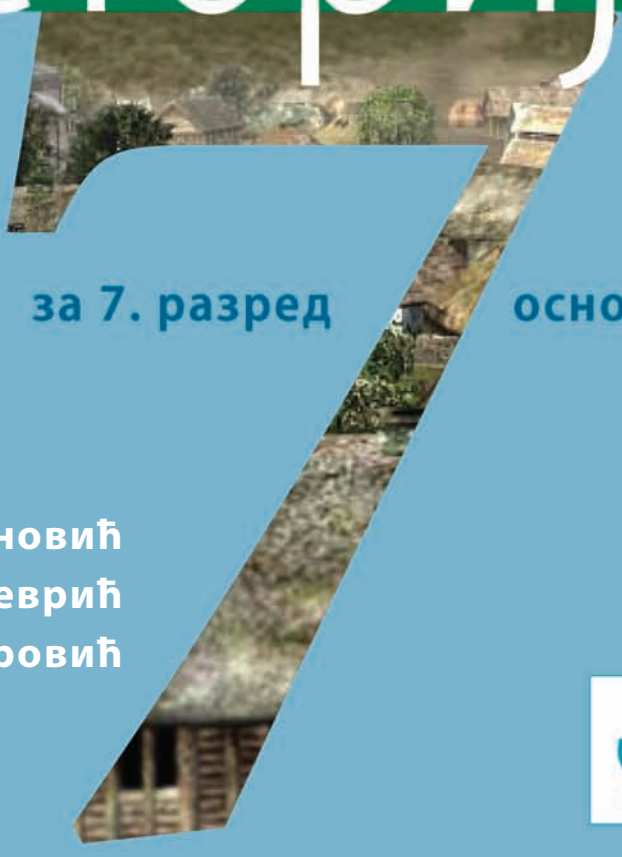
РАДНИ

УЏБЕНИК

Историја

7

за 7. разред основне школе

Бранка Бечановић
Јелена Јеврић
Звездана Петровић

Klett

БРАНКА БЕЧАНОВИЋ ● ЈЕЛЕНА ЈЕВРИЋ ● ЗВЕЗДАНА ПЕТРОВИЋ

РАДНИ УЏБЕНИК

УЏБЕНИК ЗА СЕДМИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Историја

7

Klett

Уџбеник за седми разред основне школе
Прво издање

Аутори: Бранка Бечановић, Јелена Јеврић и Звездана Петровић
Стручни консултант: Биљана Стојановић
Рецензенти: Проф. др Војин Дабић, Одељење за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду; Мр Љиљана Левков, Одељење за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду; Бојана Стевановић, ОШ „Коста Абрашевић" у Београду

Фотографије: Getty Images, Top Foto, библиотека Матице српске, Народни музеј Ваљево, Музеј краља Николе - Цетиње, www.staribeograd.com, wikipedia, архива Klett-a
Илустрације: Драган Максимовић

Графичко обликовање и дизајн: Светлана Лаловић
Дизајн корица: Милош Аризовић
Лектура: Данијела Станимировић

Издавач: Издавачка кућа „Klett" д.о.о.
Светозара Ћоровића 15/IV, 11 000 Београд
тел. 011/3348-384, фах 011/3348-385
office@klett.rs, www.klett.rs

За издавача: Гордана Кнежевић-Орлић
Главни уредник: Александар Рајковић
Вођа пројекта: Оливера Славковић
Уредник: др Мира Радојевић
Технички уредник: Бранка Милошевић

Штампа:
Тираж:

© 2010.

ISBN 978-86-7762-195-7

Забрањено је репродуковање, дистрибуција, објављивање, прерада или друга употреба овог ауторског дела или његових делова у било ком обиму или поступку, укључујући фотокопирање, штампање или чување у електронском облику, без писане дозволе издавача. Наведене радње представљају кршење ауторских права.

Поштовани ученици,

Уџбеник *Историја за седми разред основне школе* помоћиће вам да корачате кроз време и простор новог века, да откривате вама непознату нововековну прошлост, да за тренутак завирите у мисли човека новог века, да откријете шта вам је нови век оставио у наслеђе.

Кроз прошлост новог века пловићете каравелом океанима и морима, возићете се кочијама по Европи и железницом по Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији. На том путовању упознаћете Карађорђа и Милоша, Наполеона и Бизмарка. Откривaћете и упознаваћете нове области, културе, личности. С тога запловимо у нововековне воде јер нас тамо чека Бартоломео Дијаз да пловимо дуж западне обале Африке.

Аутори

Шта вас чека у уџбенику и како да га користите?

У сваком поглављу уџбеника налази се основни текст, додатни текстови за оне који желе да знају више и на крају поглавља питања за проверу наученог. Да би се лакше сналазио/ла у овој књизи, поједине налоге смо обележили лако препознатљивим симболима:

ПОДСЕТИМО СЕ
Објашњење појмова и догађаја који су усвојени раније.

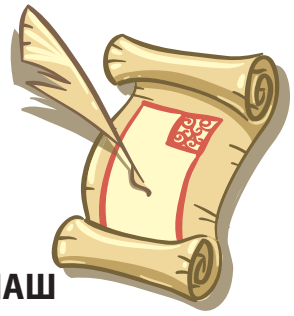

НЕПОЗНАТИ ПОЈАМ
Поједностављена објашњења стручних појмова и израза.

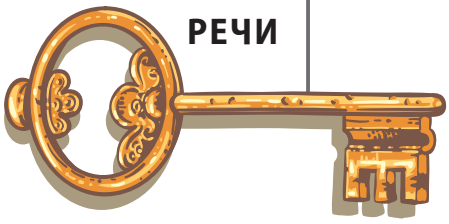
АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ

Занимљиви текстови који су везани за претходну тему. Надамо се да ће вас заинтересовати и да ћете их прочитати.

ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ
Питања и задаци који ће ти омогућити да провериш научено градиво. Нека од њих ће сигурно бити погодна за разговор на часу, изношење различитих идеја и ставова и извођење закључака.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР
Изводи из историјских докумената, списа и књига који објашњавају и описују одређене догађаје и личности.

САДРЖАЈ:

1. НА ПОЗОРНИЦИ НОВОГ ВЕКА

НА ПОЗОРНИЦИ НОВОГ ВЕКА....8
1.1 О НОВОМ ВЕКУ....8
1.2 ОТКРИЋА: Научна и техничка открића....13
1.3 ОТКРИЋА: Географска открића....17
1.4 ГРАДОВИ И НОВИ НАЧИН ПРОИЗВОДЊЕ....21
1.5 ПРОБУЂЕНИ ДУХ И МИСАО – ХУМАНИЗАМ И РЕНЕСАНСА....24
1.6 РЕФОРМАЦИЈА, ПРОТИВРЕФОРМАЦИЈА И ВЕРСКИ РАТОВИ....27
1.7 АПСОЛУТИСТИЧКА МОНАРХИЈА И УСПОН ЕВРОПСКОГ ГРАЂАНСТВА....29
1.8 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ....33
1.9 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ....35

2. СРБИ ОД ПОЧЕТКА XVI ДО КРАЈА XVIII ВЕКА

СРБИ ОД ПОЧЕТКА XVI ДО КРАЈА XVIII ВЕКА....40
2.1. ОСМАНСКО ЦАРСТВО....41
2.2 СВЕТО РИМСКО ЦАРСТВО И ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА....48
2.3 МЛЕТАЧКА РЕПУБЛИКА И ДУБРОВНИК....51
2.4 СРБИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ....53
2.5 ОТПОР ОСМАНСКОЈ ВЛАСТИ....58
2.6 СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ....63
2.7 СЕОБА СРБА....66
2.8 СРБИ ПОД ХАБЗБУРШКОМ И МЛЕТАЧКОМ ВЛАШЋУ....71
2.9 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ....77
2.10 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ....79

3. РЕВОЛУЦИЈЕ И ЊИХОВ ДОПРИНОС ОБЛИКОВАЊУ МОДЕРНОГ СВЕТА

РЕВОЛУЦИЈЕ И ЊИХОВ ДОПРИНОС ОБЛИКОВАЊУ МОДЕРНОГ СВЕТА 84
3.1 ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА 85
3.2 ГРАЂАНСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ 88
3.3 ФРАНЦУСКА ГРАЂАНСКА РЕВОЛУЦИЈА 92
3.4 НАПОЛЕОН И ЊЕГОВО ДОБА 97
3.5 РЕВОЛУЦИЈА 1848/1849 101
3.6 НОВЕ ДРЖАВЕ У ЕВРОПИ 103
3.7 ГРАЂАНСКИ РАТ У САД 108
3.8 ИСТОЧНО ПИТАЊЕ 110
3.9 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ 114
3.10 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 116

4. СРБИ У XIX ВЕКУ

СРБИ У XIX ВЕКУ 120
4.1 СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА 121
4.2 ОД АУТОНОМИЈЕ ДО НЕЗАВИСНОСТИ 137
4.3 СРПСКО ДРУШТВО У XIX ВЕКУ 152
4.4 ЦРНА ГОРА: Постанак и развој црногорске државе 157
4.5 СРБИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 163
4.6 СРБИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 168
4.7 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ 172
4.8 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 174

1. НА ПОЗОРНИЦИ НОВОГ ВЕКА

ОТКРИЋА	АМЕРИКА	КРИСТИФОР КОЛУМБО
		АМЕРИГО ВЕСПУЧИ
	ИНДИЈСКИ ОКЕАН	ВАСКО да ГАМА
	ТИХИ ОКЕАН	ФЕРНАНДО МАГЕЛАН
	АУСТРАЛИЈА	ЏЕМС КУК
СЕОБЕ		
КОЛОНИЈА		
КОЛОНИЈАЛНА СИЛА	ШПАНИЈА, ПОРТУГАЛИЈА, ЕНГЛЕСКА, ФРАНЦУСКА	
МАНУФАКТУРА		
ХУМАНИЗАМ И РЕНЕСАНСА		МИКЕЛАНЂЕЛО ЛЕОНДАРДО да ВИНЧИ ДАНТЕ АЛИГИЈЕРИ ШЕКСПИР
РЕФОРМАЦИЈА		МАРТИН ЛУТЕР
ПРОТИВРЕФОРМАЦИЈА		
АПСОЛУТНА МОНАРХИЈА	ФРАНЦУСКА, ШПАНИЈА, РУСИЈА	ЛУЈ XV КАРЛО I ПЕТАР I ВЕЛИКИ
ДРЖАВЕ ГРАЂАНСКОГ ТИПА	ХОЛАНДИЈА, ЕГНЛЕСКА	

1.1 О НОВОМ ВЕКУ 8

1.2 ОТКРИЋА: Научна и техничка открића 13

1.3 ОТКРИЋА: Географска открића 17

1.4 ГРАДОВИ И НОВИ НАЧИН ПРОИЗВОДЊЕ 21

1.5 ПРОБУЂЕНИ ДУХ И МИСАО – ХУМАНИЗАМ И РЕНЕСАНСА 24

1.6 РЕФОРМАЦИЈА, ПРОТИВРЕФОРМАЦИЈА И ВЕРСКИ РАТОВИ 27

1.7 АПСОЛУТИСТИЧКА МОНАРХИЈА И УСПОН ЕВРОПСКОГ ГРАЂАНСТВА 29

1.8 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ 33

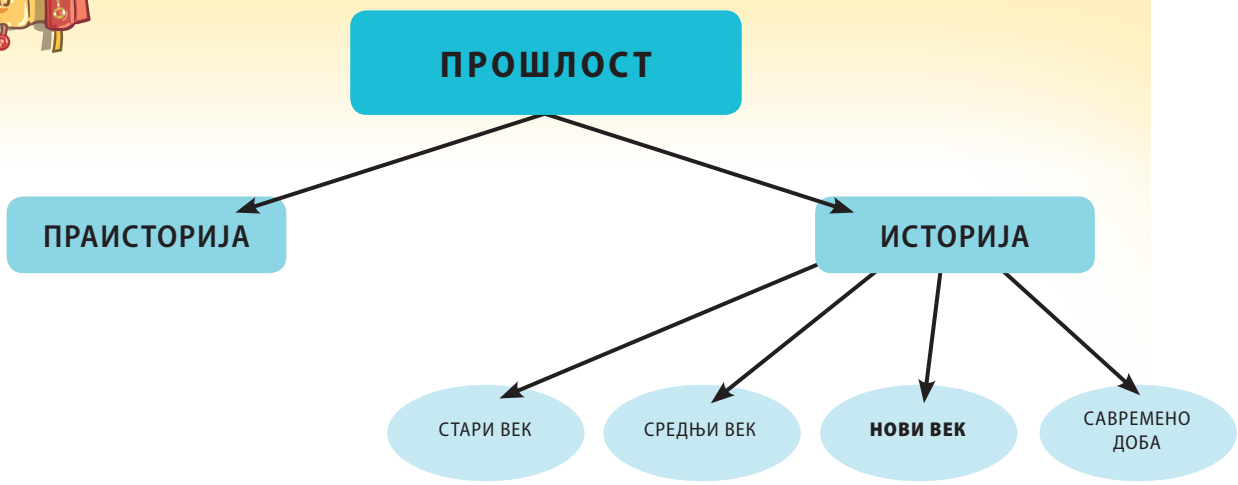
1.9 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 35

ТИХИ ОКЕАН (ПАЦИФИК)
АТЛАНСКИ ОКЕАН
ИНДИЈСКИ ОКЕАН
ТИХИ ОКЕАН
Новооткривени континенти:
Северна Америка
Јужна Америка
Аустралија
Познати континенти:
Европа
Азија
Африка

1. НА ПОЗОРНИЦИ НОВОГ ВЕКА

1.1 О НОВОМ ВЕКУ

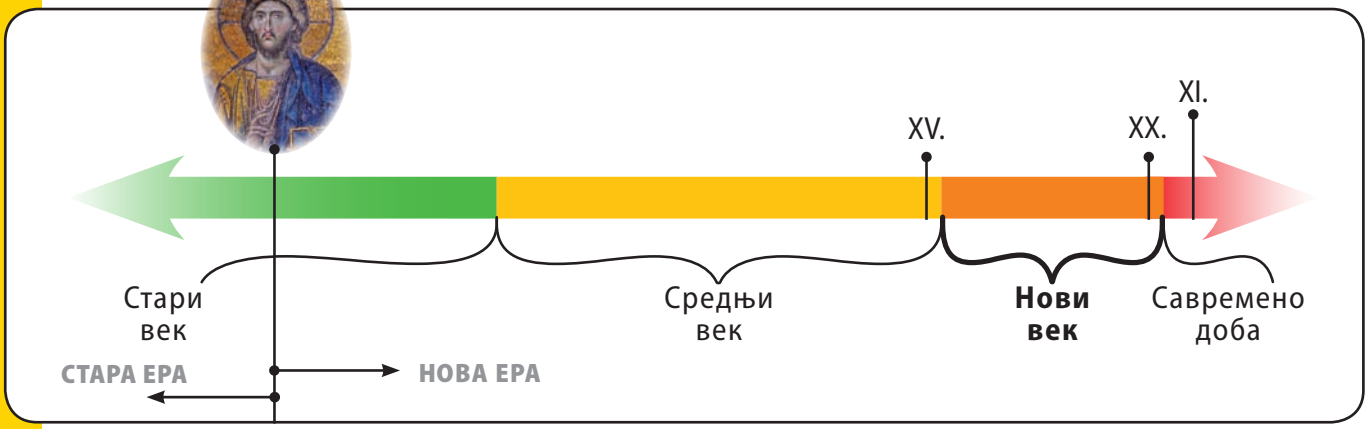

Нови век или Модерно доба је историјски период који је трајао од друге половине XV, до почетка XX века.

Почетак овог периода је обележен низом великих научних, техничких и географских открића, а његов крај Првим светским ратом или како су га његови савременици називали Великим ратом. По окончању Првог светског рата, почиње период који се у историји назива савремено доба и који траје све до данашњих дана.

На почетку овог периода, научници су дошли до једног од најзначајнијих сазнања у историји људске мисли. Открили су да се Земља окреће око Сунца. Тим открићем је срушено општеприхваћено уверење које је вековима важило као једина истина, уверење да је Земља центар космоса. Захваљујући овом открићу, могле су се боље разумети и објаснити многе природне појаве као што су смена дана и ноћи или годишњих доба.

Међу техничким достигнућима која су обележила овај период, једно од најзначајнијих је конструкција штампарске пресе која је омогућила лакше и брже умножавање књига. Ручно преписивање књига замениле су штампарске пресе и штампарије, што је књиге учинило јефтинијим и приступачнијим, па је и број читалаца стално растао.

Гутенбергова штампарија

Нововековни морепловци су, такође, заслужни за велика открића: откривен је нови континент који ће добити име Америка, пронађен је поморски пут до Индије, а Магеланово путовање око Земље је доказало да је она округла.

Нови век су обележиле и револуционарне промене у начину производње, као и крупне промене у организацији и уређењу друштава и држава. До револуције у начину производње је дошло захваљујући томе што је ручни рад човека у великој мери замењен радом машина. Употреба машина је омогућила већу, бржу и јефтинију производњу. Повећавање производње и ширење трговине довели су до развоја и јачања грађанства, друштвеног слоја који се бавио занатством, мануфактурном производњом, трговином и банкарством.

Као друштвени слој, грађанство је настало још у окриљу средњовековног, феудалног друштва. Захваљујући предузимљивости, упорности и отворености према новим сазнањима, као и тежњи да овлада технолошким новинама, грађанство је почело да ствара нов систем вредности и постајало је све значајнија снага у друштву. Постепено јачајући, изражавало је и тежњу ка успостављању новог, другачије организованог друштва. Најчешће кроз револуције, започињало је с темељним преобликовањем друштва и држава у Европи и другим деловима света.

Као и други периоди у прошлости људског друштва и историја новог века је испуњена ратовима – сукобима у којима су супротстављене стране настојале да

прошире територије, да стекну материјална добра, ојачају свој утицај или прославе своју веру.

На почетку новог века десиле су се промене и на Балканском полуострву. Са историјске позорнице нестале су средњовековне српске државе, а османски султани су постали владари овог дела Европе. Османским освајањем Цариграда (1453) нестаје Византија, односно Источно римско царство које је постојало хиљаду година дуже од Западног римског царства. После освајања Византије, султан Мехмед II Освајач и његов наследник Бајазит II настављају са освајањима на Балканском полуострву. Османским освајањима завршен је период средњег века за народе и државе на Балканском полуострву. Наступио је нови век, који је балканским народима донео туђинску власт, сеобе, покрштавања и ратове.

Наслеђе новог века је и данас видљиво у друштву, држави, привреди и култури. Овај период је донео побољшање услова живота и рада, поштовање људских права и слобода, право гласа.

Мехмед II Освајач улази у Константинопоље

Историјски извори

Као и друге историјске периоде, и нови век историчари проучавају и тумаче на основу историјских извора.

Историјски извори су остаци сведочанства на основу којих проучавамо и реконструишемо прошлост.

Историју новог века или модерног доба, историчари проучавају и тумаче на основу:

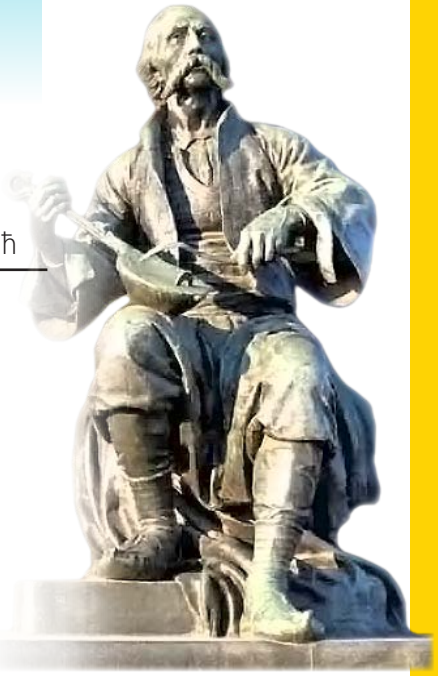
– материјалних историјских извора као што су грађевине (цркве, манастири, дворци), оружје, оруђе, накит, новац, посуђе, уметничке слике.

Зимски дворац, палата руских царева, подигнут у XVIII веку. Данас је то главна зграда музеја Ермитаж у Санкт Петербургу, у Русији. Припада светској културној баштини и под заштитом је УНЕСКО-а.

- писаних историјских извора као што су устави, декларације, пописи становништва, акта и међусобна преписка државних канцеларија или министарстава, архиви градских општина, судски списи, списи црквених установа, новине, часописи и уговори.

Декларација о правима човека и грађанина је донета 1789. године и представља једну од основних тековина Француске грађанске револуције

Слепи гуслар Филип Вишњић

- усменог предања као што су песме, приче, легенде, питалице, загонетке и пословице. Међу Србима, у време када су били под османском влашћу, посебно је било развијено усмено предање.

Историјски извори се чувају у архивима, музејима, библиотекама, манастирима, приватним колекцијама и на местима где су настали. За откривање и реконструисање нововековне прошлости Срба значајни су архиви у Бечу, Истанбулу, Венецији, као и Архив Србије, Архив Војводине и Митрополијско-патријаршијски архив у Сремским Карловцима.

Архив Србије се налази у Београду. Његова основна делатност је да сакупља, обрађује, чува и омогућује изучавање и истраживање сведочанстава из прошлости српске државе и народа на њеном тлу.
Државни архив у Краљевини Србији је почео да ради 1900. године, а први државни архивар (управник) био је др Михаило Гавриловић, историчар и дипломата.
Зграда у којој се данас налази Архив Србије изграђена је за потребе Архива 1928. године. У Архиву Србије се могу пронаћи многа значајна сведочанства. Међу њима су Дечанска повеља, Сретењски устав, Мемоари проте Матеје Ненадовића, као и многа друга документа.

Историју новог века обележили су и ови догађаји:

ВЕК	ДОГАЂАЈ	ЛИЧНОСТ
XV	• Техника штампања покретним металним словима (половина XV века) • Османлије освајају Цариград (1453) • Шпанци долазе до Америке (1492)	• Гутенберг • Мехмед II Освајач • Кристофор Колумбо
XVI	• Насликана *Мона Лиза* (првих година XVI века) • *95 теза* постављено на врата цркве у Витенбергу и почетак реформације (1517) • Османлије освојиле Београд (1521) • Написана дела која се и данас изводе на позоришним сценама света – *Хамлет, Отело, Ромео и Јулија*	• Леонардо да Винчи • Мартин Лутер • Сулејман II Величанствени • Вилијем Шекспир
XVII	• Вестфалски мир (1648) • Велики бечки рат (1683-1699) • Велика сеоба Срба (1690) • Закон гравитације	• патријарх Арсеније III Чарнојевић • Исак Њутн
XVIII	• Декларација независности (1776) • Стварање Сједињених Америчких Држава (1783) • Пад Бастиље (14. јул 1789) • Декларација о правима човека и грађанина (1789)	• Томас Џеферсон • Џорџ Вашингтон, први председник САД
XIX	• Француска постаје царство (1804) • Почиње Први српски устанак (1804) • Други српски устанак (1815) • Бечки конгрес (1815) • Револуција 1848/49. • Настанак Италије (1870) • Настанак Немачке (1871) • Берлински конгрес (1878) • Кнежевина Србија стиче независност и међународно признање (1878) • Кнежевина Црна Гора стиче независност и међународно признање (1878)	• Наполеон Бонапарта • Ђорђе Петровић Карађорђе • Милош Обреновић • Емило Кавур • Ото фон Бизмарк • Кнез Милан Обреновић • Књаз Никола Петровић

1.2 ОТКРИЋА: Научна и техничка

Открића су настајала из човекове потребе да упозна свет око себе и унапреди свакодневни живот.

Најзначајнија открића у праисторији и старом веку била су ватра, точак и писмо.

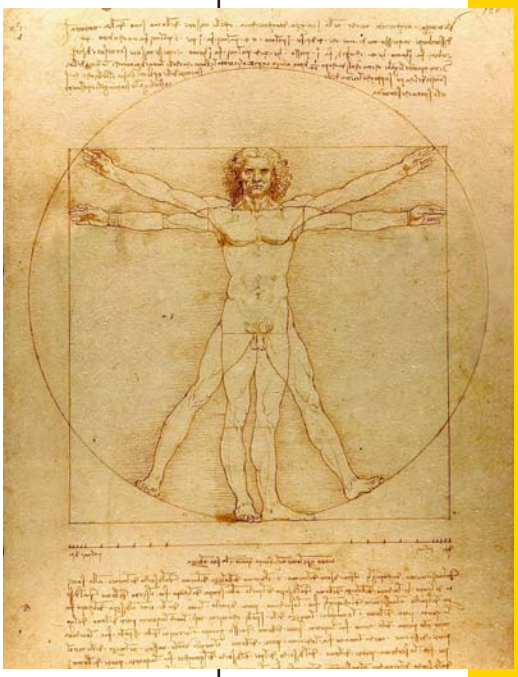
Европљани су се у средњем веку ослањали на достигнућа старовековних цивилизација, као и на достигнућа народа Далеког истока. Открића и сазнања народа Далеког истока у Европу стизала су захваљујући трговацима и путницима, као и војницима, који су ишли на исток у ратне походе. Тако је из Азије у Европу стигао компас, барут, свилена буба, бројеви које данас називамо арапским бројевима, свила, зачини и мириси.

Арапски бројеви су настали у Индији, а у Европу су их у средњем веку пренели Арабљани, због чега их данас називамо арапски бројеви.

Научна открића

Бројна научна достигнућа и технички изуми, настали су као резултат посматрања, анализирања и проверавања. Применом ових метода научници су проучавали природу, људско тело, простор и долазили до нових сазнања која су често доводила у питање опште прихваћена средњовековна схватања. Једно од тих схватања било је да је Земља статично тело у центру васионе око којег круже Сунце, планете и звезде. Ово схватање и уверење је оповргао пољски научник Никола Коперник, открivши да се Земља истовремено окреће и око своје осе и – заједно са другим планетама – око Сунца (хелиоцентрична теорија). По овој теорији Сунце се налази у центру свемира, а све друге планете и остала небеска тела окрећу се око њега.

Цртеж Леонарда да Винчија

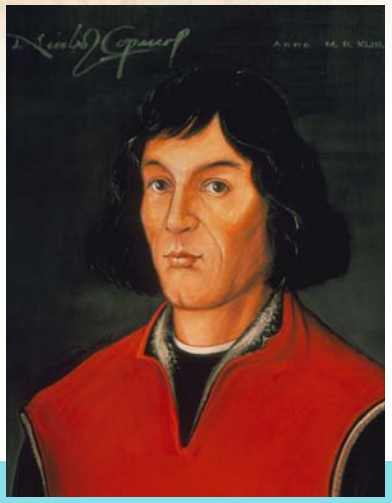
Закључак да Земља није центар васионе довео је до бурних расправа. Посебну улогу у тим расправама је имала црква. Коперникова тврдња, као и друга научна открића, нису одговарала црквеном тумачењу природе, човека и света и представљала су опасност. Црква их је доживљавала као претњу и опасност, па је настојала да осујети рад научника. Упркос томе што је понекад сурово кажњавала научнике, Црква није успела да заустави развој науке. У новом веку знатан напредак бележиле су и астрономија, географија, медицина, физика, хемија, биологија, математика, као и друштвене науке.

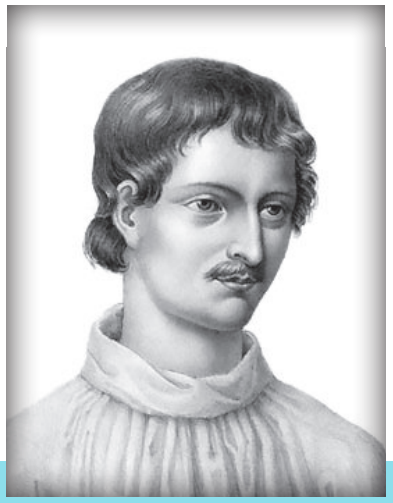
Коперников приказ Сунчевог система

Коперникова теорија је била од великог значаја за даљи развој науке. Резултати његових истраживања послужили су и другим научницима, међу којим су били физичари, астрономи и математичари. Међу њима су били Италијан Галилео Галилеј (1564-1642) и Немац Јохан Кеплер (1571-1630).

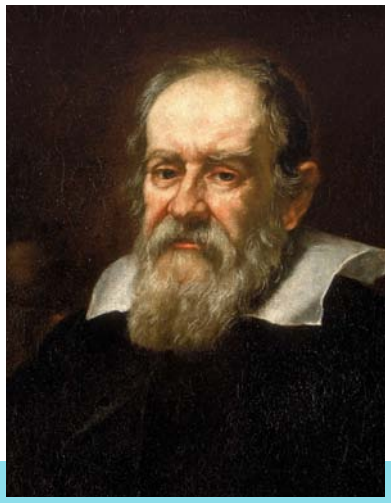
Галилео Галилеј је помоћу телескопа посматрао планете и њихово кретање. Открио је сунчеве пеге, планине на Месецу, Венерине мене, Јупитерове сателите и Млечни пут као скуп звезда. Открића до којих је дошао и њега су довела у сукоб са црквом. Физичар Јохан Кеплер је даље унапредио научно знање закључком да магнетска снага Сунца покреће планете које се крећу елипсастим путањама.

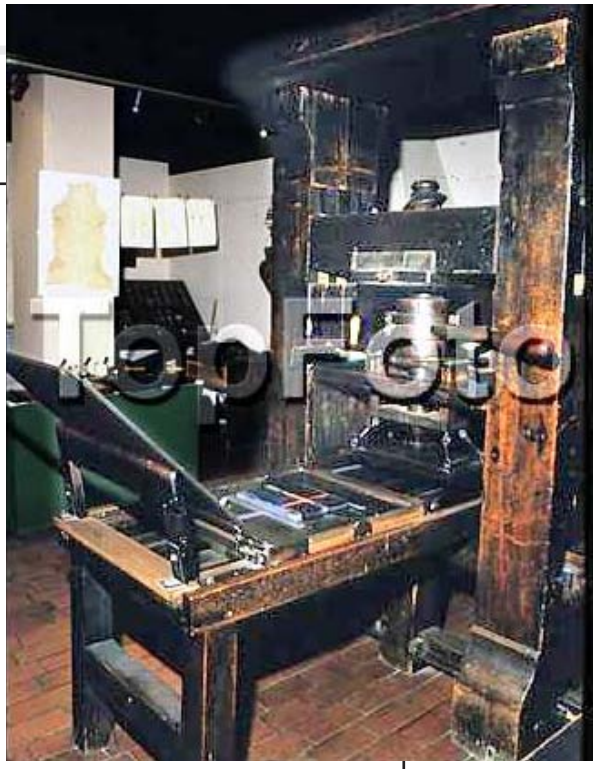
Никола Коперник
(1473-1543), пољски научник који је поставио хелиоцентричну теорију. Студирао је теологију, медицину, математику и астрономију у Кракову у Пољској и у Италији. Био је свештеник у Фрауенбургу, где је једну кулу претворио у опсерваторију, названу Коперников торањ. Са овог торња је посматрао небеска тела, а резултат је била хелиоцентрична теорија.

Ђордано Бруно
(1548-1600), италијански филозоф, астроном, свештеник. Иако свештеник, није прихватио учење Католичке цркве, већ је подржао Коперникову хелиоцентричну теорију. Због његовог убеђења Црквени суд, инквизиција, осудио га је на смрт. Спаљен је на ломачи 1600. године у Риму.

Галилео Галилеј
(1564-1642), италијански астроном, математичар и физичар који је подржао Коперниково учење, али га се, под притиском цркве (инквизиције), у једном тренутку одрекао. Позната је његова реченица: „Ипак се окреће", коју је изговорио на самрти 1642. године, а којом је потврдио да и даље верује да се Земља окреће око Сунца. Усавршио је телескоп којим је посматрао звезде и планете.

Гутембергова штампарска преса

Техничка открића

Променама и прилагођавању света потребама човека допринела су и техничка открића. Она су била резултат развоја науке у Европи и примене сазнања пристиглих са Далеког истока. Техничка открића су, између осталог, омогућила проучавање људског тела, јасније посматрање свемира, сигурнију пловидбу морима и океанима, бољу оријентацију у простору и штампање књига.

Техника штампања се појавила у Европи половином XV века. Заслуга за откриће штампарске пресе и усавршавање технике штампања помоћу покретних металних слова припада Немцу из Мајнца, Јохану Гутенбергу. Прва књига која је штампана новом техником била је *Библија*, а штампана је у 180 примерака.

Први штампани материјали били су црквене књиге, речници, граматике, енциклопедије, текстови из историје, као и књижевна и филозофска дела. Појава штампаних књига побудила је велико интересовање међу становништвом, па су се штампарије отварале широм Европе.

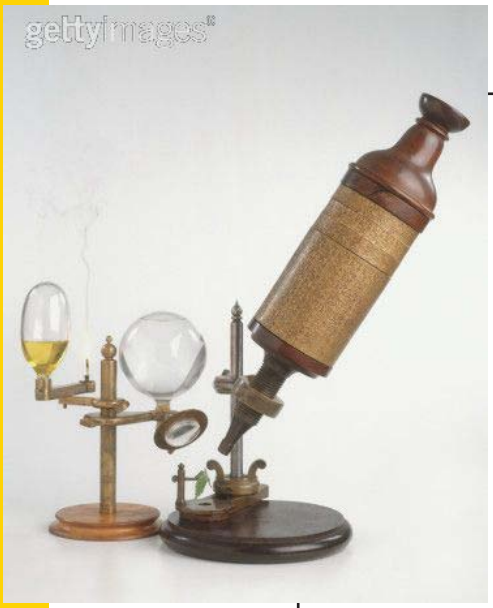
Прву ћириличну штампарију на Балканском полуострву је покренуо Ђурађ Црнојевић 1493. године, на Цетињу. Прва штампана књига у овој штампарији је била *Октоих*.

Писање, штампање и читање књига довела је до великих промена. Књига је постала доступна човеку, као и текстови о научним достигнућима о којима и обичан човек сада може да дискутује. Црква је полако губила улогу коју је имала у тумачењу живота и света. Због тога се често дешавало да је црква забрањивала и јавно спаљивала књиге које нису биле у складу са њеним учењем и тумачењима. Осим технике штампања, у техничке изуме који су се појавили почетком новог века спадају и:

• Часовник, који је у основи конструисан у XIV веку. Тада је то била једноставна справа којој је у XV и XVI веку додата казаљка која показује минуте, а у XVII веку и казаљка за секунде.
• Каравела, лако покретни једрењак, издржљив у олујама, са великим простором за робу. Ново пловило је било резултат дотадашњих арапских и европских бродоградитељских искустава. Најчешће је коришћен током дугих морских путовања на којима су откриване нове територије.

Средњовековни часовник

Модел првог микроскопа из XVII века

• Микроскоп, направљен осамдесетих година XVII века, а унапредио је истраживања и даљи развој природних наука, посебно медицине.

Половином XV века, појавила се и нова техника ратовања. Томе је допринела употреба барута, који се користио за израду ватреног оружја – топова и претеча пушака, такозваних аркебуза. Барут је још у средњем веку коришћен при опсади утврђења и замкова, тако што је био постављен у зидинама, ради њиховог рушења. У новом веку, барут се користио за израду ратних оруђа и оружја, знатно смртоноснијих од раније доминантних стрела, мачева и буздована. Поред барута у изради ватреног оружја користио се и метал.

Употреба барута и ватреног оружја наметнула је нову ратну технику и допринела стварању армија. Армије је стварао владар и оне су у његово име освајале нове територије, браниле државу од напада непријатељских армија, сузбијале немире у држави и бавиле се другим пословима по владаревом наређењу. Најбројнији у армијама су били војници, али не војници какви су били витезови, већ војници **најамници**.

Стварање великих армија и велики ратови довели су до повећане потребе за оружјем. Потреба за металним оруђем и оружјем довела је до веће производње метала и отварање нових рудника, нарочито гвожђа и бакра. Отварање рудника, прерада руде у метал и израда оруђа и оружја за потребе армија допринели су већем запошљавању становништва.

Војници најамници су војници које је унајмљивао владар и они су војну службу обављали за плату.

На цртежу је приказан нов начин ратовања уз ватрено оружје - топове и арбакузе (претече пушака)

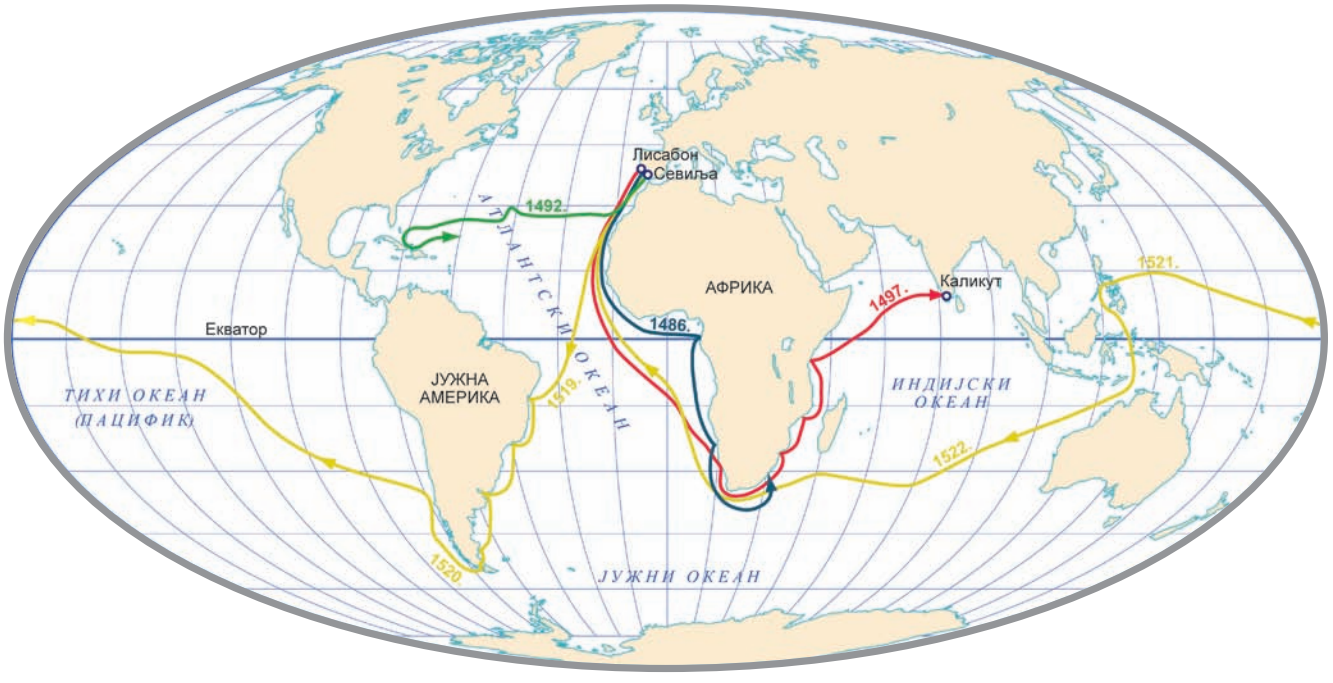
1.3 ОТКРИЋА: Географска открића

Роба са Далеког истока (свила, зачини, драго камење, племенити метали) била је изузетно цењена у Европи. Арабљански и италијански трговци допремали су је у XV веку као и стотинама година раније – копненим путевима. Копнени путеви су били несигурни због честих ратова и друмских разбојника, па су трговачке караване штитили плаћени наоружани одреди.

Цена робе са Далеког истока била је веома висока због посредника у трговини, дугог путовања трговачких каравана и несигурног преноса робе. Због несигурног преноса робе копненим путевима Европљани су кренули у потрагу за поморским путевима ка Далеком истоку. Трагајући за овим путевима, морепловци су открили и упознали нове територије, народе и културе које су Европљанима били непознати.

Са становишта европљана, под географским открићима подразумевало се проналажење нових континената (Северна и Јужна Америка, Аустралија), нових територија (у Африци и Азији), поморских путева и океана (Тихог и Индијског). Научна, техничка и технолошка открића су претходила и омогућила географаска открића. Посебан подстицај географским открићима је представљало сазнање да је Земља округла, а путовања је олакшавало постојање географске карте, компаса и каравеле.

ПРВЕ ЕВРОПСКЕ ПЛОВИДБЕ

Рт добре наде налази се на југу Африке. До њега је први стигао Бартоломео Дијаз и назвао га Олујни рт због невремена које га је ту задесило.

Географска открића су почела у првој половини XV века прикупљањем и проучавањем географских података, а посебно оних о Западној Африци и њеној обали. Златом богата западна Африка привлачила је европске владаре, а истраживање западноафричке обале било је значајно због проналажења поморског пута до Индије. Крајем истог века, морепловци су пловили Атлантским океаном и стигли до америчког континента (1492), а неколико година касније, поморским путем су дошли до Индије (1498). Прве поморске експедиције организовали су владари Португалије и Шпаније. Нешто касније, експедиције су почели да организују и Енглези, Французи, Немци и Руси.

Португалци су у XV веку почели истраживање Африке и потрагу за поморским путем до Индије. Португалац Бартоломео Дијаз је, истражујући западну обалу Африке, стигао 1488. године до њеног крајњег југа који је назван **Рт добре наде**.

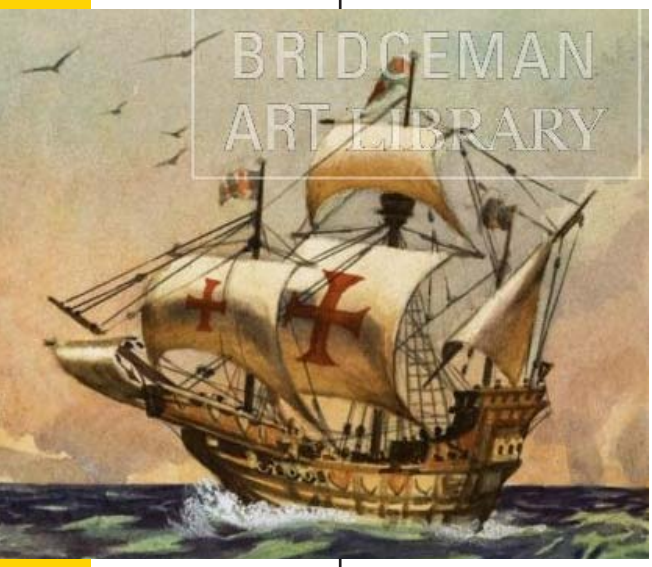

Васко да Гама

Десет година касније, Португалац Васко да Гама је са својом експедицијом опловио западну обалу Африке, прошао поред Рта добре наде и упловио у Индијски океан. Његова експедиција је 1498. године стигла до луке Калкута. Од тада Португалци почињу у Индији да оснивају своје прве трговачке насеобине. Настављајући да плове по светским морима, Португалци 1500. године откривају Бразил, где наилазе на велике количине злата и сребра.

Истраживање поморских путева и нових области омогућило је Португалцима да у XVI веку имају поседе у Азији, Африци и Јужној Америци. Из ваневропских поседа у своје европске луке – Лисабон и Антверпен – допремали су бибер, слонову кост, абоносово дрво, злато и сребро и продавали га европским трговцима што им је омогућило велику зараду и богатство. Тако је откривање нових области и трговина омогућила успон Португалије.

Једну од првих великих експедиција коју је финансирала шпанска краљица Изабела предводио је Кристофор Колумбо, а његов задатак је био да, путујући на запад, пронађе поморски пут до Индије. Из шпанске луке Палос, Колумбо и његова експедиција састављена од три брода, крећу на пут пловећи Атлантским океаном. После три месеца пловидбе, експедиција, 12. октобра 1492. године стиже до групе острва која су данас позната под именом Бахамска острва. Колумбо и његови морепловци су веровали да су стигли до азијског копна. Ово уверење Колумбо не мења и у својим наредним путовањима на којима открива Карипска острва, Средњу и Јужну Америку. У уверењу да је пронашао нови пут до Азије и Индије, Колумбо умире (1506. године). Почетком XVI века, морепловац и истраживач Америго Веспучи је утврдио да копно до којег је стигао Колумбо није Азија, већ да је реч о новом, до тада Европљанима непознатом копну. По Америгу је ово копно названо Америка.

BRIDGEMAN ART LIBRARY

Брод Кристофора Колумба *Санта Мариа*

Шпанци су почетком XVI века у истраживање Средње и Јужне Америке упућивали експедиције у чијем су саставу били војници, трговци, црквени мисионари и истраживачи. Током тих истраживања, освајали су територије у корист шпанског краља и краљице и покоравали тамошње народе. Покорено становништво су покрштавали, пљачкали и убијали. Најпознатији шпански освајачи, конквистадори, били су Фернандо Кортес и Франциско Пизаро.

Кортес је покорио Астеке који су живели на територији данашњег Мексика, а освојене области је назвао *Нова Шпанија*. Пизаро је покорио Инке на територији данашњег Перуа. У борбама са домороцима користио је ватрено оружје, што му је донело велику борбену надмоћ и омогућило да покори ратоборне Инке. Основао је град Лиму, престоницу данашњег Перуа.

Шпанци су финансирали и експедицију Фернанда Магелана почетком XVI века. Магеланова експедиција је својим путовањем потврдила да је Земља округла и да има облик лопте.

Енглези су крајем XV века почели истраживање Северне Америке. Морепловац Џон Кабот био је један од првих Европљана који се 1497. године искрцао на Њу Фаундленд, верујући да се налази на обалама Кине. Даље истраживање Северне Америке су наставили Французи. Француски морепловац Жак Картије истражио је обалу Канаде и открио реку Свети Лоренс и стигао до Квебека. Откривање нових области настављено је и у потоњим вековима.

У XVIII веку енглески морепловац Џемс Кук опловио је Нови Зеланд (1769), открио југозападну обалу Аустралије (1770) и прогласио их британским поседима. За енглеске истраживаче је посебно занимљива била Западна Африка, због рудног богатства, посебно злата.

Новооткривене области Европљани су освајали и насељавали их потискујући домаће становништво. Природна богатства новооткривених области (руде, племенити метали, драго камење) била су привлачна за европске државе и њихове владаре, који су подстицали своје становнике да насељавају ове нове области.

Капетан Џемс Кук

„То је било стециште и рај за све сиромашне ђаволе Шпаније, прибежиште пропалих, уточиште убица, рај за коцкаре, обећана земља за даме лаких врлина, сјај и разочарење за многе и лично спасење за малобројне". (Текст преузет из књиге Д. Живојиновић, *Успон Европе (1450-1789)*, Нови Сад, 1985.)

Такође, услед потреба за радном снагом, која ће радити на плантажама дувана и памука, Европљани на америчке континенте доводе становништво Африке које као робље продају власницима плантажа. Отуда данас у Северној и Јужној Америци срећемо и бројно афроамеричко становништво.

Колонија је територијални посед државе изван њених граница.

Реч **империја**, потиче од латинске речи *imperium* и значи царевина. У новом веку под појмом империја подразумева се држава и њени поседи на освојеној територији

У новооткривеним областима европски владари су оснивали **колоније**. Прве колоније је основала Шпанија, у Средњој и Јужној Америци. Увећањем броја колонија, државе су постајале **империје** које су се у обичном говору називале и колонијална царства.

Колоније су биле извор јефтиних сировина и радне снаге. Европске колонијалне државе су се богатиле јер су сировину набављале по ниској цени, а готове производе су продавале знатно скупље. Тако је, на пример, Шпанија током истраживања у Средњој и Јужној Америци наишла на рудник сребра и злата. Племените метале је допремала у Европу и помоћу њих куповала зачине од Португалаца.

Домородачко становништво у колонијама било је изложено пљачкању, протеривању са сопствене земље, суровом израбљивању, насилном покрштавању и убијању. Европљани су им наметали свој језик, обичаје, културу и веру. Због тога данас становници Јужне Америке говоре шпански и португалски, а становници Северне Америке енглески и француски језик и углавном су верници римокатоличке цркве.

Откривање нових континената, поморских путева и океана, као и истраживања непознатих области у Азији и Африци, променили су слику света коју су до тада имали Европљани. Португалија и Шпанија су прве стигле у непознате области, а њихови истраживачи први су упознали укус кромпира и кукуруза, производа који су до тада Европљанима били непознати. Такође, Шпанија и Португалија су биле прве империје, које су између себе поделиле освојене области у „новом свету". У каснијим вековима, Француска и Енглеска ће потиснути Шпанију и Португалију, поседоваће колоније на свим континетима и у XIX веку биће водеће колонијалне државе света.

У новом веку успон доживљавају државе које излазе на Атлантски океан, успон доживљава Западна Европа. Средоземно море и државе које се налазе око овог мора губе значај који су имали током периода средњег века.

Фернандо Магелан (око 1480-1521.)

Био је португалски морепловац у служби Шпаније. Верујући да је земља округла, пловио је из Шпаније на запад, преко Атлантика, па низ обалу Јужне Америке на путу за Далеки исток. Опловио је крајњи југ Америке, Огњену земљу и био први Европљанин који је пловио Тихим океном. Погинуо је на Филипинима. Преживели чланови експедиција наставили су пут и стигли су у Европу. што је представљало потврду да Земља има облик лопте. Пловидба је трајала од 1519. до 1522.

1.4 ГРАДОВИ И НОВИ НАЧИН ПРОИЗВОДЊЕ

Велика географска открића и појава робе из Новог света допринели су развоју трговине, јачању трговаца као слоја градског становништва и претварању градова у трговачка средишта. Посебно су се развијали градови на раскрсницама важних копнених, речних и поморских путева. Развој трговине и прилив племенитих метала омогућили су и развој банкарства.

У доба развијеног феудализма, на преласку из XI у XII век, на обалама пловних река, мора и на раскрсницама важних путева настали су градови. У то време, градови су били средњовековни центри привреде и културе. Поједини су били градови-државе, међу којима је најпознатија Венеција – Млетачка република.

Градови

Услед развоја трговине, банкарства и новог начина производње, мењали су се и изглед градова, начин живота и навике становништва. Куће су зидане од камена, грађени су водоводи, а све већа пажња је поклањана личној, али и хигијени града како би се смањио ризик од избијања великих епидемија заразних болести.

Слобода кретања, живота и рада коју су имали становници градова, сигурност коју су пружале градске зидине, нови начин живота и могућност запослења и боља зарада чинили су градове привлачним за живот. Стога је сеоско становништво бежало од кметовских обавеза и рада, и склањало се у градове. Тако се у градовима повећавао број становника.

Трг светог Марка - Венеција

Венеција се налази у Италији на обали Јадранског мора. Била је главни град Млетачке републике којом је управљао дужд, а њени становници су били познати као добри трговци и банкари. Пловили су до лука у источном Средоземљу, где су од Арабљана куповали робу са Истока (зачине, свилу, слоновачу и драго камење) и продавали је широм Европе. Венецијански сребрни динар и златни дукат коришћени су као валута и ван граница Венеције.

Откривањем Новог света, нових континената и поморских путева, центри трговине су се из Средоземља преместили у луке на Атлантском океану. Због тога, државе које излазе на овај океан, као што су Португалија и Шпанија, у XVI веку су прерасле у трговачка, поморска и колонијална царства. Лисабон и Севиља су постали водећи поморски центри тих империја.

Градска већница у Антверперну

У Северној Европи значајан центар је био град Антверпен.

Антверпен се налази се на реци Шелда, недалеко од Северног мора, у данашњој Белгији. Његов географски положај је привлачио трговце и банкаре. Крајем XV века, био је трговачки центар Северне Европе. Није био значајан само као лука, већ и као центар прераде сировина и производње робе. У радионицама је прављен сапун, бојена је тканина, прерађивана риба и пречишћаван је шећер. Средином XVI века град је достигао врхунац развоја. Међутим, чести ратови су почели да ометају развој и Антверпен је постепено губио значај. Данас је једна од највећих лука у Европи и познат је по трговини дијамантима.

Лувр у Паризу

У XVII веку примат у трговини су добиле Енглеска и Француска.

Париз је највећи и главни град Француске од времена династије Капет која је владала Француском од краја X до почетка XVI века. Још у време владара ове династије, град је имао поплочане улице и универзитет. Током владавине Луја XIV, уведено је улично осветљење, модернизовано је снабдевање водом и изграђена прва болница. Париз је био и остао француски политички, културни и привредни центар.

Лондон у XVIII веку

Лондон су основали Римљани око 50. године пре нове ере. У XVI веку је постао велики град захваљујући занатским удружењима која су се богатила и претварала у компаније, као и захваљујући сталном порасту броја становника којих је крајем XVI века било чак 200.000. Краљица Елизабета I је подстицала насељавање прекоморских колонија енглеским живљем. У Лондону је 1602. године основана Источноиндијска компанија, што се сматра зачетком британског колонијалног царства.

Нови начин производње

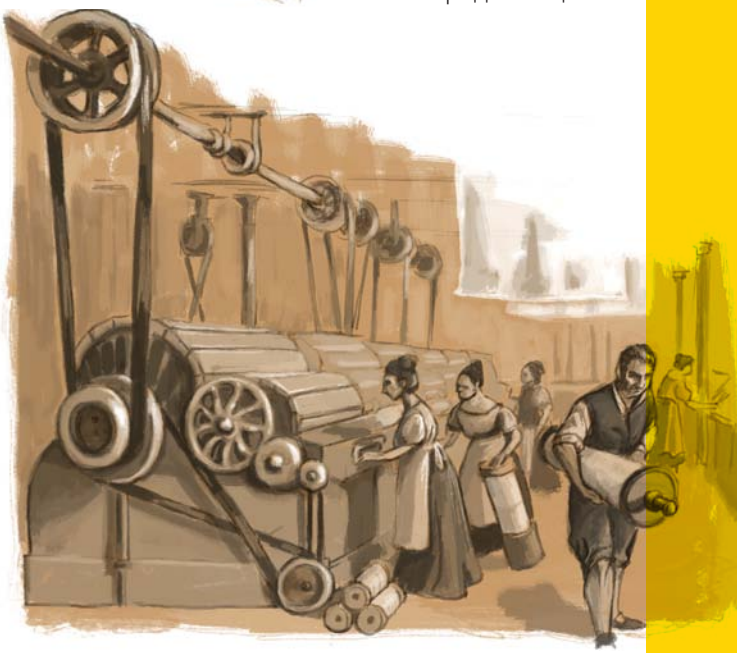
Промене које су у Европи наступиле крајем XV и почетком XVI века допринеле су и развоју новог начина производње. Потражња за робом је била све већа и већа, занатске радионице нису могле да произведу довољно робе и због тога се јавила потреба за унапређењем производње.

Од XVI века развија се нови начин производње – мануфактурна производња. Реч мануфактура потиче од две латинске речи: *manus*, што значи рука, и *facere*, што значи радити. Мануфактурна производња је ручна израда предмета, али је новина била у подели рада. На једном производу је сада радило више различитих занатлија и сваки је био задужен за једну етапу производног процеса, што је омогућило бржу производњу, више производа по нижој цени и већу запосленост становништва.

Мануфактурне радионице отварали су богати трговци и занатлије. До радне снаге су долазили лако због великог прилива становништва у град. Ово је омогућило власницима радионица да брзо праве квалитетне производе, али и да остваре велику зараду, јер је роба била тражена на тржишту. За улагање у повећање производње био им је потребан додатни новац који су им обезбеђивали банкари. Тако је у развоју мануфактуре значајно место имало и банкарство.

Занатска радионица

Мануфактурна радионица

Банкарство је постојало и у средњем веку, а велики развој доживљава у новом веку. Банкари су обезбеђивали новац за потребе владара и државе, али и за потребе развоја мануфактурних радионица. Једна од чувених банкарских породица је била и породица **Медичи** из Фиренце.

Осим банкара из северне Италије (Ђенова, Венеција, Фиренца), у XVI веку се по богатству издвајају и банкари из Немачке, Холандије, Шпаније и Енглеске.

Развој мануфактурне производње је допринео да њихови власници постају све имућнији, а због тога и значајнији и утицајнији у друштву. Њихов иметак често је већи од оног које има племство. Власници мануфактура стечени новац улажу не само у унапређивање производње већ и у образовање и уметност. Њихови домови постају уточишта за многе писце, сликаре, вајаре, филозофе и научнике.

Медичи су били богата породица из Фиренце која је овим градом управљала од XIV до XVIII века. Окупљали су уметнике и омогућавали им да сликају, вајају, пишу, истражују, зидају.

1.5 ПРОБУЂЕНИ ДУХ И МИСАО - ХУМАНИЗАМ И РЕНЕСАНСА

Током средњег века највећи утицај на развој културе и учености у Европи је имала хришћанска црква. Она је била најраспрострањенија и најутицајнија организација у Европи, која је чувала веру, неговала писменост и одлучивала о свему што је било од значаја у животу верника.

Осим цркве, седишта науке и образовања били су универзитети. Настава је одржавана на латинском језику, а проучаване су теологија, право и медицина.

Од XIV века учени људи у богатим европским градовима показују све веће интересовање за проучавање рукописа античке културе. Себе називају хуманистима – љубитељима старине и класичног образовања. Они су учитељи који желе да образују друге и да шире идеје хуманизма – веру у снагу људског ума и вредности самог човека као појединца. Реч хуманизам потиче од латинске речи *humanus*, што значи људски.

Хуманистичке идеје се прво јављају на Апенинском полуострву, где су постојали развијени и богати градови и имућно грађанство. Грађанство се све више окреће овоземаљском животу и његовим вредностима. Прихватање новог погледа на живот није значило престанак веровања у Бога, али је вера постепено престајала да буде једино или главно њихово интересовање.

Снажно ширење интересовања за проучавање антике подстицало је уметнике да стварају дела по узору на она античка. Обнављање античке културе познато је под називом ренесанса. Ренесанса (*renaissance*) значи препород, обнова.

Вилијем Шекспир

У књижевности хуманистичке идеје су видљиве у многим песмама и драмама. „Божанствена комедија", дело песника Дантеа Алигијерија (живео је од 1265. до 1321.) прво је поетско дело написано на народном италијанском језику. Међутим, зачетником хуманизма у књижевности сматра се италијански песник Франческо Петрарака (живео је од 1304. до 1374.). Читао је и проучавао дела античких писаца. Прославио се лирским песмама посвећеним својој љубави Лаури. Током XIV века Петрарка је имао доста следбеника, међу којима је био и Ђовани Бокачо (живео је од 1313. до 1375.). Бокачово најпознатије дело је збирка прича из свакодневног живота под називом „Декамерон", која је сачињена од 100 прича испричаних за 10 дана (ово објашњава и назив збирке, јер на грчком језику *deka* значи број 10, а *homera* значи дан).

Идеје хуманизма и ренесансе су убрзо почеле да се шире и у друге делове Европе. Најпознатији књижевник и позоришни стваралац овог доба био је енглески драмски писац Вилијем Шекспир (живео је од 1564. до 1616). Шекспир је писао комедије и историјске драме тражећи узоре и у античкој и у енглеској

историји. Међу његовим најпознатијим драмама су „Ромео и Јулија", „Хамлет", „Отело", „Краљ Лир". Осим драмских текстова, Шекспир је писао и поезију, а познаваоци књижевности веома цене његове сонете. Шекспирова књижевна дела су преведена на многе језике, а његове драме се и данас играју у позориштима широм света.

Међу истакнутим представницима хуманизма били су холандски теолог, филозоф и писац Еразмо Ротердамски (живео је од 1466. до 1536) који је критиковао злоупотребе у цркви и италијански историчар, и филозоф Николо Макијавели (живео је од 1469. до 1527). Макијавели се прославио делом „Владалац", у којем се бави питањем управљања државом. Тврдио је да мудар владар треба да буде енергичан, снажан и стрпљив, али да не мора да се придржава својих обећања уколико примети да ће му то касније наудити. Поступање у којем се не бирају средства да би се постигао одређени циљ назива се *макијавелизам*.

Најбројнији примери ренесансног доживљаја света могу се наћи у уметности. У богатим италијанским градовима подизане су раскошне грађевине, градске палате и катедрале. Сликари приказују лепоту људског тела и показују интересовање за људско лице, настојећи да проникну у његове тајне. Ренесанса представља доба сликања мушких и женских портрета, што је последица раста свести о човеку као индивидуи, а не само као божјем делу. Портрети се сликају на платну и дрвету, или као фреске на зидовима цркве. Осим човека и његовог физичког изгледа, ренесансни уметници све више у својим делима приказују и лепоту природе, истражују проблеме пропорције и перспективе и настоје да сликају стварне призоре из природе и живота.

Најпознатији сликари ренесансе су Леонардо да Винчи (живео је од 1452. до 1519), који је насликао многа ремек-дела, а међу којима су „Мона Лиза" и „Тајна вечера", затим Рафаело Санти (живео је од 1483. до 1520), чија је „Сикстинска мадона" једна од најпознатијих слика тог времена, и Тицијан Вечели (живео је од 1477. до 1576), који је насликао портрет цара Карла V. Микеланђело Буонароти (живео је од 1475. до 1564), један од ренесансних стваралачких генија, исклесао је познате скулптуре „Давид", „Пијета", „Брут". Микеланђело је, на позив папе Јулија II, 1505. године у Риму исклесао монументалну скулптуру Мојсија и осликао сводове Сикстинске капеле у Ватикану. Од ренесансних сликара у Немачкој, издваја се Албрехт Дирер

Мона Лиза, ремек-дело Леонарда да Винчија

Мојсије, Микеланђело Буонароти

Ренесанса је оставила значајне трагове и у архитектури, како у световној, тако и у црквеној. Граде се јавне зграде и раскошне приватне куће, палате и дворци. Подижу се цркве са великим куполама, а унутрашњост се украшава скулптурама и фрескама. Једна од најлепших цркава сагрђених у доба хуманизма и ренесансе јесте Црква светог Петра у Риму.

Црква светог Петра у Риму

Најраскошнији дворци сагрђени у овом периоду су Лувр у Паризу и Кремљ у Москви.

Код Јужних Словена, нова култура се појавила у оним местима где је градска привреда била развијена и где су постојале привредне и културне везе са са развијеним градовима на обалама Средоземног мора и Атланског океана. Једно од таквих места био је Дубровник, где су се својим књижевним делима посебно истицали Марин Држић и Шишко Менчетић.

1.6 РЕФОРМАЦИЈА, ПРОТИВРЕФОРМАЦИЈА И ВЕРСКИ РАТОВИ

У раном средњем веку, европско паганско становништво је христијанизовано (покрштено, преведено у хришћанство). Процес христијанизације се ширио из верских центара, Рима и Цариграда. Јединствена Хришћанска црква се 1054. године поделила на Православну и Римокатоличку цркву.

Током средњег века, црква је имала велики утицај на владара и на народ. Свештеници и монаси су преносили веру и црквено учење, подстицали су побожност и скромност, тумачили Свето писмо и бавили се образовањем и васпитањем. Монаси и монашки редови су својим проповедањем допринели јачању утицаја Цркве у народу.

Црква је пружала и снажан ослонац владару, помажући му у управљању државом тако што су неки црквени великодостојници обављали важне државне послове. Црква је имала своје представнике и у Скупштини сталежа, а владари су, за добијену подршку, цркву даривали поседима. То јој је омогућавало да буде велики и богат земљопоседник, а црквеним великодостојницима да уживају у раскоши.

Отварањем универзитета, повећао се број образованих људи, а појавом штампарије, књига је постала доступнија. *Библију* више нису тумачили само свештеници, већ и образовани људи

Образовани људи често су критиковали раскорак између црквеног учења о скромности и раскошног живота старешина Римокатоличке цркве. Посебно су критиковали начин на који је црква опраштала грехе. Наиме, греси, ма какве природе били, опраштани су куповином тзв. опроштајница у цркви.

Мартин Лутер (живео је од 1483. до 1546.), немачки свештеник и професор, је био међу онима који су јавно осуђивали куповину опроштајница и раскошан живот црквених старешина и папа. Неправилности у Римокатоличкој цркви приказао је у *95 теза* које је 1517. године окачио на врата цркве у Витембергу. Ове тезе су за кратко време постале познате и прихваћене широм Немачке, што је представљало почетак покрета који се залагао за промене у цркви и који је познат под називом *реформација*.

Реформација је покрет који је у XVI веку, у оквиру Римокатоличке цркве настао као реакција на раскошан живот папа и свештенства и куповину опроштајница. Присталице реформације називане су *протестанти* (због протеста против раскоши и куповине опроштајница) или *лутерани* (по Мартину Лутеру). Они су црквену службу обављали на народном, а не

Мартин Лутер

на латинском језику. Лутер је превео Свето писмо на немачки језик. Због својих ставова, Лутер је протеран из цркве и оптужен за јерес.

Јерес је учење које одступа од званичног црквеног учења.

Осим у Немачкој, Лутер је имао присталице и у другим европским државама. Његове присталице у Француској звале су се *хугеноти*, а у Енглеској *англиканци*. У Женеви, Лутеров следбеник, Жан Калвин проповеда верско учење које се заснива на божанској узвишености, Христовом милосрђу и снази верника. Његове присталице се називају *калвинисти*.

Игнацио де Лојола

У борби против реформације, Римокатоличка црква је организовала *противреформацију* или *католичку реакцију*. Њен циљ је био сузбијање утицаја протестаната и враћање некадашњег угледа Римокатоличке цркве у народу. У том настојању, Римокатоличка црква је организовала нове монашке редове и дала велику моћ инквизиторском суду – инквизицији.

Монашке редове су чинили монаси који су обилазили села и градове. Скромном одећом и животом у сталној молитви они су враћали поверење у цркву. Најпознатији монашки ред, под називом Дружба Исусова, основао је Игнацио де Лојола (живео је од 1491. до 1556). Ред је касније постао познатији под називима исусовци који и данас постоји.

Инквизиторски суд (инквизицију) основала је Римокатоличка црква још у средњем веку, са задатком да се обрачунава са јеретицима. Овај суд је на тешке казне или смрт осуђивао оне који нису прихватали учење цркве и чија уверења или открића нису била у складу са њим. Након појаве реформације, инквизиција је појачала своју активност. Објављивани су спискови забрањених књига, а међу онима којима је инквизиција судила нашли су се и Ђордано Бруно и Галилео Галилеј.

Ђордано Бруно је пресудом Црквеног суда спаљен у Риму 1600. године, а одлуком истог суда, Галилеј Галилео је последњих осам година свог живота провео у кућном притвору.

Упркос мерама које је предузимала Римокатоличка црква, протестантизам се ширио Европом. Сукоб између реформације и противреформације проузроковао је верске ратове. У XVI и XVII веку ови сукоби су највише потресали Француску и Немачку. У Француској је рат између римокатолика и хугенота трајао пуних 36 година (од 1562. до 1598). У току тог рата је у Француској, по налогу краља Карла IX, на дан Светог Вартоломеја, 24. августа 1572. године, убијено више десетина хиљада хугенота. Рат је окончан 1598. доношењем Нантског едикта који је гарантовао верску слободу и једнакост за све. На територији Немачке, верски рат између протестаната и римокатолика вођен је тридесет година. Окончан је 1648. године Вестфалским миром, којим су протестантима гарантована иста права као и римокатолицима.

После реформације Римокатоличка црква више није била јединствена. Њено окриље су напустили бројни верници формирајући нове протестантске цркве. Протестанти су имали велики број присталица у Западној и Северној Европи.

1.7 АПСОЛУТИСТИЧКА МОНАРХИЈА И УСПОН ЕВРОПСКОГ ГРАЂАНСТВА

Друштво новог века

Друштво средњег века, чинили су племство (црквено и световно), сељаштво (слободно и зависно) и грађанство (од периода развијеног средњег века)

Откривање Новог света, научна и техничка открића, развој образовања и дух новог века довели су до промена које су захватиле цело друштво. Главни носиоци промена у нововековном друштву били су припадници грађанства, а међу њима нарочито образовано градско становништво, трговци, банкари и занатлије.

Трговци су у великој мери били носиоци препорода. За разлику од средњовековних трговаца који су путовали и обилазили сајмове, трговци новог века су се настањивали у неком од градова, одакле су управљали својим пословима. Контролисали су кретање цена производа на тржиштима, продавали робу и у виду кредита позајмљивали новац. Живели су у кућама које су постајале све раскошније и у којима су уточиште често налазили уметници.

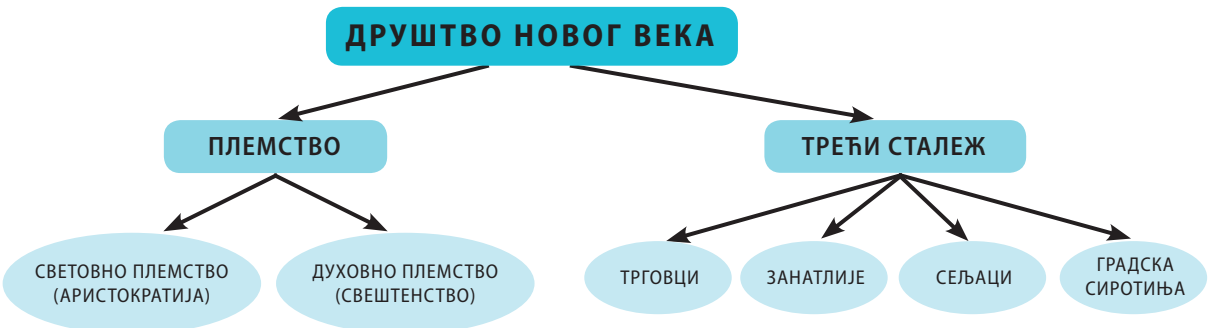

Позни средњи век је трајао од XII до XV века.

У друштву у којем је грађанство, а посебно трговци, добијало све значајнију улогу, и даље је постојало племство које је имало повлашћен положај и сељаштво које је било оптерећено феудалним обавезама. Због феудалних обавеза и кметовског положаја, сеоско становништво је – још од времена позног средњег века – напуштало феуде и почело да се насељава у градовима у којима је стицало слободу.

Досељени сељаци, као радници, налазе посао у занатским радионицама, касније у мануфактурама, а потом и у фабрикама. Друштвени развој омогућио је радницима да пред крај новог века формирају радничку класу као посебну друштвену групу.

Друштво у новом веку и даље познаје категорије племства – световно племство (аристократија), духовно племство (свештенство) и широки појам трећег сталежа (трговци, занатлије, сељаци, градска сиротиња). Трећи сталеж, у коме се постепено рађа нова, грађанска класа, био је најбројнија друштвена група и носилац промена.

Држава новог века

За период позног феудализма (од XII до XV века), карактеристична је сталешка монархија као тип државе. То је држава којом, поред владара, управља Скупштина сталежа коју чине представници три сталежа – племства, свештенства и трећег сталежа.

На почетку новог века, изграђује се нови тип државе, познат под називом апсолутистичка монархија. То је држава у којој постоји јака централна власт, оличена у личности владара. Владар има неограничену власт, доноси законе, спроводи их у дело и одлучује о рату и миру. У јачању и очувању власти владар се ослања на армију. Познате европске апсолутистичке монархије биле су Француска, Шпанија и Русија.

Апсолутистичке монархије

Француска је пример апсолутистичке монархије у Западној Европи. У успостављању апсолутизма значајну улогу су имали владари из династије Бурбона, (Луј XIII, Луј XIV, Луј XV и Луј XVI) и „први министри“ (назив за оновремене краљевске премијере), кардинали Ришеље и Мазарен.

Луј XIII (владао од 1610. до 1643) зачетник је апсолутистичке владавине у Француској. На почетку своје владавине (1614), сазвао је Скупштину сталежа током које је трећи сталеж изразио неслагање са представницима свештенства и племства. После овог догађаја, Скупштина сталежа није сазивана све до 1789. године.

Кардинал Ришеље (1585-1642.) био је први министар у влади краља Луја XIII. Веровао је у апсолутизам и схватао га као природно право краља. Сматрао је да је владар одговоран Богу, а не цркви, племству или народу. Желео је да Француску начини великом силом. Смањио је утицај племству и укинуо им многе повластице.

Луј XIV (владао је од 1643. до 1715.) довршио је изградњу Француске као апсолутистичке државе. Током владавине, ослањао се на кардинала Жила Мазарена. У жељи да Француска постане прави пример модерне државе, Луј XIV је подстицао отварање фабрика, изградњу путева, канала, мостова и реформисао је законе. Краљева војска је освајала нове територије и ширила границе Француске на северноамеричком континенту.

Луј XIV

Крајем XV века Шпанија је постала водећа колонијална сила. Захваљујући географским открићима, стекла је територије на америчком континенту. Почетком XVI века, Шпанијом је владао краљ Карло I (владао је од 1519. до 1558.), који је за своју државу говорио да у њој сунце никада не залази. По оцу је био Хабсбург и као припадник те породице, био је цар Светог римског царства немачког народа под именом Карло V. По мајци је био потомак шпанске краљевске породице (краљице Изабеле и арагонског краља Фернанда). Током његове владавине, Шпанија је доживела златно доба. Владао је апсолутистички и ослањао се на Римокатоличку цркву.

Карло I

Карлов наследник, Филип II је владао апсолутистички. Његова владавина, раскошан живот и војни походи финансијски су исцрпели Шпанију, што је допринело опадању њене моћи.

Русија је била још једна апсолутистичка држава Европе. Међу руским апсолутистичким владарима издваја се Петар I Велики (владао је од 1682. до 1725.). Током његове владавине, осим што је успостављен апсолутизам, у Русији су спровођене и реформе. Циљ је био преображај Русије у модерну европску државу. Петар I Велики је градио канале, путеве и отварао је руднике и мануфактуре. Подстицао је образовање, основао је Академију наука, а створио је и професионалну војску. На обали Балтика, уз реку Неву, подигао је град Санкт Петербург – нову престоницу Русије.

Петар I Велики

Просвећени апсолутизам

У новом веку, постојале су и државе просвећеног апсолутизма. Овим државама управљали су владари који су прихватили идеје просветитељства. Просветитељство је покрет који се појавио у Европи у XVIII веку и који се залагао за човекову личну слободу и грађанску једнакост. Присталице овог покрета називале су се просветитељи.

У државама просвећеног апсолутизма владари су спроводили реформе и успостављали законе којима су ограничавали самовољу племића. На тај начин је побољшан положај сељаштва и грађанства. Посебно важно је било спровођење реформи које су унапређивале образовање, јер је један од циљева ових владара било описмењавање и просвећивање становништва.

Марија Терезија

Међу владарима просвећеног апсолутизма била је хабзбуршка царица Марија Терезија (владала је од 1740. до 1780.), која је донела закон по којем су сва

деца од 6 до 14 година морала да иду у школу. Покушавала је да смањи утицај цркве, а у свом вишенационалном царству спроводила је германизацију односно наметала је немачки језик, обичаје и културу народима царства који нису били Немци. То је све чинила како би ојачала јединство државе. Њену политику наставио је син Јосиф II (1780-1790).

Државе грађанског типа

Осим апсолутистичких монархија, у новом веку у Европи су постојале и државе грађанског типа. У овим државама грађанство је спречило успостављање апсолутистичке власти владара. Владар је власт делио са представницима грађанства који су имали иста права као и представници племства. Међу овако организованим државама најпознатије су биле Енглеска и Холандија. Обе државе су искористиле велика географска открића да би развиле и унапредиле привреду, што је довело настанка моћне грађанске класе.

ЕВРОПА У XVI ВЕКУ

1.8 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ

Астечки ратник - јагуар

О Астецима

Астеци су народ индијанског порекла. Претпоставља се да су територију данашњег Мексика населили средином XIII века. Током XV века, покоравајући друге народе и њихове територије, створили су велико царство које се простирало између Атлантског и Тихог океана. Подигли су град Теночтитлан. У XVI веку (1521) шпански конквистадор Кортес је освојио државу Астека.

„...Неизмерно занимљиво било је астечко законодавство. Рецимо, пијанство се сматрало тешким преступом и за то се кажњавало смрћу. Уколико би се отац породице напио, породица је имала право да га убије штапом на оном месту где је пронађен пијан. Опијање је било дозвољено само оним мушкарцима који су прешли седамдесету годину живота, а свим осталим мушкарцима је било дозвољено за време неких религијских празника.

За крађу, а нарочито за крађу кукуруза са поља, претила је смртна казна каменовањем или, у неким случајевима, доживотно ропство. Притом је путницима било дозвољено да са поља узимају онолико кукуруза колико им је било потребно да задовоље тренутну глад...

...Највреднији поклон који је свет добио, ако не од самих Астека, онда, у сваком случају, њиховим посредством од индијанских народа Средње Америке, били су разни пољски плодови које често једемо не знајући одакле потичу. Од мноштва поврћа и других биљака треба, пре свега, поменути кукуруз, дуван, ванилу, какао, дињу, ананас, зелени и црвени бибер и разне врсте пасуља..." (Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи Зенона Косидовског, *Кад је Сунце било бог*, Београд, 2002)

Пирамида Астека

Хуманизам и образовање

„Хуманисти нису били филозофи, већ учитељи који желе да образују друге. Њихово име указује на то да су учитељи хуманистичких наука – граматике, поезије, историје, етике и реторике. Њихова реторика представља подучавање, а користе сваку прилику да изразе своју елоквенцију, што треба да значи уверљивост. Бити уверљив значи образовати друге. Већина хуманиста су учитељи, који то звање користе да би ширили хуманистичке идеале... На универзитетима и у школама, хуманисти неуморно проповедају своја гледишта. Техничке науке, математика, физика и друге области за које се хуманисти посебно не занимају, добијају такође подстицај захваљујући њиховим напорима. Они подстичу идеју о лепом понашању у друштву склоном разноврсним забавама. Идеал углађеног, универзалног човека представља образован човек, пријатан у опхођењу са склоностима према музици, сликарству и другим сличним интересовањима." (Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи Драгољуба Живојиновића, *Успон Европе (1450-1789)*, Нови Сад, 1985.)

На слици Рафаела Сантија *Атинска школа* представљени су узори хуманиста – антички филозофи

1.9 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. У празна поља, испод текста, упиши име морепловца о коме текст говори.

Био је португалски морепловац и први Европљанин који је опловио афрички континент и морским путем стигао до Индије. Овај пут до Индије га је прославио, па је унапређен у адмирала.

Био је истраживач који је пловио под заставом Шпаније. На пут за Индију кренуо је августа 1492. године, и то са три брода – *Пинта, Њиња и Санта Марија*. Пловио је Атлантским океаном, а умро је у убеђењу да је пловећи на запад стигао до Индије.

Почетком XVI века, повео је експедицију са циљем да докаже да Земља има облик лопте. Први је пловио Тихим океаном, а погинуо је у сукобу са домороцима. Преживели чланови експедиције су се вратили и овим путовањем потврдили да Земља има облик лопте.

2. Допуни реченицу тако што ћеш заокружити слова испред три тачна одговора:

За Европљане географска открића у XV и XVI веку подразумевају открића:

а) нових континената

б) нових океана и мора

в) Јужног пола

г) неоткривених области у Азији и Африци

д) нових зачина

3. На црти напиши назив државе чији морепловци су поморским путем први стигли до Индије:

_____

4. Подвуци тачно име:

а) До научног сазнања да се Земља окреће око своје осе и са другим планетама око Сунца дошао је научник:

Никола Коперник, Ђордано Бруно, Јохан Кеплер

б) Штампање књига усавршено је открићем штампарске пресе. До овог открића дошао је:

Мартин Лутер, Ђовани Бокачо, Јохан Гутенберг

5. На цртама напиши називе држава које су прве поделиле поседе у „новом свету“:

_____ **и** _____

6. Прочитај текст и одговори на питања:

Откривањем новог света, нових континената и поморских путева, центри трговине су се из лука на Средоземном мору преместили у луке на Атлантском океану. Због тога државе које излазе на овај океан, као што су Шпанија и Португалија, у XVI веку прерастају у трговачка, поморска и колонијална царства. Лисабон и Севиља постају водећи центри тих царстава.

а) Које државе су поморске и колонијалне силе у XVI веку? _____

_____

б) Због чега у XVI веку луке на Средоземном мору нису више трговачки центри?

_____

_____

_____

7. Линијама повежи појмове и њихово значење:

ХУМАНИЗАМ	Обнова, препород
МАНУФАКТУРА	Људски, вредност човека као појединца, снага људског ума
РЕНЕСАНСА	Ручна израда

8. Наведи три разлога због којих су градови били привлачни за сеоско становништво:

_____

_____

_____

9. Подвуци тачне одговоре.

Успону градова у XVI веку допринели су:
слобода и градске зидине, пораст броја становника,
развој банкарства, мануфактурна производња.

10. Одговори:

а) Ко отвара мануфактурне радионице? _____

_____

б) У чему је значај мануфактурне производње? _____

_____

_____

11. У празна поља, испод текста, упиши одговоре:

Како се зове личност са слике, која је позната по томе што је осуђивала куповину опроштајница?

У оквиру Католичке цркве у XVI веку, настао је покрет као реакција на раскошан живот папа и свештенства и куповину опроштајница. Присталице овог покрета назване су протестанти или лутерани.

Напиши назив овог покрета.

а) Напиши како се зове покрет који је имао за циљ да сузбије утицај протестаната.

б) Која установа је организовала тај покрет?

13. На линији напиши назив друштвене групе која је била носилац промена у новом веку:

_____

14. На линији напиши какву је власт имао владар у држави типа апсолутистичке монархије:

_____

_____

15. На црти напиши називе држава у којима је грађанство спречило успостављање апсолутистичке монархије: _____

_____

2. СРБИ ОД ПОЧЕТКА XVI ДО КРАЈА XVIII ВЕКА

СУЛТАН	ОСМАНСКО ЦАРСТВО	СУЛЕЈМАН ВЕЛИЧАНСТВЕНИ
СПАХИЈА		
ЈАНИЧАР		
ТИМАР		
САНЏАК		
ХАРАЧ		
ИСЛАМИЗАЦИЈА		
ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА		
СЕОБЕ		ПАТРИЈАРХ АРСЕНИЈЕ III ЧАРНОЈЕВИЋ
УСКОК	МЛЕТАЧКА РЕПУБЛИКА	
КРАЈИШНИК	ВОЈНА КРАЈИНА	
	ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА	ЛЕОПОЛД I

2.1. ОСМАНСКО ЦАРСТВО 41

2.2 СВЕТО РИМСКО ЦАРСТВО И ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА 48

2.3 МЛЕТАЧКА РЕПУБЛИКА И ДУБРОВНИК 51

2.4 СРБИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 53

2.5 ОТПОР ОСМАНСКОЈ ВЛАСТИ 58

2.6 СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 63

2.7 СЕОБА СРБА 66

2.8 СРБИ ПОД ХАБЗБУРШКОМ И МЛЕТАЧКОМ ВЛАШЋУ 71

2.9 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ 77

2.10 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 79

gettyimages®
Острогон
Егер
Коморн
Будим
Кисег
Тиса
Дунав
Велики Варадин
Марибор
Мура
У Г А Р С К А
Сегедин
Печуј
Суботица
Арад
Ходош
Загреб
Сигет
Мохач
Бездан
Темишвар
Лугош
Карловац
В. Бечкерек
Осијек
Сава
Петроварадин
Вршац
Бихаћ
Бањалука
Београд
Оршава
Тузла
Шабац
Гроцка
Северин
Крупа
Јајце
Смедерево
Зворник
Дрина
Книн
Видин
Сарајево
Драговић
Рача
Крушевац
Морава
Мостар

2. СРБИ ОД ПОЧЕТКА XVI ДО КРАЈА XVIII ВЕКА

Народи и државе Западне Европе бележели су од почетка новог века напредак у привреди и друштву, док је највећи део српског народа остао ван тог утицаја. У периоду када у Европи почињу да се шире сазнања у области науке и технике, када су морепловци откривали нове путеве и континенте, а уметници стварали дела непролазне вредности, српски народ је изгубио државу и постао поданик турског султана, хабзбуршког цара и млетачког дужда.

После турског освајања Србије, страхујући од нове власти, многи Срби потражили су спас у сеобама. Селили су се на север, у Краљевину Угарску. Знатан број Срба настанио се на територији Млетачке Републике и признао њене владаре за своје господаре.

Живећи вековима у различитим државама, српски народ је био изложен различитим културним, верским и друштвеним утицајима. Ови утицаји оставили су трага у говору, свакодневном животу, а понекад су утицали и на промене у вероисповести. С обзиром да су током дужег периода живели у областима које су представљале границу између Османског царства, Хабзбуршке монархије и Млетачке републике, Срби су учествовали у међусобним сукобима тих држава.

2.1 ОСМАНСКО ЦАРСТВО

Турци су у XI веку стигли у Малу Азију и основали државу. Била је то држава Турака Селџука коју су уништили Монголи. Заједно са новим групама Турака које су стигле у Малу Азију, Селџуци су основали више малих кнежевина - емирата. Један од тих емирата, који је на северозападу Мале Азије основао Емир Осман (1258-1326), осамосталио се пред крај XIII века. По имену првог владара, Османа, држава је названа Османско царство.

Емир Осман I

Османско царство је настало и ширило се кроз ратове и освајања. Огромна богатства која су стекли освајањем нових територија, као и добро обучена и организована војска, обезбеђивали су држави снагу и стабилност. Ефикасна државна организација, на чијем челу се налазио султан, омогућила је Турцима да постану светска сила.

Османско царство је било на врхунцу моћи у XVI веку. Територије царства простирале су се на три континента - Европи, Азији и Африци. Била је то држава у којој су живели разни народ (Срби, Грци, Албанци, Бугари, Јевреји, Цинцари), у којој су се поред турског говорили различити језици (грчки, српски, бугарски) и у којој су постојале различите вероисповести (ислам, хришћанство и јудаизам).

Друштво у Османском царству

Друштво Османског царства и у новом веку задржало је све форме феудалног поретка са наглашеном војном структуром. Становништво Царства се делило на муслимане и немуслимане, на аскер и рају. Муслиманско становништво су чинили припадници исламске вере, како они по рођењу, тако и исламизовани хришћани. Немуслиманско становништво су чинили припадници других вероисповести, као што су хришћани и Јевреји.

Аскер су чинили припадници османског друштва који су били у султановој служби. То су, пре свега, војници (спахије и јаничари), али и познаваоци исламског учења (улеме) и писари (ћатиби). Због тога што су служили султана и државу, били су ослобођени плаћања пореза. Раја је представљала највећи део становништва у Царству. За султане, они су били поданици којима се управљало у складу са исламским законима. Основна и најважнија обавеза раје било је плаћање пореза којим је издржавано Царство. Рају су, углавном, чинили земљорадници.

ДРУШТВО ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА	
СУЛТАН	
АСКЕР	**РАЈА**
• војници (спахије и јаничари) • улеме (познаваоци исламског учења) • писари (ћатиби)	• сељаци

Спахија

Спахија је био припадник турске војске, који је обично служио у коњици. За своју службу у султановој војсци уживао је право да убира приходе од тимара или спахилука. Био је у обавези да води рачуна о сопственој војној опреми, о опреми коња, као и да се одазове на султанов позив и крене у рат.

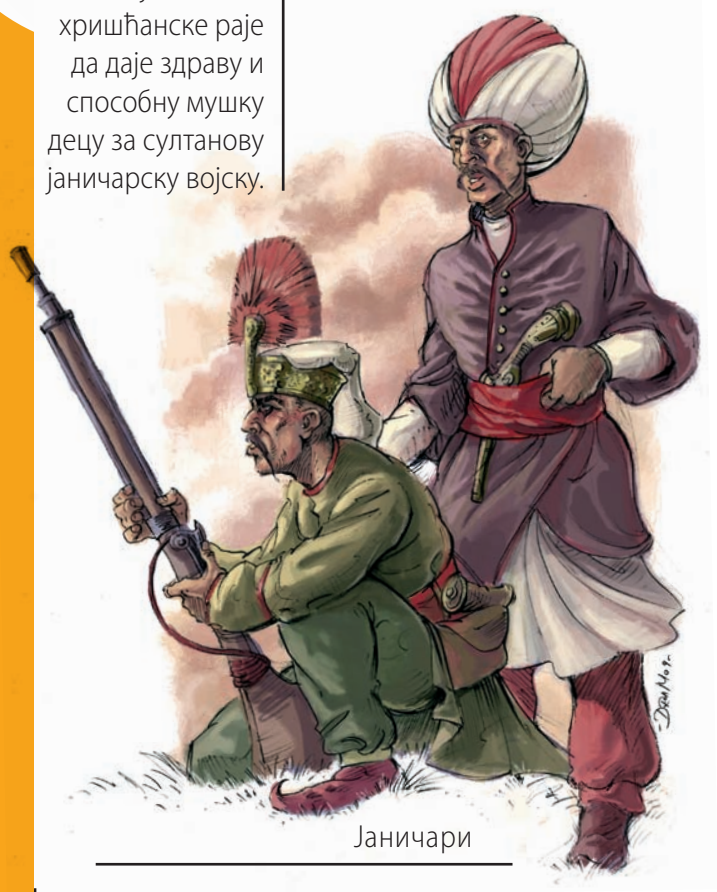
Поред убирања пореза, спахија је имао задатак да одржава ред и штити законе на тимару. Од величине тимара зависили су спахијини приходи, а од прихода и његова војна опрема и наоружање.

Тимар је **миријска земља** коју је султан давао спахијама са правом на убирање пореза. Тимари су били различитих величина, могли су да обухватају неколико кућа, једно или више села, а разликовали су се и по висини прихода који су се са њих убирали. Спахија је могао да користи приходе са тимара само док је обављао војну службу.

Миријска (царска) **земља** је одлуком османске владе била сва обрадива земља у Царству која је припадала држави.

Јаничари су такође били војници, припадници турске пешадије. Били су најбоље обучени војници, са најбољом војном опремом и чинили су сталну, стајаћу војску Османског царства. На бојном пољу су били најзначајнији део војске. Добијали су плате које су им свечано исплаћиване свака три месеца. Од XIV до XVII века регрутовани су из редова ратних заробљеника или деце немуслиманског становништва која су сакупљена **девширмом** (данак у крви).

Девширма или **данак у крви** била је обавеза хришћанске раје да даје здраву и способну мушку децу за султанову јаничарску војску.

Јаничари

Поред регуларне турске војске, постојали су и различити помоћни војни одреди. Они су обично регрутовани из редова покореног хришћанског становништва. Њихови припадници добијали су повлашћени положај, који се најчешће огледао у смањењу пореских обавеза.

Поред војника, као најбројнијих, у владајући слој Османског царства убрајали су се и познаваоци исламског учења (улеме) и писари (ћатиби). Улеме су чинили муслимани образовани у верским школама (медресама). По завршетку образовања постајали би имами (свештеници), хоџе (учитељи), кадије (судије) и муфтије (врховни свештеници). Ћатиби су били службеници у султановим управним и пореским канцеларијама.

Рају су чинили сељаци, хришћани и муслимани, који су обрађивали земљу и плаћали порез. Становници градских насеља нису сврставани у рају.

Сеоско земљорадничко становништво живело је на тимарима и обрађивало своје земљишне поседе на којима је имало наследно право коришћења. Поседи хришћана звали су се баштина, а муслимана чифт. Висина пореза, који су сељаци плаћали зависила је од процене прихода са поседа. Сељаци су имали разноврсне обавезе према султану и спахији.

Према султану су имали следеће обавезе:

• харач или главарина - обавеза хришћанске раје која се плаћала у новцу. Утврђивала се према броју одраслих мушких глава у кући. Под одраслом мушком главом сматрали су се радно способни мушкарци од 15. године живота.

• кулук или работа - радна обавеза хришћанске и муслиманске раје која је подразумевала обавезу да се одазову на позив султана и да раде на изградњи тврђава, путева, мостова и других објеката важних за државу.

• ванредне порезе који су под разним именима уведени у XVI веку и временом су претворени у редовне обавезе.

Најважније пореске обавезе раје према спахији биле су:

• десетина од рода житарица, поврћа и кошница пчела;

• разне таксе (ресуми);

• испенџа или спахијска главница - новчани порез који је плаћала само хришћанска раја.

Док је Османско царство освајало нове територије, порески намети у земљи су били стабилни јер се увећавала територија Царства. Тиме су нове земље и нови поданици укључивани у османски порески систем. Међутим, када је у XVIII веку почела да опада војна моћ, Царство је губило територије и поданике, почело се са сталним повећавањем пореза и других намета. Спахије су отимале земљу од сељака, претварали је у своје приватно власништво и стално повећавали порезе. Тако је живот сељака бивао све тежи и несигурнији. Живот сељака бивао је све тежи и несигурнији због чега су у XIX веку подизали бројне буне и устанке против Турака.

У друштву Османског царства, значајно место су имали трговци и занатлије који су најчешће живели у градовима. Трговина је била веома жива, посебно са Индијом и Индонезијом. Са овим државама била је развијена трговина зачинима, што је Царству доносило значајне приходе. Осим тога, трговало се сувим воћем, теписима, гвожђем, крзном и воском.

Државно уређење и провинцијска организација Османског царства

Османско царство је било апсолутистичка монархија, у којој је султан имао неограничену власт у држави. Султани су припадали Османској династији.

Поред султана, Царством је управљао и царски савет – диван. Чинили су га велики везир, **везири**, војне судије, секретар и контролор финансија.

Диван, који су Европљани називали Порта или Висока порта, имао је извршну власт и водио је рачуна да се султанове одлуке и закони спроводе у дело.

Ширење турске државе је захтевало добру територијалну организацију.

Везири су били министри на које је султан преносио своју власт. Први међу везирима је био велики везир, који је био султанов заменик и војни командант.

Везири

Стабилност и моћ је могла да буде обезбеђена само ако се султанова власт једнако осећала и у најудаљенијим деловима Царства. То је постигнуто поделом државе на покрајине којима су управљали намесници. Турска је била подељена на санџаке и беглербеглуке. Санџаком је управљао санџакбег, а беглербеглуком (који се састојао из више санџака) управљао је беглербег.

Осим ове основне поделе, ради лакшег управљања и боље контроле становништва, санџаци су се делили на нахије – најмање територијалне јединице у Царству. У самим нахијама нису постојали посебни службеници задужени за управљање том територијом. То је погодовало расту самосталности у одлучивању код сеоских заједница и њених представника, кнезова. Кнезови су били посредници између становништва једног или више села (кнежија) и турских власти.

У покрајинама су бегови представљали извршну и војну власт. Правду је, у име султана, спроводио кадија. Судило се према верским законима (шеријату) и **канунима.** Област у којој је кадија имао судску власт звала се *кадилук*.

Канун је закон који је доносио султан.

Ратовања Османлија

Историју турске државе обележили су ратови и освајања. За Турке је посебно било значајно освајање Цариграда, престонице Источног римског царства – Византије. Султан Мехмед Освајач је после заузимања Цариграда себе сматрао наследником Римског царства. После овог догађаја, турски султани су припремали војску и државу за велика освајања која су се дешавала у првој половини XVI века. Највеће војне успехе су постигли султани Селим I и његов син, Сулејман I Величанствени.

Султан Сулејман I Величанствени

Султан Селим I (владао од 1512. до 1520. године) знатно је проширио границе Царства. Освајањем Египта, Османско царство је постало сила која се простирала на три континента: Азији, Европи и Африци. Посебно значајно за Османско царство је било и то што су се освајањима Селима I исламски верски центри Мека и Медина нашли у саставу Царства, што је учврстило премоћ Османлија у арапском свету.

Током владавине султана Сулејмана I Величанственог, (владао од 1520. до 1566. године), ширење турске државе је достигло врхунац. Први Сулејманови походи су били усмерени ка Европи и 1521. године је освојио Београд, важан град на угарско-османској граници. Освајањем Београда, Сулејману је био отворен пут ка Угарској. У бици која се одиграла на Мохач-

ком пољу 1526. године, угарско племство је доживело велики пораз, а погинуо је и угарски краљ, Лајош II. После ове победе, султан је освајио Будим и приближио се Бечу. Опседао је Беч, али није успео да га освоји. До средине XVI века, највећи део угарске земље је био покорен и на њеном простору су основана два нова беглербеглука, Будимски (1541) и Темишварски (1552). Овим освајањима су померене северне границе Царства.

Освајањем угарских територија у XVI веку, Османлије су постале стална претња за територије под влашћу Хабзбурговаца. Од тада па све до средине XVIII века, Османлије су водиле дуготрајне и исцрпљујуће ратове против Хабзбурговаца у Подунављу.

Истовремено, водили су и борбу за превласт у источном Средоземљу, где су се током XVI и XVII века сукобљавали са Млетачком републиком. У овим

Жиг Сулејмана Величанственог

ТЕРИТОРИЈЕ ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА У ЕВРОПИ У XVI ВЕКУ

Османско царство
Млетачка република
Краљевина Две Сицилије
Свето римско царство
Вазалне кнежевине Османског царства
Дубровачка република

Опсада Беча 1683. године

сукобима Османско царство се проширило освојивши млетачке поседе у источном Средоземљу: острва Кипар (XVI) и Крит (XVII), а почетком XVIII века и територије на Пелопонезу. На источним границама царства, Турци су за непријатеља имали Персијанце.

Опадање Османског царства је почело Великим бечким ратом, који је трајао од 1683. до 1699. године. Тај рат је почео турском опсадом Беча 1683. године. После тешког пораза у околини Беча султанова војска је била приморана да се повуче. У току рата је створена Света лига, савез хришћанских држава против Османског царства. Њу су прво чиниле Хабзбуршка монархија, Млетачка република, Пољска, а онда су им се придружили **Бранденбург** и Русија.

Бранденбург је некада била покрајина Светог римског царства немачког народа, а данас је такође покрајина у североисточном делу Немачке.

До преокрета у рату је дошло 1690. године, због сукоба са Француском. Исте године, реорганизована турска војска је кренула у противофанзиву и за само годину дана вратила све изгубљене територије јужно од Саве и Дунава. Даље ратовање се наставило на простору јужне Угарске, где су Турци доживели поразе у биткама код Сланкамена (1691) и Сенте (1697).

Рат је завршен потписивањем мира између Османског царства, са једне, и Хабзбуршке монархије, Пољске, Русије и Млетачке републике, са друге стране. Мир је потписан 1699. године у Сремским Карловцима. После скоро три века успешног ратовања и освајања у Европи, Османлије су први пут доживеле велики пораз, уз губитак значајног дела територија. Изгубљена је скоро читава Угарска, која је припала Хабзбуршкој монархији. Од угарских поседа, Османском царству је остао само Банат и део источног Срема. Карловачки мир је најавио почетак краја Османског царства у Европи.

Крајем XVII и у XVIII веку, у Османском царству је почела да се осећа криза. Узроци кризе су били исцрпљујући ратови против Хабзбурга у Подунављу и против Персије на источним границама Царства. Бројне унутрашње немире изазивале су побуне јаничара, као и сукоби међу члановима Порте. Честе смене султана су донеле додатну нестабилност. Слабљењу државе допринели су и губитак превласти у трговини зачинима са Индијом и Индонезијом и премештање светских трговачких путева са Средоземља на Атлантски океан. Међутим, и поред ових проблема, Османско царство је и даље било сила.

Ратови који су уследили после Великог бечког рата донели су нове поразе. Током XVIII века, Османско царство је ратовало скоро на свим својим границама, а против Хабзбуршке монархије су у овом веку вођена три рата. Миром у Београду (1739), на Сави и Дунаву је утврђена граница између ове две државе.

Од краја XVI века, Османско царство је почело да се сукобљава и са Русијом. Разлог сукоба је била тежња Русије да обезбеди излаз на Црно и Средоземно море, области које су биле под контролом Османлија. У руско-турском рату

(1768-1774) Турци нису имали много успеха и били су приморани да 1774. године потпишу мир у Кучук-Кајнарџију. Овим мировним уговором, Русија је добила територије на северним обалама Црног мора, затим право да руски трговачки бродови плове по Црном мору и пролазе кроз мореузе (мореузи Босфор и Дарданели који повезују Црно и Егејско море), као и право да буде заштитница свих хришћана на Балкану.

ВРХУНАЦ ОСМАНСКЕ МОЋИ У XVI И XVII ВЕК

- Османско царство и вазали 1512.
- Освајање Селима I 1512-1520.
- Освајање Сулејмана I 1520-1566.
- Османска освајања 1566-1639.
- Поседи аустријских Хабзбурга
- Поседи шпанских Хабзбурга
- Млетачка република

2.2 СВЕТО РИМСКО ЦАРСТВО И ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА

Свето римско царство настало је у средњем веку. Државу је основао немачки цар Отон I, који је 962. године у Риму крунисан за „римског цара". Територију царства је углавном настањивало немачко становништво. Царство је било подељено на велики број феудалних области, које су постојале као посебне државице. Титула цара се није наслеђивала, већ је цара бирало веће које је чинило седам моћних великаша, такозваних, кнезова-изборника.

ЕВРОПА И СВЕТО РИМСКО ЦАРСТВО СРЕДИНОМ XVII ВЕКА

Круна Светог римског царства

Свето римско царство називало се још и Свето римско царство немачког народа. Царство су чиниле различите територије као што су краљевине, војводства, кнежевине, бискупске територије и слободни царски градови (градови којима је цар даривао повластице, обично су то били трговачки центри).

На челу царства је био цар, који је био врховни владар. Цара су бирали кнезови-изборници којима је он често давао велике награде у земљи и у новцу. Власт цара била је умањена и формирањем Рајхстага - скупштине која је имала законодавну власт крајем XV века.

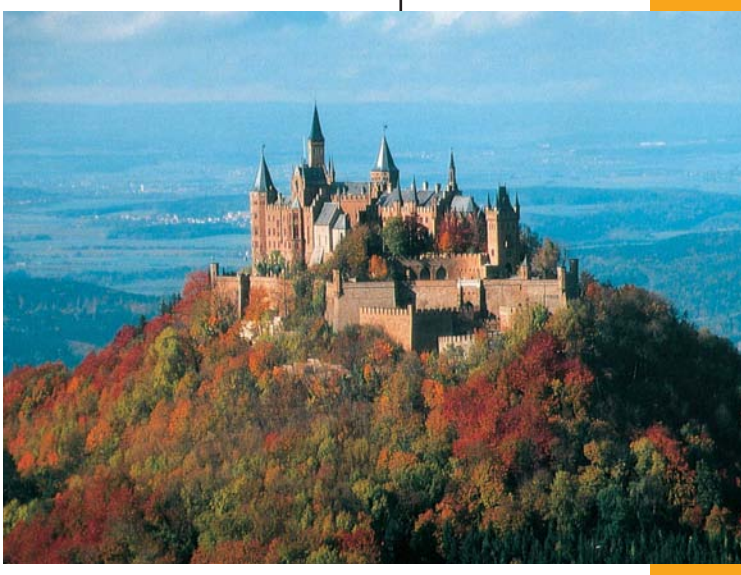
Скоро четири века, од 1438. до 1806. године (уз један кратки прекид од 1740. до 1742.) титулу „Светог римског цара немачке народности", како се званично називао владар те државе, носили су чланови хабзбуршке династије. И поред тога што је цар уживао велики углед, права власт није била у његовим рукама, јер је подељеност на више држава остала особина Светог римског царства кроз векове његовог постојања.

У мноштву немачких држава током Тридестогодишњег рата (рат је трајао од 1618. до 1648.) издвојила се грофовија Бранденбург (Пруска). Овом државом на североистоку Царства владала је династија кнезова-изборника Хоенцолерн. Током XVIII века Хоенцолерни су ојачали и прогласили краљевину Пруску. Та држава се потом наметнула као једна од водећих војних сила у Европи. Поред тога што су створили снажну и дисциплиновану војску, Хоенцолерни су успоставили и добро организовану државну управу. То су постигли умањивши моћ племства и централизујући власт у рукама краља.

Последња два века постојања Светог римског царства обележио је ривалитет између Хабзбурговаца и Хоенцолерна за превласт у немачком свету.

Свето римско царство је престало да постоји 1806. године, када се, под притиском француског цара Наполеона Бонапарте, Франц II Хабзбуршки одрекао круне римског цара. Немачки народ је остао подељен све до 1871. године. Улогу уједињитеља одиграла је Краљевина Пруска, на челу са династијом Хоенцолерн.

Хабзбуршки поседи су били у саставу Светог римског царства, али су постојали и поседи који су се налазили изван тих граница као што су Угарска од XVI и XVII века, и Галиција и Буковина од XVIII века. Хабзбуршке земље су имале вишенационални карактер. Поред Немаца, у њима су живели: Мађари, Чеси, Словаци, Хрвати, Словенци, Румуни, Русини, Пољаци, Италијани и Срби. Поседи Хабзбурговаца су скоро два века – од Мохачке битке до Великог бечког рата – били изложени стал-

Замак Хоенцолера у близини Штудгарта

Замак Хабзбурга у данашњем кантону Аргау, Швајцарска, илустрација из 1642. године

ној опасности од Османлија. Прекретница у сукобу са Османлијама је био Велики бечки рат (1683-1699).

Период јачања и развоја Хабзбуршке монархије у XVII и XVIII веку обележили су владари Леополд I (владао је од 1657. до 1705. године), Марија Терезија (владала је од 1740. до 1780. године) и њен син Јосиф II (владао је од 1780. до 1790. године).

Владавину Леополда I обележили су ратови са Османлијама, територијално проширење и померање хабзбуршко-османске границе ка Сави и Дунаву.

Током друге половине XVIII века, у време владавине царице Марије Терезије и цара Јосифа II спроведене су бројне реформе које су имале за циљ да Хабзбуршку монархију претворе у јаку и модерну државу. У великој и разноликој заједници народа јединство које су желели Марија Терезија и Јосиф II тешко се остваривало. Промене у законодавству, државној управи, као и у плаћању пореза нису одговарале племству и свештенству. Оне су угрожавале привилегије повлашћених слојева друштва, што је стварало њихов отпор. Зато су реформе у Хабзбуршкој монархији текле споро.

Цар Леополд I

2.3 МЛЕТАЧКА РЕПУБЛИКА И ДУБРОВНИК

Млетачка република, позната још и као Република светог Марка (назив који је добила по свецу заштитнику) била је велика поморска и трговачка сила у Средоземљу. Поред града Венеције и територија у североисточним деловима Апенинског полуострва, поседовала је низ острва и неколико градова на Јадрану, нека острва у Јонском мору, као и острва Кипар и Крит у Средоземном мору.

У ратовима против Турске, Млетачка република је изгубила значајне поседе у источном Средоземљу: острва Кипар (1571.) и Крит (1669.)

Највећи противник Млетачке републике било је Османско царство са којим је у XVII веку ратовала скоро четири деценије. Ратови су исцрпли млетачке снаге и смањили приход од трговине, што је временом довело до опадања привреде.

За време хабзбуршко-турских ратова крајем XVII и почетком XVIII века Млетачка република је проширила власт на територије у залеђу својих градова на јадранској обали. Граница између млетачке Далмације и османлијске Босне померена је на обронке планине Динаре (планина Динара чини природну границу између Босне и Херцеговине и Хрватске), а у Боки Которској стекла је Рисан и Херцег Нови са њиховим залеђем.

Млетачка република била је богата трговачка земља, али је имала и развијену пољопривреду и бројне мануфактурне радионице. Посебно су били цењени венецијански кристал и огледала као и свилене тканине. Имала је значајну улогу у историји Европе и Средоземља. Као држава је опстала до 1797. године, када су је освојили Французи. Одлуком мира у Кампоформијуму (1797. године

Велики канал, Венеција, данас

окончан је рат између Француске на једној страни и Хабзбуршке монархије и Млетачке Републике на другој страни), њене територије су Французи уступили Хабзбуршкој монархији.

По свом уређењу била је аристократска република. На њеном челу је стајао дужд. У управљању државом учествовали су још Велико веће и Сенат, који се старао о доношењу закона и свих важнијих одлука у унутрашњим и спољним пословима.

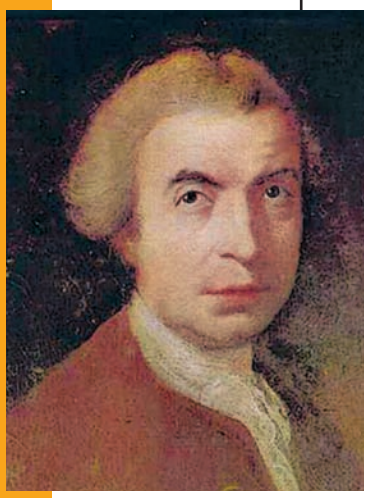
Дубровник

Дубровник

Дубровачком републиком називан је град Дубровник са неколико сеоских насеља на јадранској обали. Долазак Турака у залеђе града приморао је Дубровчане да плаћају султану годишњи данак - порез (од 1481. до 1806. године). Плаћање данка султану био је доказ Дубровачке републике да признаје власт Турака, али истовремено то је значило и да задржава могућност да самостално управља републиком, као и да може слободно да тргује на простору Османског царства.

На челу Дубровника налазили су се кнез и три већа - Мало, Велико и Веће умољених. Кнез је бирaн из редова домаћег племства на две године. Сви пунолетни племићи сачињавали су Велико веће (око 240 чланова), које је међу својим припадницима бирало Мало веће. Оно је заједно са кнезом имало 12 чланова и представљало је извршну власт. Законе и друге најважније одлуке доносило је Веће умољених (између 45 и 60 чланова).

У привреди Дубровачке републике значај су имале и поморска и копнена трговина. Имали су бројне трговачке насеобине широм Османског царства, а међу њима су биле и насеобине у Београду и Сарајеву. Из европског дела Османског царства увозили су вуну, кожу, крзна и восак, а највише су извозили со и разне врсте текстила. Бавили су се и банкарским пословима, као што су кредитирање и разни видови осигурања.

Руђер Бошковић

Близина ренесансних италијанских градова, али и богатство Дубровника, утицали су на развој образовања, књижевности, уметности и науке. Био је ово град значајних стваралаца као што су књижевници Иво Гундулић и Марин Држић и историчар Мавро Орбини. Међу научницима истицао се Руђер Бошковић - математичар, филозоф, астроном и физичар.

Слабљење Дубровника почело је од краја XVII века. Град није успео да се опорави после великог земљотреса који га је погодио 1667. године. Земљотрес је скоро до темеља порушио Дубровник, а његове последице су се осећале годинама.

Француски војници су 1806. године освојили Дубровник. Под француском влашћу остао је до 1815. године, када је постао део Хабзбуршког царства.

2.4 СРБИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ

Доба великих османлијских освајања започело је владавином султана Мехмеда II (владао је од 1451. до 1481). Током његове владавине завршено је освајање Византије 1453. године, Србије 1459, а затим је освојена Босна 1463. године и покорен је највећи део Херцеговине. Наследници султана Мехмеда, посебно Бајазит II (током његове владавине завршено је освајање Херцеговине 1482, а 1496. године освојена је и Зета), Селим I и Сулејман II Величанствени наставили су са освајањима и проширили границе Османског царства.

Султан Мехмед II Освајач

Турским освајањима која су на Балкану почела у XIV и трајала током XV века, Срби су постали поданици султана, покорено становништво у Османском царству. Један део српског народа, због страха од Турака и у нади за бољим животом, потражио је спас у сеобама. Селили су се у правцу севера, у Краљевину Угарску и у правцу запада и северозапада. У овим сеобама Срби су дошли до територије Хабзбуршке монархије и Млетачке републике.

У XVI веку, као резултат успешних освајачких похода, настављено је померање граница Османског царства према северу и северозападу. Османлије су запоселе велики део Угарске и стигле су до граница Хабзбуршке монархије. Овим освајањима и померањем граница Царства у правцу севера и северозапада, део избеглог српског становништва поново се нашао у османској држави.

Крај XVII и почетак XVIII века обележили су хабзбуршко-турски сукоби, у којима су учествовали и Срби. Сукоби две царевине окончани су миром у Београду, 1739. године, када се граница између ових царстава усталила на Сави и Дунаву. Ова граница била је потврђена и миром у Свиштову 1791. године. Срби који су живели северно од ове границе признавали су власт хабзбуршких царева. Они који су живели јужно од Саве и Дунава остали су поданици османског султана. Мањи део Срба опстао је у приморју на територији Млетачке републике и Дубровника.

Као покорен народ Срби су били поданици три државе: Османског царства, Хабзбуршке монархије и Млетачке републике. Свака од ових држава је имала своју управу и законе који су одређивали начин живота српског народа и који су оставили траг на српску културу.

ДРЖАВЕ У КОЈИМА СУ СРБИ ЖИВЕЛИ ОД СРЕДИНЕ XV ДО ПОЧЕТКА XIX ВЕКА

- ОСМАНСКО ЦАРСТВО
- ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА
- МЛЕТАЧАКА РЕПУБЛИКА

У Османском царству, Срби су имали положај покореног становништва – раје и повлашћеног становништва – власи и помоћни војни одреди.

ПОЛОЖАЈ СРБА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ	
Покорено становништво	Становништво са повлашћеним положајем
раја	**власи и помоћни војни одреди**

Као покорени народ, Срби су у Османском царству имали положај раје, а било је и оних који су имали повлашћени положај. Положај раје подразумевао је обавезе према држави, султану и спахији. Срби који су били у положају раје, углавном су живели на селу где су обрађивали земљу или су се бавили сточарством.

Иако ретко, Срби у појединим крајевима Царства, углавном пограничним, од турске власти су добијали посебна задужења као што је обављање војничких послова. У таквим случајевима то је значило добијање повлашћеног положаја. Повластице су се углавном односиле на плаћање умањених пореза.

Најбројнија категорија повлашћеног становништва међу Србима су били власи. Били су сељаци војници, ослобођени од обавеза које је имала хришћанска раја. Турци су их насељавали у пограничним крајевима са задатком да бране границу, а понекад су ишли и у рат. Имали су повлашћени положај који се огледао у плаћању мањих пореза од осталог сеоског становништва. Плаћали су порез који се називао филурија и могао је да износи од једног до три дуката по кући.

После освајања Српске деспотовине 1459. године, област јужно од Саве и Дунава постала је турска погранична територија - крајиште. Од друге половине XV века ови крајеви су постали поприште честих турско-угарских сукоба. Због честих сукоба Турци су крајиште насељавали становништвом које је имало војну обавезу, односно влахе.

Током прве половине XVI века границе Османског царства су се помериле даље на север. Турцима више нису били потребни граничари на Сави и Дунаву и зато су власи изгубили привилегије. Преведени су у рају са уобичајеним обавезама према држави.

Повлашћени положај имали су и војнуци, Срби - слободни сељаци који су уживали сељачке баштине и имали војничке обавезе. Током XVI века њихов повлашћен положај је нестао и они су се у погледу пореза изједначили са другим становништвом.

Поред војнука, повлашћени положај су имали и мартолози - чувари јавног реда, и дервенџије - чувари важних места на путевима, пролазима и мостовима.

Како се током XVII века граница Османског царства померала ка северу, далеко од територија данашње Србије, па је и највећи део српског привилегованог становништва изгубио свој повлашћени положај и изједначен је са рајом.

Највећи део српског становништва живео је по селима која су се налазила у границама тимара. Бавили су се земљорадњом и сточарством. Њихови поседи називали су се баштине. Пошто је земља била у султановом власништву (миријска земља), сељаци су били доживотни и наследни уживаоци баштине на којој су живели и радили. Према турским законима, сељак је плаћао порез султану, и спахији.

Обавезе раје према султану и држави биле су плаћање харача или главарине, работа и девширма.

Од свих пореза, најтежи је био девширма (на турском значи одабир), порез који се односио само на хришћане. Представљао је одабир и одвођење дечака, старости од 8 до 20 година, у султанову службу. Одабир и одвођење дечака обављало се по потреби, сваке треће до седме године. Одабрани дечаци су преваспитавани, превођени у ислам, учили су турски језик и обучавани су за разне државне службе. Већина је после вишегодишње обуке завршавала у јаничарским јединицима. Са овим одабиром престало се крајем XVII века. Један од најпознатијих Срба који је на овај начин преведен у ислам био је османски везир Мехмед-паша Соколовић.

Поред султана, сељак је спахији плаћао порез на баштину који се називао испенџа. Такође, спахија је убирао и десетину – десети део прихода са баштине. Поред ових, сељак је плаћао и порез на сено, стоку, кошнице и друге производе.

У време османске власти градова је на територији данашње Србије било мало. Била су то углавном мала насеља, са највише неколико хиљада становника. Имали су утврђења у којима је била смештена војска и представници турске власти.

Срби су радије живели у селима где су се осећали безбедније, далеко од путева којима су се кретали турски трговци и војници. Све до краја XVIII века сељаци су ретко ишли у градове, јер су градови за њих били оличење туђинске власти. Град је за сељака био непознат, турски, па самим тим и непријатељски.

Мехмед-паша Соколовић

Османско царство је било држава уређена према верском закону, шеријату, а муслимани су били повлашћени припадници државе. Припадност исламу је давала могућност добијања државне службе и напредовања. Немуслиманско становништво је било у подређеном положају, али су Срби, као и остали хришћани и Јевреји у Османском царству, имали право да говоре сопственим језиком, користе своје писмо и исповедају своју веру. Турци су хришћане често називали „неверницима" (ђаурима).

И поред постојања права на слободу вероисповести, било је хришћана који су мењали веру и прелазили у ислам. Процес превођења у ислам назива се исламизација и спроводио се насилним и добровољним путем. Добровољна промена вере је доносила могућност за бољи живот и бољи положај у

друштву. Нови преверници или, како су их Срби називали, потурчењаци или потурице, могли су да постану војници, занатлије или трговци у граду. Прихватање ислама је било раширенije тамо где није постојала јака хришћанска црквена организација. Тако је током XVI и XVII века највише Срба прихватило ислам на простору Босне и Херцеговине, Рашке, Косова и Метохије.

Исламизација је спровођена и насилним путем. Један од облика насилне исламизације је била и девширма (данак у крви).

Свакодневни живот Срба у Османском царству

Највећи број Срба у Османском царству живео је на селу, на поседу који се звао баштина и бавили су се земљорадњом и узгајањем стоке. Баштина се обрађивала на примитиван начин због чега су и приходи били мали и једва довољни да се прехрани породица и да се плате порези држави, султану и спахији.

Сеоска кућа

Куће у којима је живела породица подизане су далеко од путева којима су се кретали турски војници и трговци. Прављене су од дрвета и углавном су имале само једну просторију. На средини просторије налазило се огњиште које је служило за кување и грејање. Просторија је било скромно намештена. Намештаја готово да није ни било, осим **синије** и троношца. Јели су из дрвене зделе дрвеном кашиком. Током обедовања и у другим приликама седели су на столицама – троношцима. Кревети нису постојали, а укућани су спавали на слами која се простирала на поду куће. Како се породица увећавала, женидбом синова, кућа са једном просторијом је била недовољна за све чланове. Због тога су се у дворишту куће подизале нове куће за сваког новооженењеног мушкарца. Те нове куће звале су се вајати и у њима би се само спавало. Око огњишта се породица и даље окупљала током обеда.

Сеоске породице су биле многобројне и у њима је постојала подела посла. Деца су углавном чувала стоку, мушкарци су обрађивали њиве, а жене су припремале храну и бавиле се ткањем и шивењем одеће.

Градска насеља су настајала углавном у подножју војних утврђења и називала су се касабе. Поред касаба постојале су и **вароши** у којима је претежно живело хришћанско становништво.

Касабе су биле подељене на махале које су биле повезане уским и кривудавим сокацима. Представљале су стамбени део града, односно место где су се налазиле куће за становање. Редак је био случај да у једној махали заједно станују муслимани и хришћани. Куће у махалама су углавном биле грађене од

Синија је низак округли сто око кога су се укућани окупљали за време обедовања.

Унутрашњост куће - огњиште

дрвета и попут сеоских кућа и оне су најчешће имале само једну просторију. Око куће је било двориште и башта са цвећем. Куће богатијих људи подизане су на спрат. У приземљу је била кухиња и остава, а на спрату се налазила диванхана и собе за спавање. Диванхана је просторија где се породица окупљала и у којој су примали госте. Ове куће су биле ограђене високим зидовима и имале су мале прозоре. Око куће, била је башта пуна разнобојног и миришљавог цвећа.

Варош је реч мађарског порекла и углавном значи подграђе.

Главна трговачка улица у касаби се звала чаршија. У њој су се налазиле бројне радње и дућани, углавном груписане према врсти заната. Постојале су следеће врсте занатлија: кујунџије (златари), ћурчије (крзнари), терзије (кројачи), екмекчије (пекари), сапунџије, ковачи и други. Поред занатлија и њихових радњи, у чаршији су биле и трговачке радње у којима се продавала свила, зачини и други производи. Поред трговачких радњи, у великим градовима су подизани и безистани – надкривени простори са великим бројем трговачких и занатских радњи.

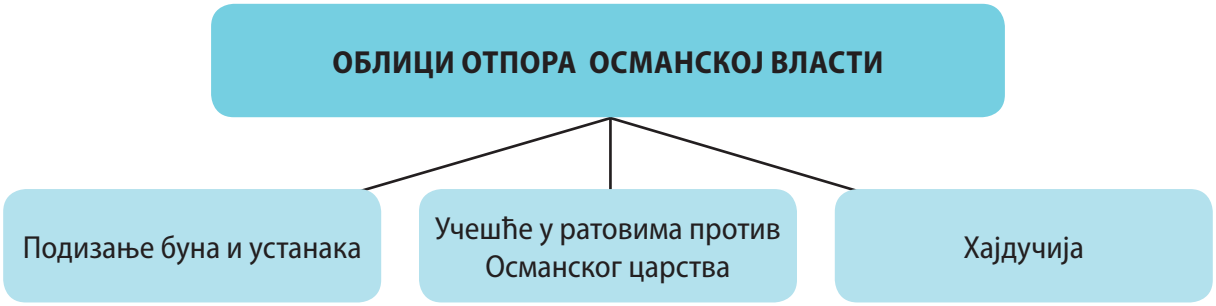

Чаршија и пијаца

У градовима су се налазиле џамије са високим минаретима, чесме и фонтане, хамами (јавна купатила), ханови и караван сараји намењени за смештај путника и трговаца.

2.5 ОТПОР ОСМАНСКОЈ ВЛАСТИ

Покорено српско становништво је на више начина пружало отпор турској власти. Најчешћи облици отпора били су подизање устанака и буна, ратовање на страни турских противника и хајдучија.

Најраспрострањенији облик отпора на територији Османског царства је била хајдучија. Основни разлог за појаву овог облика отпора је била жеља за осветом због насиља које су Турци спроводили над покореним српским становништвом. Поред тога, постојали су и други разлози као што су пљачка и разбојништво или да би се избегла казна за учињено дело. Истовремено кроз овај облик отпора исказивана је и тежња за слободом. Носиоци овог облика отпора били су хајдуци. Турци су одметнике и разбојнике називали хајдуцима.

Хајдучија - један од облика отпора турској власти

Хајдуци су били окупљени у чете. Хајдучка чета је обично бројала од 10 до 30 бораца, чији се вођа називао харамбаша. Окупљали би се на пролеће, око Ђурђевдана (Ђурђевдан је верски празник и обележава се 6. маја), кад шума олиста. Пролеће, лето и јесен су проводили скривајући се по шумама и у планинама. Из заседа су нападали порезнике и трговачке караване. Освојени плен су делили својим породицама, а део су давали својим јатацима. Јатаци су били пријатељи хајдука који су им помагали тако што су им пружали уточиште и крили их од турске власти. Дешавало се да се хајдучке чете придруже војсци која ратује против Османлија. Тада су те чете бројале и по више стотина људи.

У касну јесен, када шума оголи и када више није пружала уточиште, хајдуци би одлазили код јатака где су боравили до Ђурђевдана. Тако су се хајдучке чете на Митровдан (верски празник који се обележава 8. новембра) растајале. Зато се у народу и у народним епским песмама говорило: „Ђурђев данак - хајдучки састанак, Митров данак - хајдучки растанак".

Поробљени српски народ је у хајдуцима видео своје јунаке, борце за правду. Они су представљали симбол отпора турској власти. Народни певач је многе песме испевао у славу хајдука као што су: Старина Новак, Старац Вујадин, Лазар Добрић, Станоје Главаш и Вељко Петровић.

Срби у ратовима против Турака

Срби су, на страни турских противника, учествовали у ратовима Османског царства против Хабзбуршке монархије и Млетачке републике. Ово учешће Срба на страни противника Османског царства представља још један облик отпора турској власти. На овај облик отпора подстицале су их Европске државе. Оне су од Срба очекивале да подизањем устанка или учествовањем у рату изнутра ослабе Османско царство. Уочи великих ратова хабзбуршки и млетачки агенти су обилазили Србе у османским областима и позивали их да се укључе у рат. Ови позиви на устанак и ратовање против Османлија обично су били праћени обећањима о војној помоћи и коначном ослобођењу. Поробљени српски народ им је веровао, дизао је буне и учествовао је у ратовима. Међутим, скоро сви ратови су се завршавали неповољно по Србе. Гинуло се много, а освета Османлија је по завршеном рату била сурова. Најчешће су предратна обећања остала неиспуњена. Зато су многи Срби морали да се спасавају бежећи у оне земље за које су ратовали против Османлија. На страни Хабзбурговаца и Млечана, Срби као војници учествовали су у многим ратовима међу којима су и:

Дуги рат (трајао је од 1593. до 1606.) је вођен између Хабзбуршке монархије и Османског царства. Током овог рата Срби су се одметнули од султанове власти и подигли устанак. Устанак је подигнут у Банату 1594. године. За кратко време Срби су успели да ослободе велику територију и градове Бечкерек (данашњи Зрењанин) и Бечеј. Слобода није дуго трајала и уследила је сурова освета Османлија. Најстрашнија казна, која је имала за циљ да сломи дух народа, била је спаљивање моштију Светог Саве. Везир Синан-паша наредио је да се мошти првог српског архиепископа из манастира Милешева донесу у Београд, а затим спале на Врачарском брду.

Иако је устанак Срба у Банату био угушен исте године када је и почео, на овом простору наставиле су да се боре хајдучке чете против османске власти. Најпознатије хајдучке вође овог времена били су Дели Марко, Старина Новак и Ђорђе Рац Сланкаменац.

Током Дугог рата устанак против Османлија су подигла и херцеговачка племена, али је и тај устанак угушен.

Кандијски рат (трајао је од 1645. до 1669.) је вођен између Османског царства и Млетачке републике за превласт у источном Средоземљу. С обзиром на то да је током рата губила територије у источном Средоземљу, Млетачка република је почела да поклања већи значај поседима у Далмацији и Боки Которској.

За одбрану од турских напада формиране су чете ускока, које су предводиле њихове вође, сердари. О ускоцима, исто као и о хајдуцима испеване су многе песме у којима се славе њихова јуначка дела. Међу великим ускочким јунацима били су и сердар Јанко Митровић, његово син Стојан Јанковић, Илија Смиљанић и Бајо Пивљанин.

Велики бечки рат (трајао је од 1683. до 1699.) је рат вођен између Свете лиге и Османског царства. Почео је нападом Османског царства на Хабзбуршку монархију. Турски војници су стигли до Беча, али захваљујући војсци пољског краља Јана III Собјеског доживели су пораз и били су при-

Кандија је латински пазив за острво Крит и назив тврђаве на том острву.

Стојан Јанковић

морани на повлачење. Прве године рата су биле веома успешне за хабзбуршку војску. Османлије су натеране на повлачење све до Саве и Дунава. Успеси хабзбуршке војске су охрабрили покорено српско становништво да се побуни и стане на страну Хабзбурговаца. Пошто је освојио Београд, хабзбуршки цар Леополд I се прогласом обратио Србима у Османском царству. Позвао их на борбу против Османлија и обећао им своју заштиту. Истовремено, позван је српски патријарх Арсеније III Чарнојевић да поведе српски народ у борбу

РАТОВИ ТУРСКЕ У XVII И XVIII ВЕКУ

против Османлија. Охрабрени хабзбуршким успесима и позивима самог цара, Срби су кренули у борбу и скоро сами ослободили Мачву и највећи део западне Србије.

Хабзбуршка војска је уз помоћ Срба, после освајања Београда, наставила продор ка југу. Ослободила је Ниш и приморала је турску војску да се повлачи према Скопљу и македонским областима. Током повлачења Турака, у околини Куманова избио је устанак под вођством некадашњег хајдука Карпоша. Устанак су Турци угушили захваљујући реорганизованој војсци и повлачењу Хабзбурговаца због рата са Француском. Ово су искористили Турци који су успели да поново освоје Скопље, Приштину, Призрен и Ниш. Страхујући од турске осврте због учешћа у рату на страни Хабзбурговаца, српски народ је почео да се повлачи на север, предвођен патријархом Арсенијем III Чарнојевићем.

Колоне Срба на челу са патријархом Арсенијем III Чарнојевићем стигле су до Саве и Дунава. На народно-црквеном сабору у Београду, избегли народ и свештенство одлучили су да прихвате позив хабзбуршког цара и пређу Саву и Дунав. Такође је одлучено да признају власт хабзбуршког цара и да са угарске територије наставе рат против Османлија. Хабзбуршки цар Леополд I упутио је повељу којом је потврдио Србима право на слободу вере и сопствену црквену организацију.

Током овог рата више десетина хиљада Срба је напустило своја огњишта и Османско царство и населило се на територији Угарске која је била део Хабзбуршке монархије. На територији Османског царства Турци су спроводили освету над Србима. Прогонили су и убијали становништво, палили и рушили цркве и манастире.

Велики бечки рат је завршен потписивањем мира у Сремским Карловцима 1699. године.

Арсеније III Чарнојевић

Нови рат између хабзбуршког и османског царства вођен је од 1716. до 1718. године. Хабзбуршка војска је поразила Османлије код Петроварадина и Београда. Рат је завршен потписивањем мира у Пожаревцу 1718. године. Османско царство је у овом рату изгубило Банат, северне делове Србије до Западне Мораве, а на западу десну обалу река Саве и Уне. Српско становништво које је живело на овом простору добило је новог господара - хабзбуршког цара. Нова власт, међутим, није Србима донела много бољи начин живота, јер је нови господар наметнуо нове дажбине. Али ни ово стање није дуго потрајало, пошто је дошло до новог рата.

Хабзбуршко и Османско царство поново су ратовали од 1736. до 1739. године. И у овом рату Срби су стали на страну Хабзбурговаца. Срби су заједно са хабзбуршком војском освојили Ниш, Пирот и Нови Пазар. Убрзо је уследио јак османски противнапад. Хабзбуршка војска је поражена, а Османлије су повратиле територије изгубљене не само у овом рату, већ и у претходном. Мир у Београду потписан је 1739. године, а граница је поново успостављена на рекама Сави и Дунаву. Српски народ је поново доживео судбину сличну оној

Битка за Београд, приказана на старој гравири

из времена Великог бечког рата. Уплашени од османске освете, без помоћи савезника, Срби су, овога пута предвођени патријархом Арсенијем IV, поново кренули у себу. Највећи део српског становништва је, прешавши хабзбуршко-турску границу, тада населио простор Срема.

Крајем XVIII века још једном су Срби ратовали на страни Хабзбуршке монархије против Османлија. Међу Србима тај рат је познат под именом Кочина крајина (рат је трајао од 1788. до 1791.). Назив је добио по капетану Кочи Анђелковићу, вођи српских добровољачких јединица под хабзбуршком командом. Капетан Коча је организовао устанак српског народа и ослободио Пожаревац, Ћуприју, Параћин, Кладово и Неготин. Западну Србију су у овом рату ослободили одреди истакнутог ваљевског кнеза Алексе Ненадовића. Преокрет је, међутим, дошао брзо. Неспремна за даље ратовање, Хабзбуршка монархија је са Османлијама 1791. године потписала мир у Свиштову. Наређено је повлачење **фрајкора** из Србије, а народ је поново остављен на милост и немилост Турака. Многе породице из северне Србије су потражиле спас у бекству преко границе и населиле су се у Хабзбуршкој монархији.

Кочина крајина је био последњи рат у којем су се Срби борили на позив других. Само десетак година касније, 1804. године, Срби су предвођени Карађорђем започели борбу за самосталност, слободу и стварање сопствене државе.

Фрајкори су српске добровољачке јединице под хабзбуршком командом.

2.6 СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ

Аутокефална (самостална) српска архиепископија установљена је 1219. године уз сагласност византијског цара и патријарха, а први архиепископ био је архимандрит Сава. Српска архиепископија је уздигнута на ранг патријаршије 1346. године одлуком Стефана Душана, а без сагласности византијског цара и патријарха. Седиште патријаршије било је у манстиру надомак Пећи због чега се и назива Пећка патријаршија.

Пећка патријаршија је црквени комплекс у близини Пећи. Патријаршију чине: Црква светих Апостола, Црква светог Димитрија, Црква Богородице Одигитрије и Црква светог Николе. Од краја XIII века, седиште је српских архиепископа а од 1346. и патријарха.

Султан Мехмед II Освајач је заузимањем Смедерева 1459. године окончао освајање Српске деспотовине. Овим освајањем завршен је период средњевековне историје Срба, период настанка и успона самосталне српске државе и аутокефалне српске цркве. Недуго после пада Српске деспотовине, престала је да постоји Српска патријаршија, а надлежност над њеним епископијама преузела је Охридска архиепископија. Тако је српска црква у другој половини XV века, као и држава, изгубила самосталност.

Охридска архиепископија је основана 1019. године после слома Самуиловог царства. Имала је великог утицаја у прикључивању великог дела српских земаља византијском културном кругу.

Патријарх Макарије

Део српских црквених старешина покушао је у првој половини XVI века да обнови самосталност патријаршије, али је тај покушај пропао због отпора охридског архиепископа и **васељенског патријарха.**

У време обнове Пећке патријаршије, 1557. године, Охридска архиепископија, којој су биле подређене српске епископије, била је без поглавара. Наиме, охридски архиепископ Никанор умро је 1557. године, што је пружило прилику турским властима да без кршења права издају **берат** новопостављеном српском патријарху. Како турске власти нису имале законе којима би био одређен положај хришћанских црквених заједница у држави, права њихових старешина

Васељенска патријаршија и васељенски патријарх су највеће установе православног света. Данас, као и у прошлости, Васељенска патријаршија и васељенски патријарх се налазе у Истанбулу (Цариграду).

Берат је наредба о именовању на службени положај у Османском царству

била су уређена бератима које је издавала црквена канцеларија у Цариграду уз плаћање одговарајуће дажбине. Бератима је потврђивано патријархово звање, његова права у односу на подређено свештенство. На овај начин, Турци су остварили свој основни интерес, а то је да добију новог пореског обвезника и тако повећају прилив новца у султанову касу.

Тако је те 1557. године Србима поново дозвољено да самостално организују црквену власт. Први српски патријарх обновљене патријаршије био је Макарије, рођак Мехмед-паше Соколовића. Седиште обновљене Српске патријаршије је поново било у Пећи, због чега се она и назива *Пећком патријаршијом*. Обновљена патријаршија је обухватала целокупан простор који су Срби насељавали (српски етнички простор) а не само територије које су биле у саставу првобитне патријаршије. Због тога је и њен духовни старешина називан патријархом „све српске земље и приморске и северних страна и других".

Патријаршија је после обнове била у обавези да сваке године плаћа у државну благајну 100.000 аспри (2.000 дуката) и, поред тога, патријарси су били дужни да на име прихода од патријаршијских поседа обављају соколарску службу – дају одређени број соколова за лов. (Текст прилагођен на основу Скадарског дефтера, бр. 59, стр. 167. и 182.)

Обнављање Пећке патријаршије је било од великог значаја за живот Срба у Османском царству. Постојање патријаршије је значило слободу проповедања вере, крштење и венчање по обредима Православне цркве и неговање сећања на самосталну средњовековну, немањићку Србију. Постојање Пећке патријаршије је допринело и заустављању процеса исламизације.

Српска патријаршија је била једина институција која је могла да окупи Србе под турском влашћу и брине о њима, а да то буде у складу са османским законима. Црква је као верска организација бринула о вери и духовном стању српског народа. Истовремено, у време турске власти, манастири и цркве су били средишта српске културе и писмености. Црква је неговала немањићку традицију кроз чување и преписивање старих списа и књига. Патријаршија је обнављала разрушене цркве и манастире, а кад год је било могуће, грађене су нове цркве, додуше, мање и скромније него оне из епохе Немањића. Као национална институција, црква је неговала култ лозе Немањића, завет кнеза Лазара и чувала је и одржавала свест народа о његовој историји и пореклу.

Како су границе Пећке патријаршије приликом њене обнове и разграничења са Охридском архиепископијом одређене тако да се подударају са границама простора на којима је живео српски народ, оне су укључивале и области у којима раније није било српских епископија и парохија. Због тога су патријарх Макарије и црквена управа посветили велику пажњу реорганизовању постојећих и стварању нових епископија и парохија. Највише нових епископија створено је у Угарској.

За стварање нових епископија, као и за изградњу нових манастира била је потребна подршка турских власти. Због тога се српска црквена управа морала ослањати на турску власт и клонити се било каквих активности које би угрозиле постигнути степен међусобне трпељивости.

Релативно складни односи између српске цркве и турских власти нарушени су за време владавине султана Селима II (владао од 1566. до 1574.) и његовог великог везира Мехмед-паше Соколовића. Током владавине овог султана и великог везира заплењени су сви манастири, њихова имања и парохијалне цркве. Српска црква је уз плаћање великих откупа, успела да их врати у свој посед. Они манастири и цркве који нису успели да буду откупљени, рушени су и употребљавани за грађевински материјал, а калуђери су морали да траже нове манастире.

Црква и свештенство водили су рачуна да одржавају добре односе са Портом и османским властима. Међутим, током XVII века, у време ратова и устанака, свештенство је почело све више да се окреће против Османлија. Током Великог бечког рата, српски патријарх Арсеније III отворено је сарађивао са хабзбуршком војском. Овакво понашање цркве и њених вођа повећавало је неповерење турских власти.

Самосталност Српске православне цркве поново је укинута у XVIII веку, због неизмирених дугова према турској власти. Приходи патријаршије су били смањени због сужавања територије и смањења броја становника. Због сталних плаћања годишњих пореза и дажбина за издавање берата, дугови патријаршије су се увећали а тиме и презаduженост. Године 1766. султан је издао **ферман** о припајању Српске, али и Охридске патријаршије Васељенској патријаршији у Цариграду. Овим ферманом је укинута црквена самосталност Српске патријаршије. Од тог времена центри српског духовног живота постали су Цариград (Истанбул), седиште Васељенске патријаршије и Карловци, седиште **митрополије**.

Ферман – заповест, наредба

Митрополија је црквена област којом управља миторполит, високи црквени старешина у Православној цркви. Митрополит је архиепископ, а митрополија је архиепископија.

Пећка патријаршија

2.7 СЕОБА СРБА

Сеобе су појава и процес који траје од појаве првог човека до данас. Узроци сеоба су разнородни - велике природне несреће (суше, земљотреси, поплаве), епидемије смртоносних болести, глад, потрага за плоднијом земљом, ратови и верски прогони.

И историја новог века – модерног доба обележена је бројним сеобама. После открића нових континената многи Европљани су се селили у за њих Нови свет, у нади да ће тамо почети бољи живот. Сукоб римокатолика и протестаната у Европи током XVI и XVII века утицао је да многи могућност за слободно исповедање своје вере потраже у новооткривеним земљама.

Продор Османлија у Европу крајем средњег века изазвао је бројна померања народа ка северу. Османлијска освајања изменила су изглед Балканског полуострва, укључивши и крајеве које су насељавали Срби.

Период масовних сеоба Срба почео је у време османлијских освајања на Балкану средином XIV века. Сеобе су се наставиле и у каснијем периоду, па и до данашњих дана.

СЕОБЕ СРБА ОД КРАЈА XIV ДО КРАЈА XVIII ВЕКА

- У УГАРСКУ У СТРАХУ ОД ТУРАКА (ОД КРАЈА XIV ДО ПОЧЕТКА XVI ВЕКА)
- УНУТАР ГРАНИЦА ТУРСКЕ ДРЖАВЕ (XVI-XVII ВЕК)
- СЕОБЕ У ХАБЗБУРШКУ МОНАРХИЈУ (XVI – XVIII ВЕК)
- СЕОБЕ У МЛЕТАЧКУ РЕПУБЛИКУ (ОД ПОЛОВИНЕ XVII ДО ПОЧЕТКА XVIII ВЕКА)

Ширење Османског царства у југоисточној, а касније у средњој Европи, изазвало је велика померања становништва. Незаштићено становништво, страхујући од одвођења у ропство и нових господара, склањало се у безбедније крајеве. Срби су се из страха од Турака, од краја XV до почетка XVI века, највише селили у Угарску и насељавали у Срему, Банату и уз реку Мориш. Мање су се селили у Млетачку републику, јер су и њени поседи на јадранској обали били угрожени од Османлија.

Половином XVI века, када је освојен велики део Угарске и укључен у Османско царство, многи Срби, који су већ бежали пред Турцима, поново су се нашли под њиховом влашћу.

Турске власти су настојале да пореском политиком и разним повластицама подстичу српско становништво на сеобе у крајеве северно од Саве и Дунава, у границама Османског царства. Привучени повластицама, велики број Срба – што показују турски порески пописи – населио се до краја XVI века у Срем, Банат, Бачку, западне делове турске Славоније и у Лици и Крбави.

СЕОБА СРБА У XIV И XV ВЕКУ

Српски насељеници уз границу са Хабзбуршком монархијом добили су влашке повластице, а то значи да нису плаћали дажбине од земљорадње, већ само филуриј и глобе. Они удаљенији од границе имали су рајинске обавезе. Разлог због кога су турске власти подстицале ове сеобе, или их нису спречавале, био је тај што је освојеним и опустошеним угарским областима било потребно ново становништво, које ће обрађивати земљу, плаћати порез и бранити границе Царства.

Узроци сеоба у Хабзбуршку монархију и Млетачку Републику су многобројни, а најважнији су, свакако, стално погоршавање положаја Срба у Османском царству, посебно за време ратова. Сеобама су Срби доспели у области у којима раније није било српског становништва или је било малобројно. У повољнијем положају Срби су били у оним крајевима где су сеобама постали већинско становништво.

Прва већа сеоба Срба у Хабзбуршку монархију догодила се у четвртој деценији XVI века, када се више стотина породица са територије Османског царства – из Босне, Далмације и Лике преселило у Хабзбуршку монархију, на посед у Жумберку (данас планински крај на граници Хрватске и Словеније). Насели су се као слободни сељаци, ослобођени свих дажбина, осим да обављају војну службу. Њихово насељавање представља почетак стварања Војне крајине. Нове и веће сеобе догодиле су се за време Дугог рата (трајао од 1593. до 1606). Тада су се Срби из турске Славоније, Лике и Крбаве населили као крајишници у пустим крајевима уз границу Хабзбуршке монархије са Османским царством у Славонији и Хрватској.

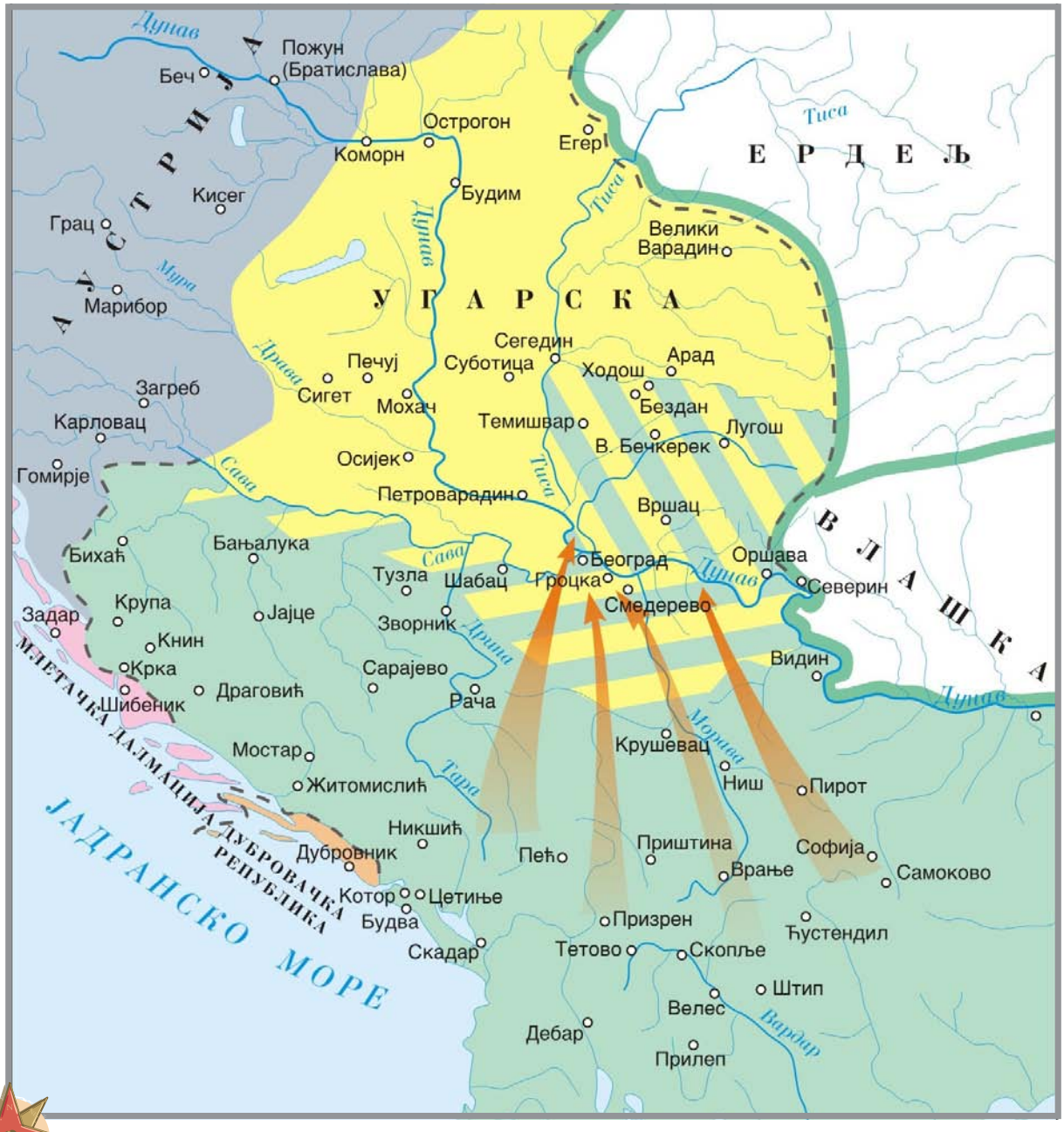
Сеоба Срба, слика Паје Јовановића

Велика сеоба

Највеће сеобе у Хабзбуршку монархију догодиле су се за време Бечког рата (трајао од 1683. до 1699.), када се велики број Срба из крајева јужно од Саве и Дунава преселио у угарске области које је Османско царство изгубило миром у Сремским Карловцима 1699. године. Највише Срба иселило се 1690. године из Рашке, Косова, Метохије и данашње Шумадије, где је потпуно запустело више стотина насеља. Ова сеоба се у нашој традицији назива Велика сеоба и везује се за личност патријарха Арсенија III Црнојевића (Чарнојевића). Он је са двадесетак других народних првака добио од аустријског цара Леополда I писане повластице по којима су Срби у Хабзбуршкој монархији стекли право да постоје као посебна верска заједница. Од значаја је било што је то право важило и за оне Србе који су затечени на територијама које је Хабзбуршка монархија освојила за време овог рата.

Ова сеоба није била организована, нити договорена са хабзбуршким властима. Била је изазвана суровом одмаздом турске војске, првенствено чета састављених од Арбанаса и Татара, које су пљачкале и палиле српска села и убијале или одводиле у ропство све на које су наишли.

СЕОБА СРБА У XVII И XVIII ВЕКУ

Током Велике сеобе око 40.000 Срба прешло је у јужну и средњу Угарску. У исто време више хиљада српских породица из Босне преселио се у Хрватску и Славонију. Они су тада населили Банију и Кордун и многа пуста села у Славонији. Због тога се може рачунати да се крајем XVII века у Хабзбуршку монархију преселило више од 60.000 Срба, што је за тадашње прилике био изузетно велики број становника.

Сеобе Срба из крајева јужно од Саве и Дунава у Хабзбуршку монархију било је и за време ратова у XVIII веку, али су оне биле мањег обима. Њихово јењавање није било резултат побољшања положаја нашег народа у крајевима под турском влашћу, него је у тим деловима било мало становништва. Током Друге сеобе Срба под патријархом Арсенијем IV Јовановићем, која се одиграла током хабзбуршко-турског рата од 1737. до 1739. године, око хиљаду породица насељено је у Срему, где су постали крајишници.

Поседи Млетачке Републике на Јадрану били су до краја XVII века мали и на њих се Срби нису насељавали у већим броју. Поседи Млечана проширени су у време Бечког рата захваљујући учешћу Срба који су живели на турској територији на граници са Млетачком Републиком. Миром у Сремским Карловцима потврђено је проширење Млетачке Републике дубоко на далматинско копно. На освојеним територијама, затеченом српском становништву придружио се и знатан број Срба из Босне, Херцеговине, Лике и Крбаве. Већином су се населили у залеђу Задра, око Обровца и Бенковца. У исто време Срби из Херцеговине населили су се око Херцег Новог.

Једна од важних последица сеоба било је и смањивање броја становника у областима које су биле извориште сеоба – Шумадија, Рашка, Косово, Метохија. Пошто оне, међутим, никада нису сасвим опустеле, становништво је у њима временом обнављано. У крајевима који су били погоднији за земљорадњу и сточарство, обнова становништва текла је брже, јер се у њих досељавало српско становништво из насеља у планинским крајевима. Само је на Косову и Метохији страдање и исељавање српског становништва за време Бечког рата донекле олакшало померање арбанашког, сточарског становништва из планинских крајева у жупне, равничарске крајеве.

Разматрајући сеобе српског народа, велики српски научник и географ Јован Цвијић је написао:

„Има крајева који су пре турске најезде били густо насељени, а после сеоба је у њима остало сасвим ретко становништво... У другим крајевима, огромна је већина породица досељених и знају крајеве одакле су досељени... Скоро у сваком селу Шумадије, сељаци су разноврсног порекла, досељеници из разних крајева, једни од Сјенице и Пештера, други од црногорских брда, трећи из Херцеговине, четврти са Косова и Метохије или вардарског слива... Тако је у свим областима моравске Србије, ваљевских и подрињских крајева.
Око осамдесет посто становништва је досељеника...“

2.8 СРБИ ПОД ХАБЗБУРШКОМ И МЛЕТАЧКОМ ВЛАШЋУ

У Хабзбуршкој монархији, пре него што је она крајем XVII века проширена на рачун Османског царства, Срби су живели претежно у пограничним крајевима, уз границу са Османским царством (Хрватска и Славонија). Насељени у пограничним областима Срби су имали задатак да бране границу, били су крајишници, непосредно подређени владару из Беча. После Бечког рата (трајао од 1683. до 1699.) и хабзбуршко-турског рата (од 1716. до 1718. године), број Срба у Хабзбуршкој монархији се знатно увећао. Срби су били настањени на територији Војне крајине и у Провинцијалу.

У Бечком рату Хабзбурговци су запосели Угарску у којој су затекли велики број Срба. Том броју треба додати и Србе који су у сеобама крајем XVI и почетком XVII века насељавали територије Хабзбуршке монархије.

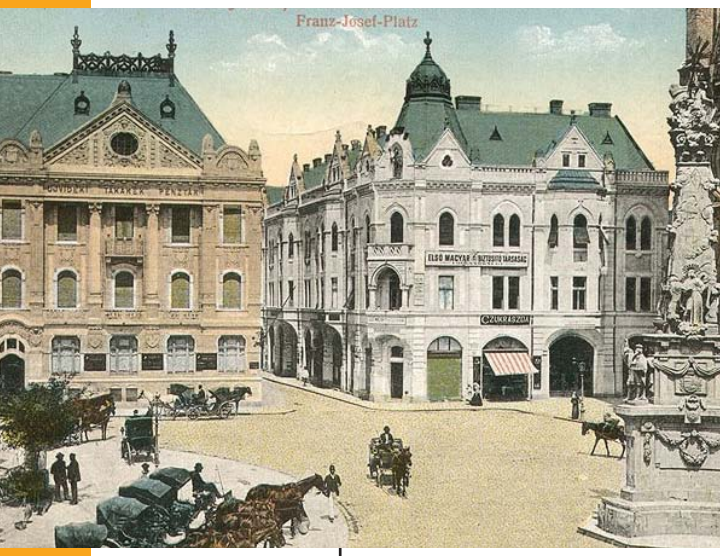
Војна крајина

Војна крајина је погранична област Хабзбуршке монархије на граници према Османском царству. Почела је да се ствара у XVI веку, а проширивана је и преуређивана је све до краја XVIII века. Представљала је посебну област, која је била непосредно подређена владару, а то значи да угарско и хрватско племство није имало власт над Војном крајином. Становници Војне крајине називали су се крајишници или граничари. Били су слободни сељаци и нису били оптерећени феудалним обавезама и државним порезима. Њихова најважнија обавеза била је да држе страже на граници и да као војници учествују у рату. Прве војне крајине у Хабзбуршкој монархији биле су Карловачки и Вараждински генералат, а већину њиховог становништва чинили су Срби, који су се ту населили у XVI и XVII веку. Њима је владар дао земљиште (баштине) у својину и поделио им друге повластице. Права и повластице Срба прописана су Српским статутима, које су 1630. године добили Срби у Вараждинском генералату. Они се понекад називају и *Влашки статути*, јер су Србима дата слична права каква су имали власи у Османском царству. Њима су Срби добили право на самоуправу, своје ниже судство и народне старешине – кнезове и војводе.

Хабзбуршка монархија је у Бечком рату освојила, између осталог, Лику и Крбаву, Банију, турску Славонију, део Срема и Бачку. Тада су и у овим областима, уз државну границу, створене нове крајине. Миром у Београду 1739. године коначно се усталила хабзбуршко-османлијска граница, па су укинуте неке од ових крајина (Поморишка, Потиска и део Подунавске), јер су биле далеко од границе. Уместо њих створене су нове у Срему и у Банату. Захваљујући проширивању крајина велики део Срба који се затекао у овим областима, као

Униформа војника у крајини

Нови Сад некада, на старој разгледници

и оних који су се у њих населили крајем XVII и у првој половини XVIII века, постали су крајишници. Поред обичних крајишника постојао је и мањи број Срба – официра, који су уживали велики углед, посебно међу својим сународницима. Више десетина њих постало је племство због својих заслуга (Рашковићи, Текелије), али нису добили феудалне поседе.

У Војној крајини, а посебно у крајевима који су у њу укључени после Бечког рата, постојала су и градска насеља, чији су становници углавном били трговци или занатлије. Желећи да подстакну развој трговине и занатства, државне власти су неким градским насељима у другој половини XVIII века дале велике повластице. Градови су добили општинску самоуправу, а становници су ослобођени војне службе. Најважнија таква насеља била су Земун, Митровица, Карловци, Панчево и Бела Црква.

Војна крајина опстала је скоро до краја XIX века, када је укинута (развојачена). За време свог постојања она је успешно бранила државне границе, обезбеђивала владару велики број војника за европска ратишта.

ВОЈНА КРАЈИНА ОД XVI ДО КРАЈА XVIII ВЕКА

Српско друштво у Провинцијалу, зависни сељаци и грађани

Срби који нису живели у Војној крајини, били су настањени у Провинцијалу, области која је била под управом угарског Сабора. Већином су претворени у зависне сељаке. Сељаци на државним властелинствима, која су створена у Славонији, Срему, Бачкој и Банату после њиховог запоседања и укључивања у Хабзбуршку монархију, били су у повољнијем положају од осталих сељака. Они су обично имали веће баштине и давали само десетину од урода житарица и плаћали порез у новцу. Обавезе сељака на црквеним и племићким властелинствима биле су теже. Они су поред десетине и пореза држави, имали и радну обавезу (работу). Због претераног оптерећивања сељака, царица Марија Терезија је у другој половини XVIII века донела законе којима су повећани сељачки поседи и тачно прописане обавезе сељака према господарима земље. Радна обавеза зависила је тада само од величине сељачког поседа - они који су држали највеће поседе (17-23 хектара оранице и ливада) били су дужни да раде властелину 48 дана годишње.

Становници градова, а посебно оних којима је владар признао самоуправу (слободни краљевски градови и градске војничке општине), били су у повољнијем положају од положаја зависних сељака. Они су сматрани слободним људима (грађанима) и, уз плаћање умерених пореза, могли су да се баве трговином, занатима или земљорадњом у границама градског атара. Имали су и право да буду бирани у градску управу – магистрате. Највише Срба – грађана било је у Будиму, Сент Андреји, Темишвару, Новом Саду, Сомбору, Земуну, Панчеву и Карловцима. Градска насеља, а посебно Нови Сад, Земун и Панчево постала су важна привредна седишта, јер је преко њих ишао највећи део трговачког промета између Хабзбуршке монархије и Османског царства. Градови су били и културна седишта, а у њима су основане и прве српске школе. Изглед ових насеља убрзано се мењао, јер су у њима грађене бројне јавне зграде (магистрати), велелепне цркве, куће богатијих грађана и појединих српских племића, као и дворови православних великодостојника. У Новом Саду крајем XVIII века отворена је и прва српска продавница књига, што сведочи о културном успону наших градова и грађанства.

Српска црква у Сент Андреји, Мађарска

Верске прилике, просвета и културни живот

Приликом Велике сеобе, Срби су од цара Леополда I добили између 1690. и 1695. године неколико диплома-привилигеја (повеља којом су Србима дариване повластице или привилегије), којима им је гарантована слобода вере и право да имају сопствену црквену организацију на челу са архиепископом. Њега су на народно-црквеном сабору бирали представници цркве, крајишника и грађанства. Црква као установа, али и монаси и свештеници, ослобођени су свих државних пореза и властелинских дажбина и обавеза. Касније су ове привилегије више пута

Унијаћење је превођење православног становништва у римокатоличку веру тако што је од њих тражено да, уз задржавање православног црквеног обреда, признају римског папу за поглавара и прихвате основна учења Римокатоличке цркве.

потврђиване, али су и доношени прописи који су имали за циљ да народно-црквени живот ставе под већу контролу државних власти.

Стварање црквене организација Срба у Хабзбуршкој монархији довршено је до 1695. године када је владар посебном дипломом потврдио владике (епископе), које је поставио патријарх Арсеније III Црнојевић. Тиме су уз сагласност државних власти обновљена православна владичанства, која су постојала на територији Угарске за време турске власти, а створена су и нека нова. Црквена организација Срба у Хабзбуршкој монархији, чији старешина је био митрополит-архиепископ, добила је име Карловачка митрополија, јер је њено седиште било у Карловцима. Поред уобичајених прихода од верника и свештенства, карловачки митрополити су поседовали властелинство у Дању (место на Дунаву, данас у Републици Хрватској) и од државе примали накнаду. Захваљујући томе могли су да издвајају значајна средства за издржавање световних и богословских школа и за школовање првих српских студената на европским универзитетима. Стварање Карловачке митрополије допринело је очувању верског и националног идентитета Срба у Хабзбуршкој монархији, јер је она била препрека **унијаћењу**, које је покушавала да спроведе Римокатоличка црква.

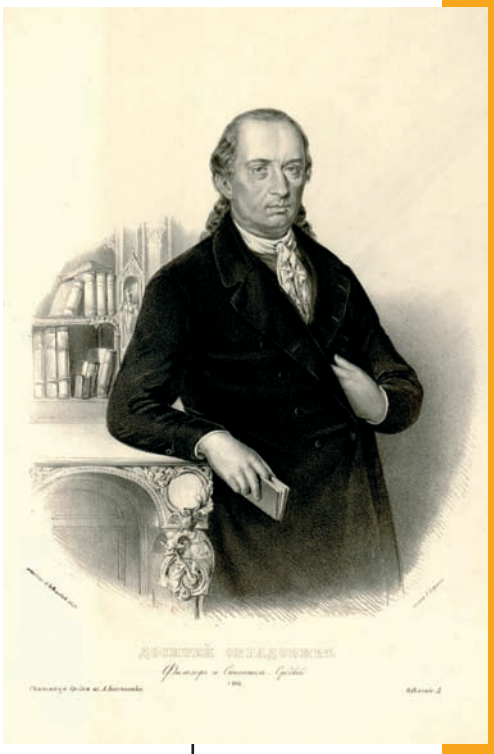
Седиште митрополије у Сремским Карловцима

На територији Карловачке митрополије постојало је двадесетак манастира, највише у Срему на Фрушкој гори, која се због тога у народу и назива „српском Светом Гором". Међу њима су и Хопово, Крушедол, Гргетег и Врдник. Сви ови манастири имали су простране поседе и од прихода са њих током XVIII века су обновили или изнова изградили бројне манастирске зграде. Приликом њихове изградње и унутрашњег уређивања умешно је спајана српска средњовековна уметничка традиција са тада владајућим стиловима у европској уметности, најчешће бароком.

Народно-црквени сабори, чији је основни задатак био избор митрополита, постали су током XVIII века важна национална установа. На њима се расправљало о многим важним питањима и подносили владару разни захтеви и жалбе са циљем да се побољша положај српског народа. Први сабор одржан је 1708. године. На њему је донета одлука да Карловачка митрополија, као црквена организација Срба у Хабзбуршкој монархији, остане у духовној вези са Пећком патријаршијом, која је обједињавала Србе у Османском царству. Премда су Срби били раздвојени хабзбуршко-османском границом, показали су решеност да очувају духовно јединство. Међу значајна саборска заседања спада и Темишварски сабор, одржан 1790. године. На њему је тражено да Срби у Хабзбуршкој монархији добију једну аутономну област са сопственом управом, а предлагали су да то буде Банат. Власти у Бечу нису прихватиле овај захтев, а борба за аутономију српског народа у Хабзбуршкој монархији настављена је и у XIX веку.

Просветна реформа царице Марије Терезије, чије је спровођење започето 1774. године, значајно је допринела унапређењу образовања становништва у

монархији, а тиме и Срба. Основне школе су тада постале државне установе и власти су се старале око њиховог отварања и издржавања, школских програма и уџбеника. Циљ реформи био је да што већи број деце буде обухваћен трогодишњим школовањем током кога су учили писање, читање, рачунање и веронауку. Ове реформе су са већим успехом спровођене у Војној крајини и градским насељима, него у селима на властелинствима. Захваљујући ширењу школа, међу Србима у Хабзбуршкој монархији повећавао се број писмених и учених људи – учитеља, правника, лекара, сликара и писаца. Један од најистакнутијих српских писаца у XVIII веку био је Доситеј Обрадовић (1740-1811). Писао је на народном језику и био заговорник европских грађанских идеја онога времена. Његова најзначајнија дела, *Живот и прикључења, Совјети здравога разума, Писма љубезном Харалампију, Басне,* настала су под видним утицајем просветитељства. Имао је 67 година када је, подстакнут догађајима у Првом српском устанку, 1807. године прешао у устаничку Србију. Желео је да помогне Карађорђу и побуњеном српском народу и подстакне развој образовања и културе устаничке Србије.

Доситеј Обрадовић

Свакодневни живот

За разлику од српског становништва у границама Османског царства, Срби у Хабзбуршкој монархији су живели у бољим условима. Градске куће су имале по три просторије, а биле су опремљене и намештајем. Богатије грађанство је имало посуђе од сребра и порцелана. Сеоске куће су биле једноставније, а од друге половине XVIII века у време реформи, градиле су се плански сеоска насеља, са кућама поред улица.

Када је реч о облачењу, од XVIII века српске грађанске породице облачиле су по моди која је долазила из Беча. Одећа се шила према тадашњим европским узорима. Сиромашније сеоско и градско становништво је носило одело које су углавном сами правили код куће. Мушкарци који су били у војној граничарској служби носили су војне униформе.

Слободно време образовани део српског грађанства је све више посвећивао читању књига. Најчешћи начин комуникације међу члановима родбине или пријатељима је обављан путем писама. Писма су се слала поштом или преко познаника и најчешће су била запечаћена личним печатима. Млади су одлазили на официрске балове, или забаве које су организовала удружења трговаца и занатлија. Крајем XVIII века имућније грађанство одлазило је на излете и забаве у природу.

Срби у Млетачкој републици

Ширењем млетачких поседа у Далмацији и Боки Которској на рачун Османског царства крајем XVII и почетком XVIII века, на новоосвојеним територијам

затечено је доста српског становништва. Многи су на те просторе дошли за време ових ратова. Због тога су Срби већином живели на новоосвојеним територијама око Бенковца, Дрниша и Книна у Далмацији и у залеђу Херцег Новог у Боки Которској. Млетачке власти нису их присиљавале да напусте своју веру, али истовремено, нису им дозвољавале да имају своје више црквене старешине – епископе. Нису спречавале ни Римокатоличку цркву у њеном настојању да српско становништво преводи у католичанство, што се чешће дешавало у етнички мешовитим и градским насељима. Упркос томе, највећи део Срба сачувао је своју веру и народну свест до пропасти Млетачке републике, када су добили веће верске слободе. Најзначајнији културни центри Срба у Далмацији и Боки Которској били су манастири Крка, Крупа, Драговић и Савина.

Српске ношње из Книна

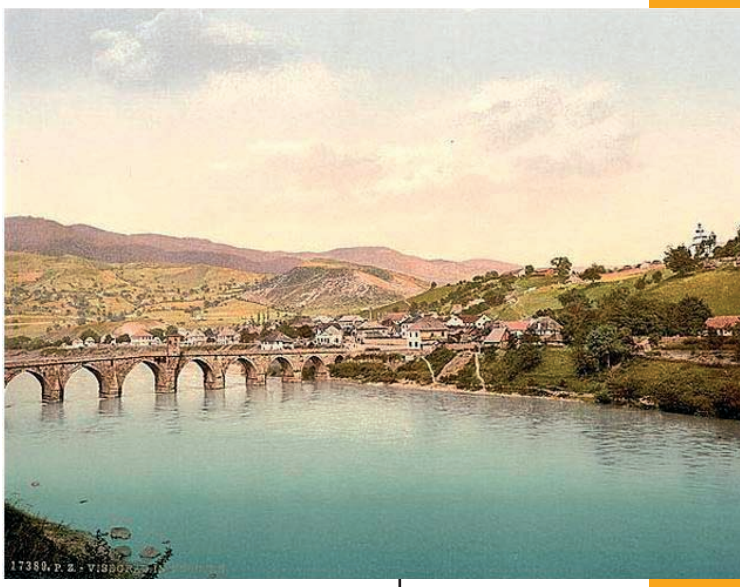
Српском становништву у Млетачкој Републици није наметнут статус кметова, већ су они били слободни сељаци, који су једино били дужни да држави плаћају порез – десетину. Већином су се бавили земљорадњом и сточарством, али се доста њих бавило и трговином. То је посебно био случај у приморским селима код Херцег Новог која су уживала самоуправу. Њихови становници бавили су се и поморском трговином, па је међу њима било и више бродовласника.

Манастир Крка

2.9 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ

Мехмед-паша Соколовић

Мост на Дрини, Вишеград

Мехмед-паша Соколовић (1505-1579), велики везир Османског царства, рођен је у селу Соколовићима, близу Вишеграда. Имао је скоро 18 година када су га из манастира Милешева, где је „учио књигу“, сакупљачи данка у крви повели са собом у Једрене. Био је довољно стар да, и поред образовања у турским школама и прихватања ислама, не заборави свој језик и српско порекло. Мехмед-паша Соколовић је захваљујући својим квалитетима стигао до највиших положаја у турској служби. У 41. години живота је постављен за заповедника морнарице Османског царства, капудан-пашу, да би касније наставио службу султану као румелијски беглербег. Од 1555. године постао је везир у Порти. Прославио се у освајању Баната и Ердеља, као и у ратовима на истоку, на турско-персијској граници. Султан Сулејман Величанствени га је 1565. године поставио на место великог везира. Ову дужност је обављао 14 година, служећи после Сулејмана још два султана, Селима II и Мурата III. У 74. години живота су га убили његови политички противници. (Текст прилагођен на основу дела Р. Самарџић, *Мехмед Соколовић*, Београд, 1993.)

Гроф Ђорђе Бранковић

Гроф Ђорђе Бранковић

Гроф Ђорђе Бранковић (1645-1711) као велики борац за права Срба у Аустрији, током Великог бечког рата се прогласио потомком племићке династије Бранковић. Била је ово одлука донета из политичких разлога. Аустријски цар Леополд I му је 1688. године дао грофовску титулу и позвао га да подстиче Србе на устанак против Турака. Међутим, када је гроф Ђорђе почео да прави планове о самосталној српској држави, постао је сумњив цару и аустријске власти су га заробиле 1689. године. У затвору је остао више од 20 година, све до смрти 1711. године. Иако затвореног, српски народ га је изабрао за војводу 1691. године, што је цар одбио да прихвати. У заробљеништву је написао *Славеносербске хронике*, једну од најстаријих и најобимнијих српских историја.

Давање титуле грофа и признање да је Ђорђе Бранковић потомак деспотске лозе Бранковића, био је само један од примера дипломатских и политичких акција аустријских власти. Оваквом политиком, аустријски цар је настојао да придобије што више српског становништва и истакнутих појединаца за борбу против Турака. (Текст прилагођен на основу дела *Историја српског народа* III, Београд, 1993.)

Самовоља и непослушност јаничара у Београду 1717. године

„О догађајима у Београду у току рата Аустрије и Турске забележила је у својим писмима из Турске Леди Мери Монтегју:

(...) Покојни паша пао је у немилост својих војника ни због чега другог до због тога што је спречавао њихове пљачкашке упаде на немачку територију. Ту његову благост они су схватали као доказ да је био у дослуху с непријатељем, и у томе смислу обавестили султана у Једрену; али како нису одатле брзо добили задовољења, скупили су се с много граје, и силом одвукли свога пашу пред кадију и муфтију, тражећи на бунтован начин правду. Један од њих викао је што је штитио неверника. Други што им је ускраћивао новац. Паша,лако погађајућињихову намеру, мирно им одговорида му постављају одвећмного питања; да он има само један живот који ће морати одговорити за све. На то су га они одмах напали димискијама (не чекајући пресуду суда), а за неколико тренутака га исекли на комаде. Садашњи паша, није смео казнити убиство; напротив; правио се да одобрава убицама као одважним људима који су умели себи прибавити правде. Кад год му се укаже прилика раздаје новац по гарнизону и допушта војницима да праве мале излете у Угарску, где спале по коју по коју једну рашанску кућу (...) (Текст је преузет: Владо Ст. Маријан, *Историја Срба у XVIII веку према одабраним историјским изворима*, стр. 313-314, Београд, 2005.)

Крсна слава

Обичан српски сељак није знао много о вери. Већина је знала да наброји само неке од десет божјих заповести, а водило се рачуна о прослављању Свете недеље и осталих хришћанских празника. Свака кућа је знала који је светац заштитник породице, као и када и како се слави крсна слава. Укућани су крсну славу прослављали у кругу породице, обично уз присуство рођака и најближих комшија. Славски колач се на дан славе секао у парохијској цркви, или у кући уз присуство свештеника. Затим би, после молитве и здравица, био послужен славски ручак. Иконе су биле ретке у српским кућама, па су се укућани молили Богу окренути ка истоку. Недељом се ишло на свету литургију у цркву или манастир. Велика пажња се посвећивала посту. На велике празнике, у цркву је на причест долазила читава породица. (Текст прилагођен на основу дела А. Фотић, *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба,* Београд, 2005.)

Крсна слава

2.10 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Османско царство је своју територију увећавало кроз многобројне ратове. Одговори:

а) У ком веку је Османско царство било на врхунцу своје моћи?

_____

б) Наведи континенте на којима се Османско царство простирало у XVI веку:

_____

2. НАВЕДИ...

а)... име турског султана који је освојио Београд, Будим и који је победио у бој на пољу Мохач:

_____

б) ... назив државе која је била противник Османском царству у средњој Европи:

_____

в) ... државу са којом је Османско царство ратовало око острва у Средоземном мору:

_____

3. Османским царством су управљали: а) султан б) војници в) везири

Заокружи тачне одговоре

4. ПОДВУЦИ ТАЧАН ИСКАЗ

а) Власт султана је била: **ОГРАНИЧЕНА** **НЕОГРАНИЧЕНА**

б) Диван или Порта имао је: **ЗАКОНОДАВНУ** **ИЗВРШНУ** **СУДСКУ ВЛАСТ**

5. Одговори:

а) Како су се називали припадници турског друштва који су били у султановој служби?

_____

б) Наведи која је била основна обавеза раје? _____

_____

6. ПОДВУЦИ ТАЧНЕ ИСКАЗЕ

а) Хришћанска раја је била у обавези да султану плаћа порезе. Султану су плаћали:

ДЕСЕТАК **ГЛАВАРИНУ** **ДЕВШИРМУ** **РАБОТУ**

б) Харач или главарина плаћао се према:

- броју одраслих мушких глава у кући
- броју одраслих у кући
- броју мушких глава у кући

7. Док је Османско царство освајало нове територије порески намети у земљи су били стабилни јер је стално увећавана територија а тиме и укључивање нове земље и нових поданика у турски порески систем. У XVIII веку Турци су почели да повећавају пореске намете и да уводе нове. То су чинили због:

а) престанка освајања, опадања војне моћи и губитка примата у трговини зачинима са Индијом и Индонезијом,

б) насилног понашања према поданицима,

в) изградње џамије „Аја Софија".

8. Наведи државе у којима су живели Срби од краја XV до краја XVIII века.

а) _____

б) _____

в) _____

9. Наведи облике отпора покореног српског становништва турској власти.

а) _____

б) _____

в) _____

10.) Одговори после ког догађаја се арбанашко планинско становништво насељавало у равничарске крајеве Косова и Метохије? _____

_____

11. Поред тачне тврдње заокружи **ДА**, а поред нетачне **НЕ**.

а) Хабзбуршка монархија је у пограничним крајевима према Османском царству образовала Војну крајину. **ДА** **НЕ**

б) Крајишници су морали да плаћају порез држави и да обављају војну службу. **ДА** **НЕ**

в) Положај Срба у Војној крајини је прописан Српским статутима. **ДА** **НЕ**

г) Најзначајнија установа Срба у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку била је Карловачка митрополија. **ДА** **НЕ**

12. Током Бечког рата Срби су од цара Леополда III добили неколико повеља којима су им гарантоване слобода вере и право да имају сопствену црквену организацију на челу са патријархом, кога су на народно-црквеном сабору бирали представници цркве. Касније су ове привилегије више пута потврђиване.
Овај текст има грешке. На линијама напиши исправан текст:

13. Пећка патријаршија је представљала политичку и културну институцију Срба. Заокружи слово под којим се налази назив државе на чијој територији се налазила патријаршија у XVI веку:

а) Османског царства б) Хабзбуршког царства в) Млетачке републике.

14. Којим државама је Београд припадао у XVIII веку? **Заокружи тачан низ држава.**

а) Мађарска, Србија б) Аустоугарска монархија, Турско царство

в) Турско царство, Мађарска г) Хабзбуршка монархија, Турско царство

15. Најпознатије владарске породице у Светом римском царству биле су:

а) Хонцолерни и Стујарти б) Хабзбурговци и Хоенцолерни

в) Романови и Хоенцолерни

Заокружи слово поред тачног низа.

3. РЕВОЛУЦИЈЕ И ЊИХОВ ДОПРИНОС ОБЛИКОВАЊУ МОДЕРНОГ СВЕТА

РЕВОЛУЦИЈА		
ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА	ЕНГЛЕСКА	
ПАРНА МАШИНА		ЏЕЈМС ВАТ
ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА		НАПОЛЕОН БОНАПАРТА
НЕЗАВИСНА ДРЖАВА	ХОЛАНДИЈА САД ИТАЛИЈА НЕМАЧКА	 ОТО ФОН БИЗМАРК
ГРАЂАНСКА ПРАВА И СЛОБОДЕ ДЕКЛАРАЦИЈА О ПРАВИМА ЧОВЕКА И ГРАЂАНИНА		
УСТАВ		
ИСТОЧНО ПИТАЊЕ		
	ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА	ФРАЊО ЈОСИФ

3.1 ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА 85

3.2 ГРАЂАНСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ 88

3.3 ФРАНЦУСКА ГРАЂАНСКА РЕВОЛУЦИЈА 92

3.4 НАПОЛЕОН И ЊЕГОВО ДОБА 97

3.5 РЕВОЛУЦИЈА 1848/1849 101

3.6 НОВЕ ДРЖАВЕ У ЕВРОПИ 103

3.7 ГРАЂАНСКИ РАТ У САД 108

3.8 ИСТОЧНО ПИТАЊЕ 110

3.9 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ 114

3.10 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 116

UNITÉ
INDIVISIBILITÉ
DE LA
RÉPUBLIQUE
LIBERTÉ
ÉGALITÉ
FRATERNITÉ
OU LA
MORT

Санкт Петербург
ДАНСКА
БРИТАНИЈА
Лондон
ХАНОВЕР
ХОЛШТАЈНСКО ЛАУЕНБУРШКО ШВЕЈЗЕМСКЕ
ПРУСКА
Берлин
ПРУСКА
ПОЉСКА
САКСОНИЈА
Праг
Краков
Париз
Штутгарт
ВИРТЕМБЕРГ
БАВАРСКА
ФРАНЦУСКА
Минхен
Беч
АУСТРИЈСКО ЦАРСТВО
ШВАЈЦАРСКА
Будим
Пешта
УГАРСКА
КРАЉЕВИНА САРДИНИЈА (ПИЈЕМОНТ)
ЛОМБАРДИЈА ВЕНЕЦИЈА
ПАРМА
МОДЕНА
ВЛАШКА
Београд
СРБИЈА
Мадрид
ТОСКАНА
ПАПСКЕ ДРЖАВЕ
БУГАРСКА
РУМЕЛИЈА
Корзика
Рим
ОСМАНСКО ЦАРСТВО
КРАЉЕВИНА САРДИНИЈА
Напуљ
КРАЉЕВИНА ДВЕ СИЦИЛИЈЕ
Палермо
ГРЧКА
Сицилија

3. РЕВОЛУЦИЈЕ И ЊИХОВ ДОПРИНОС ОБЛИКОВАЊУ МОДЕРНОГ СВЕТА

Плакат којим су обнародована начела Француске грађанске револуције - слобода, једнакост братство

Нови век или модерно доба је период у коме су се одиграли многи догађаји и процеси који су допринели промени и напретку живота човека и света уопште. Научна, технолошка и географска открића, идеје хуманизма и ренесансе, идеје просветитеља, реформација и противреформација, као и нови начин производње допринели су напретку цивилизације. Промене су биле велике и њихова снага и јачина су доводиле до појаве **револуција.**

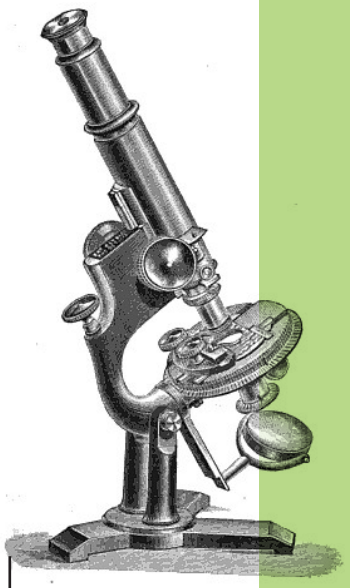
Револуције и револуционарне промене су једна од карактеристика новог века, а посебно XVIII века који се назива и веком револуције. У том раздобљу су се догодиле многе промене у друштву, држави и привреди.

До револуционарних дешавања је долазило из различитих разлога. Незадовољство народа владарима и племством, потреба човека да оствари право на слободу, губитак посла због увођења машина у процес производње и тешки услови рада извали су друштвене побуне и револуције.

Револуције су снажно утицале на промене у држави, друштву и производњи. Једна од тековина ових промена су грађанска права и слободе, које представљају темељне идеје света у којем данас живимо. Модеран свет је настајао у револуционарним превирањима, а њихов утицај је био најизраженији у Европи и на северноамеричком континенту.

Револуција, у најопштијем смислу, подразумева велике, корените промене, преображај. Реч револуција потиче од латинске речи *revolvere*, што значи окретати, обртати, преокретати.

3.1 ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА

Микроскоп

Индустријска револуција означава масован прелазак са ручне на машинску производњу. Овај процес је почео у Енглеској у XVIII веку, одакле се проширио на остале државе Европе и на северноамерички континент.

Значајна научна открића била су из области биологије, медицине, хемије и физике. Увођење машина у процес производње омогућено је захваљујући научним открићима и технолошком напретку, током XVII и нарочито у XVIII веку. Биолози су се посебно бавили биљним и животињским врстама, укрштали су различите биљне врсте и тако стварали нове. У медицини се изучавала анатомија човека. Напредак медицине је допринео смањењу смртности код становништва. Најзначајнији представник научне револуције је био Исак Њутн, са његовом теоријом гравитације.

Међу техничким изумима значајни су били часовник са клатном, микроскоп, пумпа за воду, барометар, сејачица, машине за текстилну индустрију и парна машина. Машине су своју прву примену нашле у пољопривреди и текстилној индустрији.

Прва пољопривредна машина била је сејачица. Нова технологија у обради земље најпре је примењивана у Енглеској и Холандији, што је довело до огромног напретка у пољопривреди ове две државе. Коришћење машина омогућило је већу производњу хране.

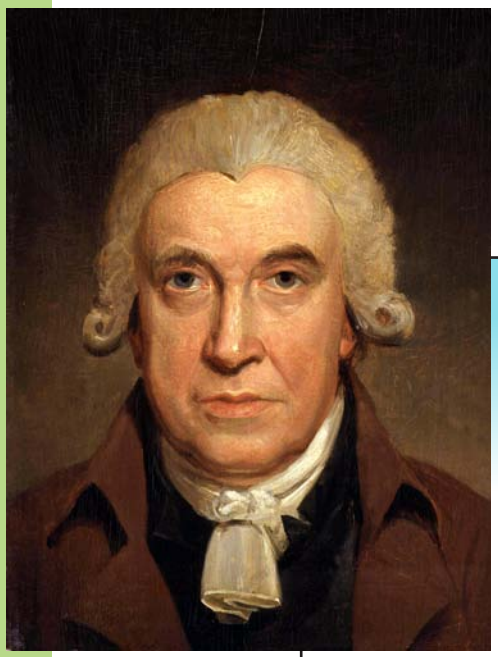
И текстилна индустрија је била једна од првих привредних грана у којој су почеле да се примењују машине. Биле су то машине које су обрађивале памук и вуну. Један од важних изума за текстилну индустрију је био **летећи чунак**. Енглеска је била позната по текстилној индустрији и до краја XVIII века имала је 150 текстилних фабрика. Као некада, тако и данас, Енглеска је позната по квалитетним тканинама.

Летећи чунак је справа која се користи на разбоју при ткању.

Летећи чунак

Научни и технички изуми су се примењивала и у саобраћају, рударству и металургији и омогућила су отварање фабрика које ће временом потиснути занатске и мануфактурне радионице. Прве фабрике су подизане у близини рудника угља или гвожђа. Угаљ се користио као извор енергије, а гвожђе за израду машина.

Најзначајнији изум индустријске револуције је парна машина, у којој је топлотна енергија водене паре претварана у механички рад. Овај изум је почео да се примењује у другој половини XVIII века, након што ју је усавршио шкотски проналазач Џејмс Ват.

Џејмс Ват (1736-1819), шкотски проналазач. Усавршио је парну машину уградњом уређаја за исисавање ваздуха и кондензовање паре. Основао је прву фабрику за производњу парних машина.

Парна машина је нашла своју примену у рударству и саобраћају. Због све веће потребе за бржим и безбеднијим превозом, конструисани су парна локомотива и пароброд. То је довело до развоја железничког, поморског и речног саобраћаја.

Усавршавање парне машине и њена практична примена у XVIII и XIX веку наговестили су преокрет и далекосежне промене у свим доменима људског живота. Ова појава је у историји људског друштва позната под називом Прва индустријска револуција.

Ватова парна машина

Прва индустријска револуција се одиграла у Енглеској због тога што су постојали повољни услови као што су закони којима је било решено плаћање пореза, потом право на приватну својину, као и посебно право на проналазачке изуме. Поред закона, на развој индустрије у Енглеској утицале су и сировине (угаљ, гвожђе, бакар, со), које су омогућиле развој рударства и металургије.

У пољопривреди је Енглеска била једна од водећих држава јер је примењиван нови начин обраде земље. Индустрија је са фарми добијала сировине за производњу сукна, коже, пива, брашна. Производи са фарми и из фабрика транспортовани су у све делове земље, али и у колоније, захваљујући доброј мрежи путева, пловних река и доброј трговачкој поморској флоти. Индустријски развој довео је до развоја градова. У том периоду посебно се издвајао Лондон, који је постао финансијска престоница Европе.

Осим Енглеске, и друге државе Западне и Средње Европе су током XVIII века биле захваћене индустријском револуцијом. За индустријски развој важна су била налазишта угља јер је угаљ био основни извор енергије. Наиме, машине су радиле на пару која је настајала загревањем воде, а вода се грејала коришћењем угља. Рудници гвожђа су такође били веома важни за индустријски развој, јер се оно користило за израду машина, а значајну примену је нашло у железничком саобраћају. Железницом је роба брзо и сигурно транспортована до крајњих одредишта. То су били разлози због којих су фабрике

подизане у близини рудника угља и гвожђа, или у близини железница. Око фабрика и железничких пруга развијали су се градови.

Индустријска револуција и привредни развитак изазвали су сеобу становништва из села у град, односно из крајева у којима није било индустрије у крајеве у којима се она развијала. Становништво је напуштало села, одлазило у градове и запошљавало се као обична радна снага у фабрикама.

Парна локомотива

Због великог и брзог прилива становништва, у градовима су се погоршавали животни услови. Делови градова у којима су живели фабрички радници, раднички квартови, били су пренасељени. Многи радници су били веома слабо плаћени, па је немаштина доносила глад, болест и криминал.

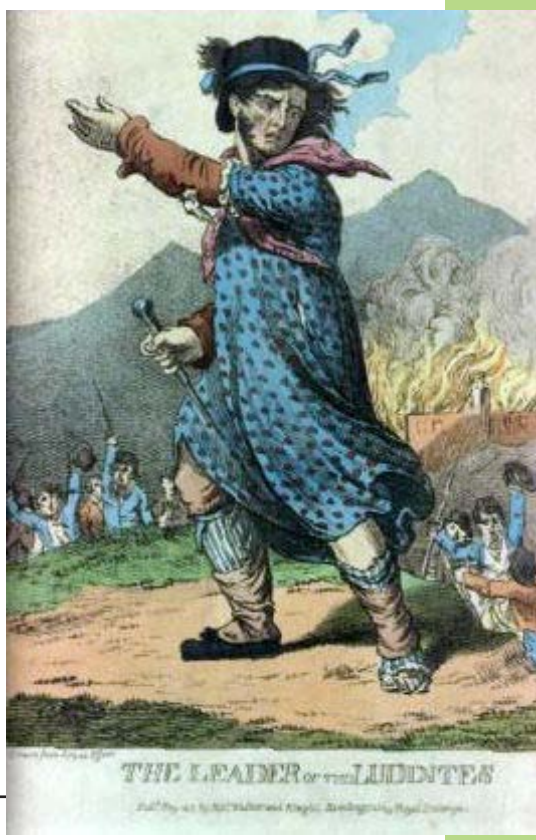
Радници су у фабрикама проводили 13 и више сати дневно, шест дана недељно. Радили су и мушкарци и жене, и одрасли и деца. Машинска производња је од радника изискивала брзину и спретност, а искоришћавала је жене и децу.

Услови у којима су радници живели и радили проузроковали су немире и протесте. Један од првих радничких протеста покренули су лудисти. Овај покрет је добио назив по шегрту Неду Луду који је дигао прву побуну у Нотингему, 1812. године. Лудисти су сматрали да су машине главни кривци за њихов тежак положај и због тога су их у својим побунама уништавали.

У Енглеској се појавио и чартистички покрет у којем су радници, поред радничких права (бољи услови рада, веће зараде), захтевали и политичка и друштвена права (бирачко право, принцип тајног гласања). Своје захтеве су у виду повеље (на енглеском се повеља пише *charter* – чартер) предали парламенту 1832. године.

Покрети радника и њихова борба трајали су више од једног века. Ова борба је допринела организовању радника у раднички покрет, побољшању услова рада и живота радника, али и стицању права на образовање, осмочасовно радно време и право гласа.

Индустријска револуција је омогућила индустријску производњу робе. Она је допринела привредном развоју држава кроз развој рударства, металургије, саобраћаја, пољопривреде. Омогућила је и развој грађанске класе која је повела борбу за стварање новог, модерног грађанског друштва. Са развојем грађанске класе, развијао се и модеран раднички покрет који се, поред захтева за грађанске слободе и људска права, борио за бољи положај радника и боље услове рада и живота.

Илустрација из XIX века приказује лудисте и њиховог вођу

3.2 ГРАЂАНСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Поред индустријске револуције, једна од карактеристика новог века су и грађанске револуције. То су револуције које покреће грађанство незадовољно положајем у друштву. Овим револуцијама у Европи је нестајало феудално и успостављало се ново, грађанско (капиталистичко) друштво. Ново друштво се залагало за људска права, владавину закона и слободу кретања капитала.

Прва грађанска револуција одиграла се у Низоземској крајем XVI века, а највећа је била у Француској крајем XVIII века. За развој модерног света значајне су и револуције у Енглеској и на северноамеричком континенту.

Низоземска револуција

Низоземска је била једна од покрајина Светог римског царства. Почетком XVI века Царством је владао Карло I (владао је од 1519. до 1558.), шпански краљ, који је био и цар Светог римског царства под именом Карло V.

Цар Карло V је по очевој линији био Хабзбурговац и од њих је наследио хабзбуршке поседе, Низоземску и право на круну Светог римског царства.

Територију Низоземске је чинило 17 самосталних покрајина које су приближно обухватале територије данашње Холандије, Белгије и Луксембурга. Била је то једна од привредно најразвијенијих и најгушће насељених области у свету, чији се просперитет темељио на пољопривреди, бродоградњи, рибарству, мануфактурама и банкарству.

То је област у којој није постојала снажна централна власт. Свака провинција је имала краљевог представника, званог штатхолдер. За развој Низоземске је била важна и чињеница да је на овим просторима био прихваћен протестантизам.

Вилијам Орански

За време владавине Карловог наследника, краља Филипа II (владао од 1558. до 1598. године), Низоземску су потресали сукоби. Због реформи које је краљ спроводио биле су угрожене слободе становништва. Спречавано је ширење протестантизма увођењем инквизиције, а на важна места у држави постављано је високо племство чиме је краљ покушавао да успостави контролу у земљи. Незадовољно грађанство се побунило. На челу побуњеника који су захтевали верску слободу и националну независност, био је Вилијам Орански. Током побуне 1579. године, створена је Утрехтска унија (Протестантска лига), која је представљала савез седам северних низоземских протестантских покрајина. По најбогатијој провинцији, ова унија је названа Холандија. Унија је 1581. године прогласила независност од шпанске власти и основала **републику** под именом Република Уједињених Провинција.

Холандску Републику Уједињених Провинција, као независну државу, Шпанци су признали Вестфалским миром, 1648. године.

Независна Холандија се убрзано развијала. Њено богатство је почивало на трговини са читавим светом, а у XVII веку је постала моћна трговачка нација. Десет јужних провинција (територија данашње Белгије) Вестфалским миром су остале потчињене шпанским краљевима који су владали преко гувернера.

Револуција у Енглеској

У XVII веку, револуција је избила и у Енглеској. У овој револуцији су се сукобиле присталице краља са присталицама парламента.

У Енглеској је уведен парламент у XIII веку, после доношења MAGNA CHARTA LIBERTATUM (Велике повеље слобода). Овај документ је донет 1215. године и њиме су утврђена права племства и по први пут је ограничена краљева власт и самовоља.

Сукоб између парламента и краља је избио у време владавине краља Чарлса I (владао од 1625. до 1649. године) из династије Стјуарта. Краљ је хтео да ојача своју власт и обезбеди финансијска средства без сагласности парламента. Парламент је настојао да ограничи краљеву власт и очува право да даје сагласност на ванредне новчане намете. Сукоб је прерастао у грађански рат који се водио од 1642. до 1649. године, а најистакнутија личност овог рата је био Оливер Кромвел. Он је био члан енглеског парламента, а прославио се војничким вештинама у грађанском рату. Уз помоћ својих истомишљеника у парламенту (који није био у пуном саставу), Кромвел је осудио краља на смрт због тираније и укинуо монархију.

Оливер Кромвел је био најистакнутија личност револуције у Енглеској. Био је вођа парламентараца и залагао се за реформе, а посебно у образовању

Промене су изазвале побуне краљевих присталица, Шкота и Ираца. Ове немире Кромвел је сурово угушио, а 1651. године наметнуо Ирцима и Шкотима унију (савез) са Енглеском, што је први велики успех Кромвела, као и успех његових присталица у парламенту.

Кромвел је умро 1658. године, а у држави су настављени немири и побуне. Под притиском присталица монархије, парламент је позвао краља Чарлса II да преузме власт. Чарлс II (владао од 1660. до 1685. године) био је син погубљеног краља Чарлса I. Овим је револуција завршена и поново је успостављена монархија. Краљ је поштовао одлуке парламента и наступио је период мира који је омогућио напредак енглеске државе. За време његове владавине Енглеска је постала водећа трговачка земља Европе. Краљ је у колонијама укинуо локалну самосталност и ставио их под контролу краљевске круне.

Оливер Кромвел

Република је врста државног уређења у којем државом управља народ, преко изабраних представника који заседају у Народној скупштини.

Рат за независност колонија на северноамеричком континенту

Конгрес у Филаделфији, доношење Декларације о независности

До краја XVIII века оба америчка континента су била колонијални поседи. Северну Америку су, углавном, населили Енглези, Шкоти, Ирци, Немци и Холанђани. Највећи део Северне Америке припадао је Великој Британији, која је тамо имала 13 колонија.

Велика Британија је од колонија очекивала јефтине сировине и да купују енглеску робу. Енглеским власницима мануфактура и трговцима није одговарало да колонисти развију јаку индустрију која би им постала конкуренција. Стога су настојали да спрече развитак индустрије у колонијама на северноамеричком континенту.

Колонисти су сматрали да се на овај начин ограничавају њихова основна права која су имали као житељи Велике Британије. Истицали су да сви Енглези, ма где живели, уживају иста основна права и били су спремни да се боре за њих.

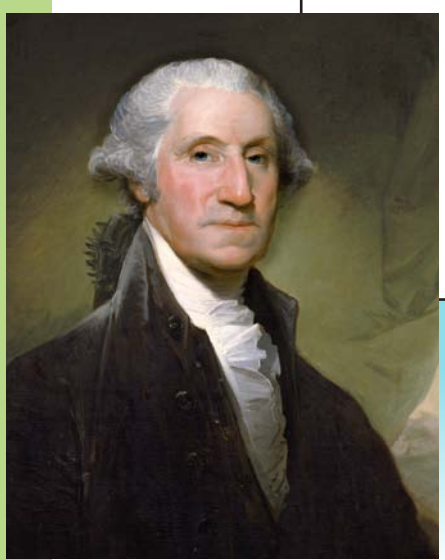
Сукоб између Енглеске и колониста у Северној Америци је избио после одлуке енглеског парламента да укине све порезе осим пореза на чај. Колонисти су одбили да плате порез и да приме товар чаја. Група колониста је крајем 1773. године, преобучена у Индијанце, упала на бродове усидрене у бостонској луци и чај бацила у море. Тај догађај је у историји познат као Бостонска чајанка.

Петиција је реч латинског порекла и значи молба, посебно писана молба, захтевање.

После тих догађаја у Бостону, колонисти су енглеском краљу послали **петицију** у којој су изразили оданост краљу и замолили га да опозове „неподношљиве законе". Краљ је одбио петицију, после чега је дошло до оружаних сукоба колониста са британским трупама. Тако је почео Рат за америчку независност (1775-1783) који уједно представља америчку револуцију.

На конгресу у Филаделфији, 4. јула 1776. године, представници свих 13 колонија су прогласили отцепљење од Енглеске и прихватили Декларацију о независности, коју је саставио Томас Џеферсон. Он је касније постатао трећи председник Сједињених Америчких Држава (САД).

У оружаним сукобима главни заповедник колониста био је Џорџ Вашингтон.

Џорџ Вашингтон је био први председник САД. Рођен је у Вирџинији и са 16 година је почео да ради као грађевински инспектор. Истакао се као поуздан командант, а два пута је биран за председника. Познат је као „отац своје земље" и сматра се једном од највећих личности историје САД.

Поразом енглеске војске код Јорктауна 1781. године, окончани су оружани сукоби. Мир је потписан у Версају 1783. године. Тим миром је Велика Британија признала независност колонијама на територији између Атлантика и реке Мисисипи и прихватила постојање Сједињених Америчких Држава.

Четири године после проглашења независности, 1787. године, донет је и **устав** Сједињених Америчких Држава, који је, уз измене, и данас на снази. По уставу је власт подељена на законодавну, извршну и судску. Извршну власт чине влада и председник, који се бира сваке четврте године. Током 1789. године, за првог председника САД изабран је Џорџ Вашингтон.

Устав је најважнији и највиши правни акт (документ) у једној држави. Сви остали акти (закони, прописи, укази, повеље и декларације) доносе се на основу устава и морају бити у складу са њим.

АМЕРИЧКА РЕВОЛУЦИЈА И СТВАРАЊЕ САД

- Насељавање до 1775.
- Насељавање до 1800.
- Шпанске области насељене после 1800.
- Спорне области
- ЧЕРОКИ Племена
- Правац насељавања енглеских колониста
- Британско - шпанска граница
- Граница Сједињених Држава 1783-1800.
- Граница побуњених колонија 1763.

3.3 ФРАНЦУСКА ГРАЂАНСКА РЕВОЛУЦИЈА

Француска грађанска револуција је почела 14. јула 1789. године и трајала је десет година. Довела је до великих промена у француском друштву. Овом револуцијом је започео процес успостављања и развоја људских права и слобода, који траје и данас и који се проширио на значајан део света.

Крајем XVIII века, Француском је управљао Луј XVI из династије Бурбона (унук краља Луја XV), који је владао од 1774. до 1792. године. У литератури је описан као „добронамеран, лењ и колебљив, заљубљеник у лов, катанце и зидарство. Његова жена Марија Антоанета је имала јак утицај на њега, што се осећало и у држави, а посебно при постављању и смењивању министара. Била је позната по расипништву, што је изазивало негодовање јавности". (Прилагођено на основу текста из књиге Д. Живојиновић, *Успон Европе 1450-1789*, Нови Сад, 1985.).

Луј XVI је имао 20 година када је 1774. године постао краљ Француске. Био је веома образован и побожан, али му је недостајала јака воља и чврст карактер. Наследио је тешко стање у држави и није нашао решење за нагомилане проблеме. После проглашење Француске Републике осуђен је као издајник државе, а затим је 1793. године погубљен на гиљотини у Паризу.

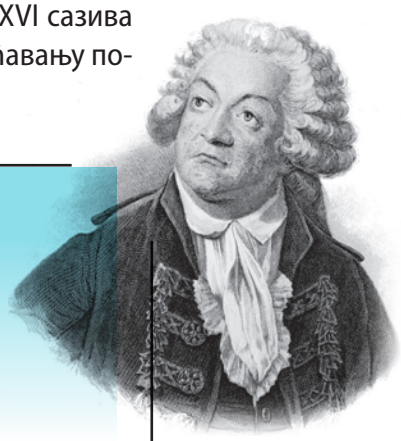
Када је Луј XVI постао краљ, држава је била суочена са многим проблемима, а посебно финансијским. Државна каса је била празна због дугих и исцрпљујућих ратова које су претходници Луја XVI, и он сам, водили у Европи и Северној Америци. Сакупљање пореза, којим би се пунила државна каса, није се спроводило на начин који је могао да омогући стални прилив новца. Поред финансијске кризе тешкој ситуацији у држави су допринели и пораст незапослености, и опадање производње; постојање феудалних друштвених односа; сушне године, високе цене хране. Незадовољно становништво је оптуживало краља и владу за лоше руковођење.

Нездовољнима су се придружили и просветитељи, образовани припадници трећег сталежа и племства. **Просветитељство** је покрет који се појавио у XVIII веку. Присталице овог покрета су се залагале за слободу мишљења и штампе, верску толеранцију и ослобађање од стега власти и традиције. Сматрали су да би човечанство брже напредовало ако би се људи ослободили уверења да на природу и људе утичу натприродне силе, односно божја воља, а не закони природе. У жељи за ширењем сазнања просветитељи покрећу

Просветитељство је покрет који се појавио у XVIII веку и означавао је препород у верском животу, филозофији, науци, друштвеним наукама и технологији.

издавање Енциклопедије, зборника филозофских и научних радова. Најутицајнији просветитељи су били филозофи Шарл Монтескје, Франсоа Волтер и Жан-Жак Русо.

У држави суоченој са бројним проблемима, краљ је решење за излазак из кризе видео у повећању пореза. Због тога после 175 година Луј XVI сазива Скупштину државних сталежа, како би јој препустио одлуку о повећавању пореза.

Гроф Мирабо је живео од 1749. до 1791. године. Био је најбољи говорник Француске револуције и први вођа трећег сталежа у Скупштини. Залагао се за доношење устава и ограничавање апсолутистичке владавине краљева. 1791. године је постао председник Скупштине, али је убрзо, исте године и умро

После дугих припрема Скупштина државних сталежа је почетком маја 1789. године почела с радом. Незадовољни радом Скупштне, представници трећег сталежа су се половином јуна 1789. године окупили на састанку у Версају и прогласили Народном скупштинм. Та скупштина одлучује да буде у сталном заседању, све док не буде донет устав.

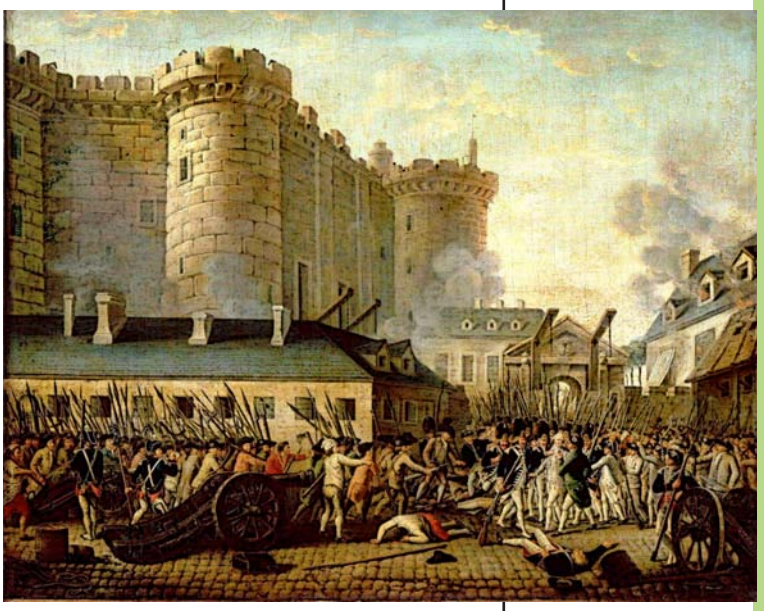

Скупштина државних сталежа

Устав је основни и најважнији законски документ у једној држави.

Увидевши одлучност трећег сталежа и уплашен због могућих немира, Луј XVI је одлучио да призна Народну скупштину и позвао свештенство и племство да учине исто, као и да се придруже трећем сталежу у раду те скупштине. Иако је признао Скупштину, краљ је из страха од избијања немира почео да окупља војску око Версаја и Париза. Окупљање војске је довело до побуне народа. Стотине Парижана се 14. јула 1789. године окупило испред париске тврђаве Бастиља, након чега су продрли у тврђаву, заузели је, убили гувернера Париза, разоружали краљеву гарду и ослободили затворенике. Освајање Бастиље означава почетак револуције у Француској.

Освајање Бастиље

Француска револуција је трајала од 1789. до 1799. године. Догађаји из Париза су се проширили и на целу Француску. Избио је низ сељачких устанак у којима су паљени племићки дворци и уништавани спискови феудалних обавеза.

Француска револуција може се поделити у три етапе.

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА		
Умерена револуција (1789-1792)	Јакобинска диктатура (1793-1794)	Владавина Директоријума (1794-1799)

Прва етапа, позната под именом умерена револуција, трајала је од 1789. до 1792. године. Промене су почеле 1789. године усвајањем Закона о укидању феудализма, којим је укинуто кметство, а сељаци су постали пуноправни грађани. Исте године, Народна скупштина је донела документ под називом *Декларација о правима човека и грађанина*. У њој је наведено да су људи рођени и остају слободни и једнаки у својим правима, да држава мора да гарантује слободу мишљења, вероисповести, заштиту од самовољног хапшења и наметања пореза. Приватна својина је постала неотуђиво и неповредиво право. Године 1791. донет је Устав, којим су право гласа добили сви грађани који су плаћали прописани порез, а краљева власт је била ограничена. Француска је постала уставна монархија и постављени су темељи грађанског друштва.

И поред промена које је донео Устав, сиромашно становништво је и даље тешко живело и за то кривило краља и краљицу.

Августа 1792. године краљ и краљица су ухапшени и одведени у тамницу. Убрзо је образована револуционарна скупштина – Конвент, која је укинула монархију и прогласила републику. Слоганом „Слобода, једнакост и братство", француски народ је позван да сам одлучује о сопственој будућности. Ови догађаји из 1792. године су обележили крај монархије и почетак републике.

Република је врста државног уређења у којем државом управља народ преко изабраних представника који заседају у народној скупштини.

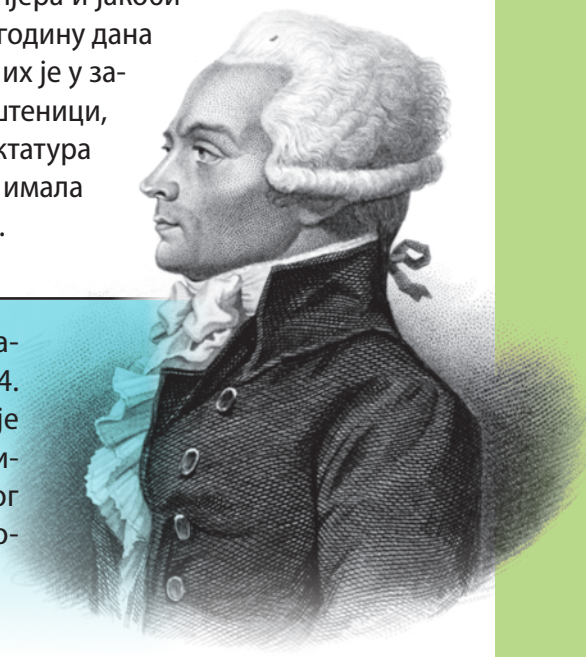
Краљ Луј XVI је одлуком већине у Конвенту проглашен кривим и осуђен на смрт. Почетком 1793. године краљ је погубљен на гиљотини, а девет месеци касније погубљена је и његова жена Марија Антоанета.

Марија Антоанета је била најмлађа ћерка хабзбуршке царице Марије Терезије. Волела је раскошну и скупу одећу, дворске свечаности и балове. Није уживала симпатије двора, а још мање грађана Француске.

Погубљење краља и краљице и револуционарне промене изазвале су револт на европским дворовима. У одбрани тековина револуције и граница државе, Француска је ратовала са Аустријом, Пруском, Енглеском, Шпанијом и Холандијом, а Русија је прекинула дипломатске односе.

Друга етапа француске револуције позната је под именом Јакобинска диктатура и трајала је од 1793. до 1794. године. Јакобинци су били изразито револуционарна група у скупштини. Име су добили по манастиру светог Јакова у Паризу, у којем су се окупљали. Када су 1793. године преузели власт у Конвенту и држави, завели су **диктатуру**. Доласком Робеспјера и јакобинаца на власт, у Француској је почела владавина терора. За годину дана диктатуре, страдало је више од десетина хиљада људи, док их је у затворима било много више. Гиљотинирани су племићи, свештеници, богати грађани, али и сиромашни и сељаци. Јакобинска диктатура се сматра врхунцем Француске револуције. Оваква власт је имала подршку ситног грађанства и сиромашних слојева друштва.

Диктатура је облик владавине у којој владар - диктатор има неограничену власт, која није утемељена на праву и законима.

Максимилијан Робеспјер, вођа јакобинаца, по образовању правник, диктатор Француске од 1793. до 1794. године. Због поштења и неискварености, у почетку је стекао велико поверење народа, који му је дао надимак Неподмитљиви. Током Јакобинске диктатуре, због терора и гиљотине, народ се окренуо против њега. Погубљен је на гиљотини лета 1794. године.

Терор јакобинаца је заустављен тако што су Робеспјер и његови сарадници у Конвенту оптужени за злоупотребу, ухапшени и гиљотинирани. Убиством Робеспјера и његових следбеника, 1794. године, завршена је друга етапа револуције која је била испуњена страхом, терором, хапшењима и гиљотином.

Укидањем јакобинске диктатуре отпочела је трећа етапа Француске револуције позната под именом Директоријум, а трајала је од 1794. до 1799. године. Током ове етапе, помиловани су и пуштени из затвора многи непријатељи јакобинаца. Донет је нови устав 1795. године, по коме су државом управљали Народна скупштина и петорица директора. Они су имали извршну власт, односно обављали су налоге Народне скупштине. И овим уставом право гласа је било ограничено и зависило је од висине пореза који су грађани плаћали.

Владавина Директоријума није решила проблеме француског друштва у којем се и даље осећало незадовољство сиромашних. Током владавине Директоријума, француски генерали су имали велики утицај на друштво и државу. Међу њима посебно се истицао Наполеон Бонапарта. Он је 1799. године укинуо Директоријум и преузео власт у Француској. Доласком Наполеона на чело државе окончана је десетогодишња Француска револуција.

Француска револуција (1789-1799) један је од најзначајнијих догађаја у историји човечанства. Током револуције, укинута је апсолутистичка монархија и успостављена уставна монархија, а затим и република. Укинути су феудални

односи, а Декларација о правима човека и грађанина поставила је темељ француског грађанског друштва. Ново грађанско друштво је својим напредним идејама утицало на сличне промене у многим европским друштвима и државама. Данас, двеста година касније, идеје Француске револуције су дубоко узидане у темеље савременог демократског и грађанског друштва.

Тробојна француска застава постала је симбол револуције

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА (1789-1799)

Етапе Француске револуције	Најважнији догађаји
Прва етапа УМЕРЕНА РЕВОЛУЦИЈА **(1789-1792)**	● Народна скупштина је 1789. године донела Закон о укидању феудализма и Декларацију о правима човека и грађанина ● Уставом из 1791. године, Француска постаје уставна монархија ● Образују се први политички клубови (странке) ● Француска, у циљу одбране револуције, улази у ратне сукобе са суседним државама ● Током 1792. године, ухапшени су краљ и краљица, укинута је монархија и проглашена република
Друга етапа ЈАКОБИНСКА ДИКТАТУРА **(1793-1794)**	● Власт у држави су преузели јакобинци, на челу са Максимилијаном Робеспјером, и завели диктатуру ● Њихову владавину је обележио терор, а велики број оптужених за издају револуције погубљен је на гиљотини
Трећа етапа ДОБА ДИРЕКТОРИЈУМА **(1794-1799)**	● Власт у држави су преузели умеренији представници француског друштва, богатије грађанство ● Уставом из 1795. године, државом су управљали Народна скупштина и пет директора који су имали извршну власт

3.4 НАПОЛЕОН И ЊЕГОВО ДОБА

Током Директоријума (1794-1799), у Француској су и даље постојали многобројни проблеми. Држава је била пред банкротством, а претила јој је опасност и од поражених јакобинаца и присталица монархије, као и од суседних држава које нису подржавале промене у Француској. У таквој ситуацији, велики утицај у држави су имали француски генерали, међу којима се највише истицао млади генерал Наполеон Бонапарта.

Наполеон Бонапарта (1769-1821) рођен је у граду Ајачи на Корзици. Рођен је у многочланој породици и имао је три сестре и четири брата. По очевој жељи, школовао се у Француској, у војној школи у Бријену и у Паризу (париска војна школа се данас, као и некада, налази на Марсовом пољу). Према речима његових другова, у школи је испољавао способност за математику, а одличан успех је имао и из историје, географије и других предмета. Слабо је учио језике, те је имао слабе оцене из латинског и немачког језика. Као питомац војне школе, специјализовао се за артиљерију. Његов успон у војној каријери почиње 1796. године у Италији, где је предводио француску револуционарну војску у рату против Аустрије. У периоду од 1796. до 1798. године, победио је у више од двадесет битака и постао револуционарни херој Француске.

Прославио се у ратовима које је Француска водила у Италији и Египту. У северној Италији је поразио Хабзбуршку монархију. Миром потписаним у Кампо Формијуму (1797) Хабзбуршка монархија је изгубила поседе у северној Италији, а Млетачка република је престала да постоји. Наполеон је организовао и војну експедицију на Египат, провинцију Османског царства. Експедиција на Египат је завршена победом британске флоте. И поред тога, ова експедиција је запамћена по великом открићу. Група научника коју је Наполеон повео у Египат открила је чувени Камен из Розете.

Детаљ Камена из Розе̄те

Камен из Розете је египатска плоча (стела) из времена династије Птоломеја, II век пре нове ере. На овој плочи је исти текст био написан на три различита писма – на египатском хијероглифском, египатском демотском (настало је око 700. пре нове ере и служило је за свакодневну употребу) и старогрчком писму. Данас се ова плоча чува у Британском музеју.

Захваљујући овом проналаску, француски научник Франсоа Шамполион ће 1822. године дешифровати до тада свету непознато староегипатско писмо – хијероглифе.

После пораза у Египту, Наполеон се вратио у Француску и крајем 1799. године извршио државни удар. Збацио је са власти пет директора и поставио три конзула да управљају државом. Један од конзула је био он сам. Конзули су укинули устав из 1795. године и 1799. године донели нови. Овим уставом, звање првог конзула је добио Наполеон Бонапарта.

Наполеон није дуго носио звање првог конзула. Најпре се прогласио за доживотног конзула, а 1804. године крунисао се за цара у катедрали Нотр Дам у Паризу. Крунисањем за цара, Наполеон је укинуо републику и поново успоставио монархију у Француској.

Након крунисања Наполеон је почео да спроводи реформе у друштву, државној управи, образовању и законодавству. Државу је уредио тако што је успоставио јаку централну власт. Донео је Грађански законик (Наполеонов кодекс) 1804. године, којим је гарантована једнакост пред законом, право приватне својине, као и право окривљених на јавно суђење и на адвоката.

Крунисање Наполеоново

Истицао је значај образовања, којим би се грађани оспособили за обављање послова у војсци, јавним службама и производњи. Због тога је отварао лицеје и допринео је да образовање постане приступачно и средњој класи. Поред војног образовања, истицан је и значај науке и њене практичне примене.

За време његове владавине изграђени су многи путеви, канали и мостови, чиме су успостављене добре везе међу градовима у Француској, али и добре везе са европским државама. Наполеон је улагао у изградњу Париза.

Суседне државе су са великим неповерењем гледале на Наполеоново уздизање. Европске монархије нису подржавале идеје Француске револуције, па ни Наполеонову владавину. Најистакнутији противник била је Велика Британија.

Ратови Наполеона Бонапарте

Ратови које је Француска водила током револуције настављени су и доласком Наполеона на власт. Главне противнице Француске, Велика Британија, Хабзбуршка монархија, Пруска и Русија, удруживале су се у савезе са намером да спрече Наполеонова освајања у Европи.

За Наполеона, Велика Британија је била највећи непријатељ и због тога је ову државу покушао да порази уз помоћ војске и флоте. Његови напори су били узалудни, посебно после великог пораза француске флоте код рта Трафалгар 1805. године. Упркос поразу, Наполеон је наредне, 1806. године, увео *континенталну блокаду*, односно низом прописа је забранио европским државама да тргују с Великом Британијом. Међутим, ни овај покушај да се ос-

лаби Велика Британија није донео жељене резултате јер су европске државе редовно кршиле Наполеонову забрану.

Наполеонов декрет о континенталној блокади (21. новембар 1806. године)
Члан 1. Проглашава се блокада британских острва.
Члан 2. Свака трговина и промет са британским острвима су забрањени.
Члан 3. Сви енглески поданици, без обзира на сталеж и занимање, који се налазе на подручју наших земаља или земаља поседнутих од трупа наших савезника, имају бити ратни заробљеници.
Члан 4. Сва средства, сва роба и сва имовина, без обзира на врсту, која припада једном енглеском поданику, мора бити проглашена пленом.

После пораза код рта Трафалгар, Наполеонова војска се сукобила са хабзбуршко-руском војском код Аустерлица, 1805. године. Поразивши савезнике Наполеон је миром у Пожуну (данашња Братислава) проширио територију Француског царства на хабзбуршке поседе: Венецију, Истру, Далмацију и Боку Которску.

Наполеон је 1809. године установио Илирске провинције у којима су претежно живели јужнословенски народи. Ове провинције простирале су на бившим хабзбуршким поседима-источна јадранска обала од Истре до Боке Которске, западна Корушка, Крањска и Горица). До укидања Илирских провинција 1813. године у њима су вршене реформе, градили су се путеви и школе.

Битка код Трафалгара

Наполеон је у првој деценији XIX века стекао превласт у Западној и Средњој Европи. Пошто је Русија прекршила континенталну блокаду према Великој Британији, Наполеон је 1812. године повео војску на Русију. Код Бородина, села надомак Москве, Наполеон је 1812. године тешком муком поразио руску војску, после чега је кренуо ка Москви. Руси су, повлачећи се, запалили град. Наполеон је ушао у спаљену Москву, очекујући позив руског цара да се потпише мир. Како до тог позива није дошло, како је завладала оштра зима а снабдевање храном је било лоше, Француска војска је била приморана на повратак.

Неуспешан поход на Русију охрабрио је Наполеонове противнике. Пруска, Русија и Хабзбуршка монархија су окупиле велику војску и код Лајпцига, 1813. године, тешко поразиле Наполеонову армију. Битка код Лајпцига је позната и под именом *Битка народа*. После овог пораза, Наполеон је био приморан да се одрекне престола и протеран је на острво Елба у Средоземном мору.

Француски владар је постао Луј XVIII, брат погубљеног краља Луја XVI. Тако је на власт поново враћена династија Бурбона.

Наполеон Бонапарта је успео да побегне са острва Елба, вратио се у Париз и поново успоставио царску власт, а Луј XVIII је побегао из земље. Наполеонов повратак је изазвао ново окупљање европских држава у савез против Француске. Његова војска је 1815. године код Ватерлоа доживела још један велики пораз. После пораза, Наполеон је протеран на острво Света Јелена у Атлантском океану и тамо је умро 1821. године.

Битка код Ватерлоа

Наполеонова доминација највећим делом Европе трајала је више од 15 година. За то време је Европа доживела велике промене. Ратови и освајања ширили су идеје Француске револуције, а Наполеонов законик, који је подстицао развој и напредак новог грађанског друштва, прихваћен је у многим државама. Наполеонова превласт коштала је живота више стотина хиљада Европљана, који су настрадали у ратовима и разарањима.

Бечки конгрес

У Бечу је од септембра 1814. до јуна 1815. године одржан мировни конгрес. Учесници конгреса су били: Велика Британија, Пруска, Хабзбуршка монархија, Русија и друге европске државе. Током рада, конгрес се бавио новим изгледом Европе након Наполеонових војних похода.

Француској, као пораженој држави, одузете су територије које су освојене у ратовима од 1796. до 1810. године. Тако је територија Илирских провинција, заједно са Венецијом, враћена Хабзбуршкој монархији, а територијално су проширене још неке државе, међу којима и Русија и Пруска.

Наполеон Бонапарта је 1806. године укинуо Свето римско царство немачке народности.

Током заседања конгреса донета је одлука да се формира Немачка конфедерација. Немачка **конфедерација** је била састављена од више од 30 немачких државица, а делом су јој припадале и Хабзбуршка монархија и Пруска.

На конгресу је одлучено да се врате династије које су свргнуте са власти Наполеоновим освајањима или револуцијом, као и да се у тим државама поново успостави апсолутистичка монархија. На овај начин је конгрес покушао да поништи идеје Француске револуције, нарочито идеју грађанске слободе.

Како би се поштовале и спроводиле одлуке Бечког конгреса, створен је међународни савез држава – Света алијанса. Водеће државе у овом савезу су биле Хабзбуршка монархија, Русија и Пруска.

Конфедерација је савез држава у којој свака држава задржава своју самосталност.

3.5 РЕВОЛУЦИЈА 1848/1849.

Половином XIX века Европа је била захваћена новим револуционарним таласом који је у историји познат као Револуција 1848/1849. године. Идеје Француске револуције и промене које су се у Европи одигравале током Наполеонове епохе оставиле су великог трага на становништво европских држава. Посебно је грађанска класа критиковало владаре и њихову апсолутистичку владавину. Тражена су већа грађанска права, учешће у власти, ограничавање краљеве власти путем устава и укидање феудалних друштвених односа. Ови захтеви су почивали на идеји **либерализма.**

Либерални захтеви становништва европских држава, а посебно грађанске класе, наилазили су на неодобравање Свете алијансе, која је покушавала да сачува поредак успостављен на Бечком конгресу.

Поред ових захтева, у Европи су се све више чули и захтеви за стварање националних држава. Света алијанса је била против ових захтева, односно била је противник идеја **национализма.** Ова идеја је посебно угрожавала вишенационалне државе каква је била Хабзбуршка монархија.

У првој половини XIX века, у Европи су постојале две врсте националног проблема. Први се односио на живот под влашћу страних владара, као, рецимо, живот Чеха, Словака, Румуна, Мађара, Хрвата, Срба и других у Хабзбуршкој монархији, или живот Срба, Бугара, Грка и других народа у Османском царству. Други проблем се односио на разједињеност, односно на живот истог народа у више малих држава. Овај проблем су имали Немци и Италијани.

Спречавање ширења идеја либерализма и национализма био је тешко остварив задатак због великих протеста који су се ширили Европом. Света алијанса је свим средствима настојала да очува успостављени поредак, али је талас револуција захватио Европу 1848. и 1849. године. Ови догађаји су показали да стари режими не могу да зауставе промене и напредак друштвених односа које је најавила Француска револуција.

Прва у низу револуција током 1848. године избила је у Француској. Фебруара те године, у Паризу су избили немири у којима су незадовољни становници (занатлије, трговци, студенти и радници) тражили право гласа за све, као и већа права за своје представнике у парламенту. Немири су прерасли у сукобе грађана и полиције, а краљ Луј Филип је напустио престо и државу. Његовим одласком, поново је укинута монархија и Француска је поново постала република. Друга француска Република трајала је од 1848. до 1852. године.

Краљ Луј Филип

Либерализам је идеологија која подразумева заштиту личних слобода као основу постојања државе и право појединаца да сами обликују друштво у држави.

Национализам у XIX веку се испољавао као покрет са циљем буђења националне свести, ослобађања од туђинске власти, уједињења и стварања националне државе.

Прва француска република је трајала од 1792. до 1804. године.

Током овог периода донет је устав, започете су реформе којима су сви пунолетни мушкарци добили право гласа на изборима. Реформе, међутим, нису донеле бољи живот ситном грађанству и радницима.

Друга француска република је трајала кратко од 1848. до 1852. године. Њен председник, Луј Наполеон, 1852. године је извршио државни удар и прогласио се царем под именом Наполеон III. Тако је у Француској проглашено Друго царство.

После фебруарских догађаја у Паризу 1848. године, револуција се проширила и на друге европске државе. Током марта 1848. године, револуција је избила у Пруској у Берлину, а потом се проширила и на друге градове и немачке државице. Носиоци револуционарних збивања, либерали, захтевали су укидање феудализма, грађанска права и слободе, али и уједињење немачких државица. Као резултат револуционарних збивања, у свим немачким државицама су изабрани представници за први немачки парламент који се састао у Франкфурту на Мајни и почео расправу о уједињењу. Револуција 1848. године није решила немачки национални проблем и Немци су остали подељени у више држава.

Лајош Кошут

Револуција је исте године избила и на Сицилији, одакле се проширила и на остале италијанске државе. Главни захтев револуционара је било питање уједињења италијанских области. Током револуције није решено национално питање па су Италијани, као и Немци, и даље остали подељени на више држава.

Револуција је избила и у Хабзбуршкој монархији, која је била вишенационална држава и у којој је постојао феудални друштвени поредак. Револуција је избила у Бечу, а потом се проширила и на друге делове монархије. Током револуције укинут је феудализам, а са власти је збачен председник владе Клеменс Метерних, чувар одлука Бечког конгреса. Национални захтеви покорених народа монархије остали су неиспуњени. Међу револуционарним превирањима у монархији, посебно је био изражен револуционарни покрет Мађара, на чијем челу је био Лајош Кошут. Мађари су покушали да прогласе независну мађарску републику, али су били војно поражени. Хабзбуршка власт је употребила војску за гушење мађарске националне револуције.

Револуционарни покрет у Европи током 1848. и 1849. године није једино захватио Велику Британију, Русију и Холандију.

Током ове револуције, на територијама које је она захватила укидани су феудализам и феудални друштвени односи. У већини европских држава, грађанска класа је постала носилац политичке власти и покретач привредног развоја. Ова револуција је широм континента отворила национално питање, али га није и решила.

3.6 НОВЕ ДРЖАВЕ У ЕВРОПИ

У другој половини XIX века у Европи су постојале националне и вишенационалне државе, а често се дешавало да једна нација живи у више различитих држава. Националне државе су биле Велика Британија, Француска, Шпанија, Португалија и Грчка. Најпознатије вишенационалне државе су биле Хабзбуршка монархија (од 1867. године њен званичан назив је Аустроугарска монархија), али и Руско и Османско царство. Осим Руса, у Руском царству су живели Украјинци, Белоруси, Пољаци, Финци, Грузијци, Черкези и други народи. У Хабзбуршкој монархији су живели Немци, Мађари, Италијани, Чеси, Словаци, Румуни, Срби, Хрвати и Словенци. У Османском царству су живели Турци Османлије, Бугари, Албанци, Јермени, Јевреји, Румуни и Грци. Народи као што су Срби, Италијани и Немци живели су у више различитих држава. Срби су живели у Хабзбуршком и Османском царству, Немци у више од 30 државица (Баварска, Пруска, Хабзбуршка монархија, Баден Витемберг), а Италијани су живели у Хабзбуршкој монархији и више краљевина и војводстава.

Уједињење италијанских државица

После Бечког конгреса (1814-1815), на простору Апенинског полуострва је постојало више мањих држава. Биле су то Парма, Модена и Тоскана, војводства којима су управљали принчеви из династије Хабзбурговаца. Средишњи део Апенинског полуострва је био под контролом католичког верског поглавара – папе, и називао се Папска држава. На југу се налазила Краљевина две Сицилије, која је обухватала јужни део Апенинског полуострва и острво Сицилију. Овом државом је владала француска династија Бурбона. Једина област којом је управљала италијанска породица, породица Савоја, била је Краљевина Сардинија (Пијемонт). Обухватала је северозападни део Апенинског полуострва, територију Пијемонт и Савоју и острво Сардинију. Венеција и Ломбардија биле су у саставу Хабзбуршке монархије.

Борба за национално уједињење Италијана је трајала више од пола века, од Бечког конгреса (1815) до уједињења Италије, 1870. године. Овај период у историји Италије се назива ризорђименто (препород).

Ширењу националних идеја су највише допринели припадници тајног удружења *Млада Италија*, чији је оснивач био Ђузепе Мацини.

Ђузепе Мацини (1805-1872), револуционар, политичар и борац за уједињење италијанских државица. Веровао је да се уједињење може остварити подизањем народног устанка, и због тога је стално подстицао Италијане на побуну.

Основни задатак овог удржења је био да шири свест о једној италијанској нацији, као и да окупља присталице. Иако су Италијани 1848. године остали подељени на више држава, свест о једној италијанској нацији, коју су ширили присталице удружења Млада Италија, била је присутна међу Италијанима. Та свест је била један од главних покретача за стварање јединствене државе, јединственог тржишта за проток сировина, радне снаге и робе и подстицала је Италијане на борбу за уједињење.

У процесу борбе за уједињење италијанских области половином XIX века водећу улогу преузима Краљевина Сардинија (Пијемонт). Председник владе Пијемонта је био Камило Бенсо ди Кавур, познат као борац за уставне реформе и ослобађање италијанских области од хабзбуршке власти. Да би уједињење постало могуће, Кавур је истицао да је неопходно наћи јаког савезника који ће подржати италијанску националну борбу. Такве савезнике је пронашао у Француској и Великој Британији.

Највећи противник уједињења италијанских државица била је Хабзбуршка монархија – упорни бранилац одлука Бечког конгреса. Истовремено, она је поседовала најразвијеније италијанске области Венецију и Ломбардију и није желела да их изгуби.

Пијемонт и Француска кренуле су у рат против Хабзбуршке монархије са циљем да ослободе Ломбардију и Венецију. Код Мађенте и Солферина, 1859. године, хабзбуршка војска је доживела пораз и Ломбардија је прикључена Пијемонту. Венеција је и даље остала у саставу Хабзбуршке монархије. Током овог рата, избиле су револуције у војводствима Парма, Модена и Тоскана, па су страни владари из породице Хабзбурга били принуђени да се повуку са власти. Војводства су прогласила уједињење са Пијемонтом.

Почетком следеће, 1860. године, избила је побуна на Сицилији. Вођа побуњеника је био Ђузепе Гарибалди.

Ђузепе Гарибалди (1807-1882), борац за уједињење и слободу Италије. Био је припадник удружења Млада Италија. Као борац, учествовао је у процесу уједињења италијанских државица

Гарибалди се и раније истицао у борби за национално уједињење Италијана. Гарибалди и његове присталице су срушиле власт владара из династије Бурбона, после чега се и Краљевина Обеју Сицилија ујединила са Пијемонтом. Исте године, Краљевини Сардинији је прикључен део Папске државе (Болоња, Ферара, Умбрија). Марта 1861. године проглашена је Краљевина Италија.

Проглашењем Краљевине Италије, уједињење није било завршено. Венеција је и даље била у саставу Аустрије, док је средњи део Апенинског полуострва остао под контролом папе. Године 1866. избио је Аустријско-пруски рат. Краљевина Италија се придружила Пруској. Код Садове, 1866. године, војска Хабзбурга је доживела пораз, што ће бити од значаја за коначно уједињење Италије и Немачке. После пораза код Садове, Италији је припојена Венеција, а потом и остатак Папске државе. Тим чином, 1870. године, завршен је процес уједињења разједињених италијанских области.

ЕВРОПА ПОСЛЕ БЕЧКОГ КОНГРЕСА

Немачка конфедерација

Уједињење Немачке

За разлику од италијанских државица – које су постојале као самосталне, углавном са владарима из страних династија – немачке државице су чиниле Немачку конфедерацију. Постојање конфедерације је омогућило привредно повезивање бројних немачких држава. У оквиру конфедерације, међутим, постојао је сукоб између Хабзбурговаца и владара Пруске око тога ко ће повести борбу за уједињење свих Немаца.

Одлучујући период борбе за немачко уједињење је почео доласком на власт пруског краља Вилхелма I Хоенцолерна, који је владао од 1861. до 1888. године. Сматрао је да је војска најсигурније средство за уједињење Немачке. Због тога је спровео значајне војне реформе захваљујући којима је Пруска постала највећа војна сила у Европи. Помоћ и подршку пруском краљу пружао је Ото фон Бизмарк, који је био канцелар (председник владе) Пруске. Тако су се на челу Пруске нашле две јаке личности, спремне да за уједињење Немачке употребе војну силу и ратовима остваре немачки сан.

Ото фон Бизмарк (1815-1898) био је један од највећих политичара XIX века и борац за уједињење немачких државица. После успеха на бојном пољу и извршеног уједињења, Бизмарк је постао први канцелар уједињене Немачке.

Немачка држава је створена у ратовима које је Пруска водила од 1864. до 1871. године. Прво су припојене области Шлезвиг и Холштајн, а касније и Хановер и Франкфурт. У овим ратовима Хабзбуршка монархија је била уз пруске противнике. Код Садове, 1866. године, Пруси и њихови савезници су нанели велики пораз Хабзбурзима. Поражена Хабзбуршка монархија је морала да се одрекне вођства у борби за уједињење немачких држава. После ових победа нестала је Немачка конфедерација, а Пруска је основала Севернонемачку конфедерацију, што је представљало почетак уједињења немачких државица.

Највећи противник немачког уједињења је остала Француска којој као доминантној сили на европском континенту, није одговарало стварање јаке Немачке у суседству. До сукоба је дошло 1870. године, када је Француска објавила рат Пруској. Те године, код утврђења Седан, Французи су доживели пораз и били приморани на предају. Неуспех војске је изазвао немире који су завршени укидањем царства и проглашењем Француске за републику. Нова француска власт није успела да заустави напредовање немачке војске која је стигла до Париза и опколила га. После вишемесечне опсаде, немоћна Француска је морала да потпише примирје.

Немачко царсво је проглашено јануара 1871. године, у Версају крај Париза. Пруски краљ Вилхелм I је постао немачки цар, а Ото фон Бизмарк канцелар.

Поражена Француска је морала да уступи Немачком царству индустријски развијене области Алзас и Лорен.

После проглашења Немачког царства створена је јака немачка држава и почео је период немачке превласти у Европи. Наредних двадесет година Ото фон Бизмарк ће, као државни канцелар Немачке, бити једна од најзначајнијих личности на европској политичкој сцени.

Проглашење Немачког царства

Уједињењем италијанских (1870) и немачких (1871) држава, промењена је карта Европе. Поред ове две државе, на карти Европе је уцртана и Аустроугарска монархија 1867. године. Те године Хабзбуршка монархија је трансформисана у Аустријску царевину и Угарску краљевину. Владар ове монархије је био цар Фрањо Јосиф, који је био аустријски цар и угарски краљ. Стварањем Аусторугарске монархије, Угри (Мађари) су стекли аутономију и право да у монархији деле власт са Немцима.

3.7 ГРАЂАНСКИ РАТ У САД

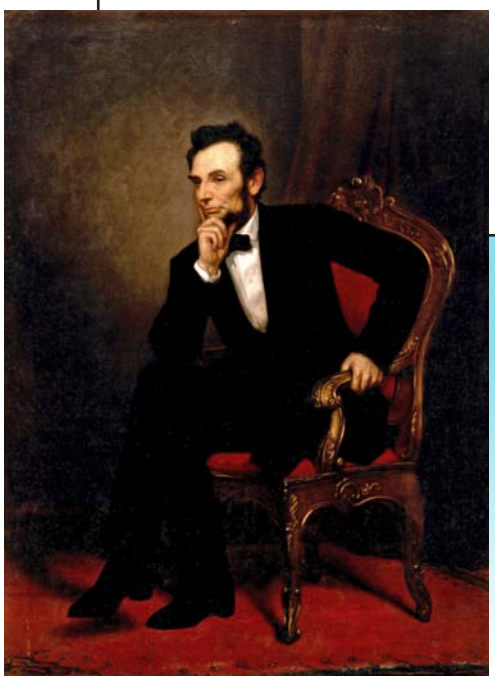
Амерички рат за независност (1775-1783), познат и као Америчка револуција, завршен је миром у Версају и проглашењем независности америчких колонија и стварањем Сједињених Америчких Држава. Био је то први успешан рат колонија у борби за независност.

Републиканску странку су 1854. године основали Американци који су се залагали за укидање ропства. Странка постоји и данас једна је од водећих партија у САД.

Сједињене Америчке Државе су образоване на федеративном принципу, односно на принципу савеза држава. У тренутку настанка, САД је чинило 13, а половином XIX века 33 државе. Нове државе су настајале насељавањем досељеника из Европе и пресељењем становништва. Упоредо се одвијао и процес потискивања домородачког становништва, Индијанаца, на запад. Тако је око 400.000 домородаца насилно пресељено на нове територије, а на њихову земљу су дошли досељеници из Европе.

Половином XIX века у Сједињеним Америчким Државама разликовале су се две регије – северна и јужна. Северна регија је имала развијену индустрију, банкарство, трговину и саобраћај, а њени становници су били слободни.

Јужна регија је имала развијену пољопривреду и била је позната по великим плантажама памука, дувана и индига. На плантажама је, углавном, радило становништво насилно доведено из Африке. То становништво је било у положају робова. Богатство власника плантажа се заснивало на раду робова и извозу производа у Европу, посебно памука у Енглеску. Северна регија се брже развијала од Јужне регије. То је довело до крупних подела унутар државе.

Абрахам Линколн, припадник **Републиканске странке**, изабран је за председника САД 1860. године. Залагао се за укидање ропства, што је изазвало сукобе у држави.

Абрахам Линколн (1809-1865), председник САД од 1860. до 1865. године. Школовао се за адвоката. Био је члан Републиканске странке и борац за укидање ропства. У периоду док се налазио на месту председника САД, извршене су многе реформе, а вођен је и Амерички грађански рат. Убијен је 1865. године у позоришту.

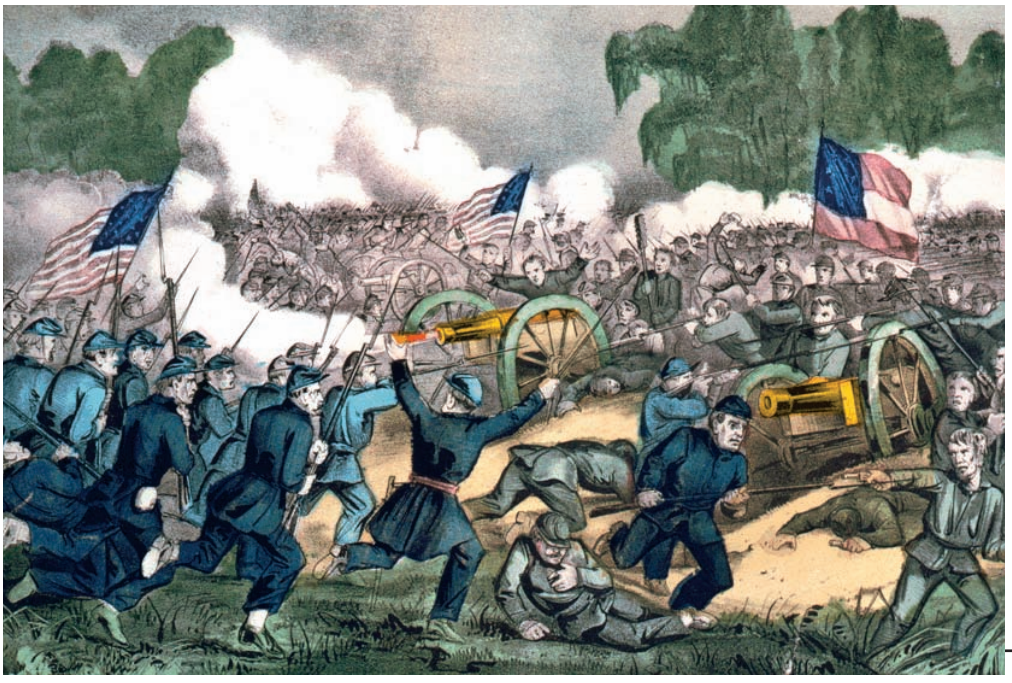
Линколнов избор за председника САД и страх од укидања ропства допринео је одвајању 11 држава југа. Одвојене државе су образовале Конфедерацију Америчких Држава. Насупрот Конфедерацији, налазила се **Унија** која је окупљала преостале 22 државе.

Унија је савез, заједница.

Конфедерација је савез држава у којој свака држава задржава своју самосталност.

Неслагање по питању ропства између чланица Конфедерације (југ) и Уније (север), довело је до Америчког грађанског рата, који је трајао од 1861. до 1865. године. Током рата, Линколн је предузео мере које су допринеле победи Уније. Он је 1862. године донео закон по којем сваки хранитељ породице који учествује у рату стиче право да од државе добије најпре на коришћење, а потом ми у власништво 60 хектара земље. Годину дана касније, донео је још једну меру по којој свако запоседање јужњачке територије од стране војске Уније значи ослобађање црнаца на тој територији. Циљ је био ослобађање целокупног афроамеричког становништва у САД. Донетим мерама Линколн је придобио робове са југа који су се прикључили снагама Уније и на тај начин је ослабио Конфедерацију. Победом у грађанском рату 1865. године Линколн је обезбедио још један мандат председника САД, али је убрзо један „јужњак“ извршио атентат на њега.

Грађански рат у САД је допринео укидању ропства на југу те земље, очувању јединства државе и даљем привредном и друштвеном развоју. Пространство од Атлантика до Пацифика, и од Мексичког залива до Канаде, постало је потпуно слободно и отворено за нове досељенике, за даљи развој индустрије, саобраћаја, банкарства и трговине.

Битка код Гетисбурга у Пенсилванији

3.8 ИСТОЧНО ПИТАЊЕ

Дипломатија је грана политике која подразумева вештину преговарања и заступања интереса државе, владара и владе у међународним односима.

Источно питање је појам који је настао у свету **дипломатије** крајем XVIII века. У ширем смислу, источно питање је подразумевало сукоб између ислама и европске цивилизације, а у ужем питање поделе Османског царства и стварање нових самосталних држава на његовим рушевинама.

Османско царство је било на врхунцу своје моћи средином XVI века, када се простирало на три континента – Азији, Европи и Африци. Неуспели османски поход на Беч и поразе који су уследили у Великом бечком рату (1683-1699) историчари често оцењују као почетак краја Османског царства.

Опадање османске моћи и губитак територија у Европи отворило је Источно питање. За решавање овог питања биле су заинтересоване велике европске државе Русија и Хабзбуршка монархија, Велика Британија и Француска, али и балкански народи – Срби, Бугари, Грци и Румуни. Балкански народи су очекивали да се ослободе османске власти како би створили сопствене државе, а европске државе су размишљале о подели османских територија у Европи.

Велике силе и Источно питање

Великом силом се сматрала држава која има бројно становништво, добру и организовану војску, као и богату и развијену економију. Током друге половине XIX века велике силе у Европи су биле: Велика Британија, Француска, Немачка, Русија и Хабзбуршка монархија (Аустроугарска).

Слабљење Османског царства настављено је и током XIX века. Због тога је у међународним односима у XIX веку решавање Источног питања било од посебног значаја за европске велике силе.

Велике силе су различито посматрале питање опстанка Османског царства у Европи. Хабзбуршка монархија, Велика Британија и Француска су се залагале за опстанак, а Русији је одговарала пропаст царства.

Хабзбуршкој монархији, као вишенационалној држави, одговарала је османска држава. Таква држава би била довољно јака да спречи националне покрете поробљених балканских народа и тако онемогући да се исти покрети прошире и на Аустроугарску монархију. Велика Британија није желела да Русија има поседе у источном Средоземљу, страхујући да би то могло да угрози њену трговину са истоком. И Француска је имала исти став као и Велика Британија. Због тога је овим државама одговарало да се залажу за опстанак Османског царства. За разлику од ових држава, Русији је одговарала пропаст Османског царства јер би се тако створили услови за њено територијално проширење.

Однос великих сила по питању Османског царства био је видљив у току трајања Кримског рата који је почео сукобом Русије и Османског царства и трајао од 1853. до 1856. године. Током овог рата, Велика Британија и Француска су се укључиле у рат после првих руских победа. Њиховим ангажовањем, Османско царство је изашло из рата као победник. Рат је завршен мировном конференцијом у Паризу 1856. године. Поражена Русија је морала да се одрекне

својих намера за територијалним проширењем на рачун Османског царства. Велике силе су јој одузеле и право заштите хришћана у Османском царству, које је од тада било пренето на све велике силе у Европи. Париски мир је ослабио утицај Русије на европској политичкој сцени у наредних двадесет година.

Балкански народи и Источно питање

Под влашћу османског султана на простору европског дела царства живели су Грци, Срби, Бугари, Румуни и Албанци.

У време буђења националних покрета у Европи, Османско царство је, као вишенационална држава, било изложено великом притиску покорених народа. Подстакнути таласом националних револуција у Европи, покорени народи у европском делу Османског царства све више су се окретали подизању буна и устанака.

Током XIX века балкански народи су подизали устанке и водили борбу за ослобођење и стварање независних националних држава. Борбу за ослобођење и стварање националне државе почели су Срби подизањем Буне на дахије, фебруара 1804. године. Ова борба српског народа за стварањем националне државе завршена је на Берлинском конгресу 1878. године, када је Кнежевина Србија стекла независност и међународно признање.

Грчки народ је у борбу за национално ослобођење повела организација *Хетерија* коју су основале грчке патриоте 1814. године. Грчки устанак (1821-1829) представљао је национално-ослободилачку борбу грчког народа. Устаницима су велику подршку пружиле велике силе Велика Британија, Француска и Русија. Устанак је завршен проглашењем Краљевине Грчке.

Национална борба балканских народа је доживела врхунац у време избијања Велике источне кризе (1875-1878). Тада је Османско царство било принуђено да за опстанак својих територија у Европи води ратове против балканских народа,

Берлински конгрес 1878. године

али и против Русије. Ратне операције у оквиру догађаја познатог под именом Велика источна криза окончане су конгресом у Берлину 1878. године. Одлуком великих сила на конгресу, Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину, чиме јој је омогућено да контролише Балканско полуострво. Србија, Црна Гора и Румунија су признате као независне државе.

Берлинским конгресом и одлуком великих сила, Русија је изгубила утицај на Балкану, Османско царство је и даље постојало, али у измењеним

ТУРСКЕ ТЕРИТОРИЈЕ НА БАЛКАНУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Границе Османског Царства до 1878.

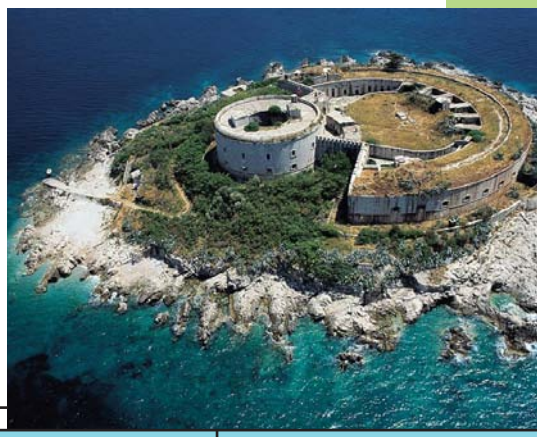
Османско царство после 1878.

Окупирано од стране Аустроугарске

Независне или аутономне државе

Аутономне османске провинције

границама. Аустроугарска се на Балкану појавила у суседству независне Србије и Црне Горе. Берлински конгрес је показао Европи и снагу новоформиране немачке државе, која је заједно са Великом Британијом, Француском, Русијом и Аустроугарском учествовала у креирању европске политике до избијања Првог светског рата (1914).

Остаци аустроугарске тврђаве у Црној Гори

ДРЖАВА	Национални покрет	Година стицања независности
ГРЧКА	Грчки устанак (1821-1829)	**1830**
СРБИЈА	Српска револуција (1804-1835), ратови Срба и Османлија (1862-1867) и ослободилачки ратови (1876-1878)	**1878**
ЦРНА ГОРА	Устанци у Црној Гори против османске власти у другој половини XIX века	**1878**
РУМУНИЈА	Национални покрети Румуна у првој половини XIX века	**1878**
БУГАРСКА	Национални покрети Бугара у другој половини XIX века	**1908**
АЛБАНИЈА	Борба албанског народа за национално ослобођење почела је крајем XIX века и трајала до почетка XX века	**1912**

3.9 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ

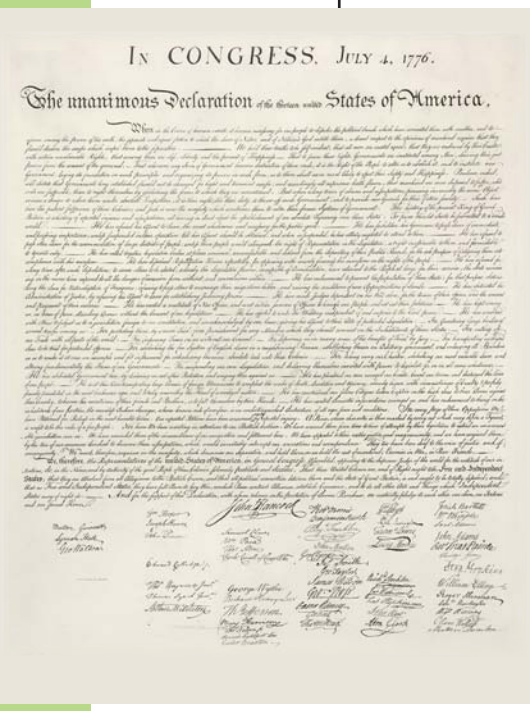
Декларација независности

Конгрес је 4. јула 1776. године једногласно усвојио Декларацију 13 уједињених држава Америке:

„Ми сматрамо (...) да су сви људи једнаки, да су обдарени од стране њиховог Творца одређеним неотуђивим правима, међу којима су живот, слобода и тежња за срећом. (...)

Ако икада иједан облик владе постане препрека остваривању ових циљева, право је народа да га промени или укине, да установи нову владу, која ће почивати на темељима таквих начела, и организовати своје моћи тако да најбоље утиче на народну сигурност и срећу. Разборитост ће, заиста, захтевати да давно установљене владе не би требало мењати због небитних и пролазних разлога; (...) Али када се дуги низ злоупотреба и узурпација, (...) испољава као намера довођења људи под апсолутни деспотизам, право је ових људи, њихова је дужност, да збаце такву владу, и успоставе успоставе нове чуваре своје будуће сигурности.

Декларација независности

IN CONGRESS, JULY 4, 1776.
The unanimous Declaration of the thirteen united States of America,

Дакле, ми се као представници уједињених држава Америке, (...) обраћамо највишем суду света: наше су намере честите и искрене и спроводимо их у име и под ауторитетом доброг народа ових колонија; свечано објављујемо и изјављујемо, да ове уједињене колоније имају право да буду слободне и независне државе, и да оне то јесу, да су оне ослобођене сваке верности британској Круни и да политичке везе између њих и државе Велике Британије, јесу и морају бити у целости раскинуте, да, као слободне и независне државе, имају пуну моћ да воде рат, закључују мир, склапају савезе, успостављају трговину, да доносе све одлуке и чине све остало што независне државе имају право да чине. (...)“ .

Прилагођен текст *Декларације представника уједињених држава Америке*, текст је преузет из публикације *Благо америчке историје (Treasures of American history)* коју је издао *Институт Гилдер Леман (The Gilder Lehrman Institute of American history)*.

Декларација о правима човека и грађанина

Августа 1789. године, Народна скупштина је усвојила Декларација о правима човека и грађанина. Полазиште декларације је да су права човека природна, неотуђива и света. По први пут, у овој декларацији се говори о човеку и грађанину. Човек је шири појам и подразумева свако људско биће, а грађанин је ужи појам – човек са грађанским и политичким слободама, човек са правима и одговорностима.

Члан 1. Људи се рађају и живе слободни и једнаки у правима (...)

Члан 6. Закон је израз опште воље. Сви грађани имају право да учествују лич-

Изгласавање *Декларација о правима човека и грађанина*

но, или преко својих представника, у његовом доношењу. Он мора бити исти за све, било да штити, било да кажњава. Пошто су сви грађани једнаки пред њим, подједнако су им доступна, према њиховој способности, сва достојанства, места и јавне службе, без обзира на било какву разлику осим оне која се тиче њихових врлина и њихових талената.

Члан 7. Ниједан човек не може бити оптужен, ухапшен ни задржан осим у случајевима одређеним законом (...)

Члан 9. (...) сваки човек (се) сматра невиним све док не буде оглашен кривим (...)

Члан 11. Слобода измене мисли и мишљења је једно од најдрагоценијих права човека; сваки грађанин може дакле слободно говорити, писати, штампати, с тим што одговара за злоупотребе ове слободе у случајевима одређеним законом. (Преузето из Радош Љушић, *Историјске читанке и радне свеске за трећи разред гимназије општег и друштвено - језичког смера,* Београд, 2007.)

Франсоа Шамполион

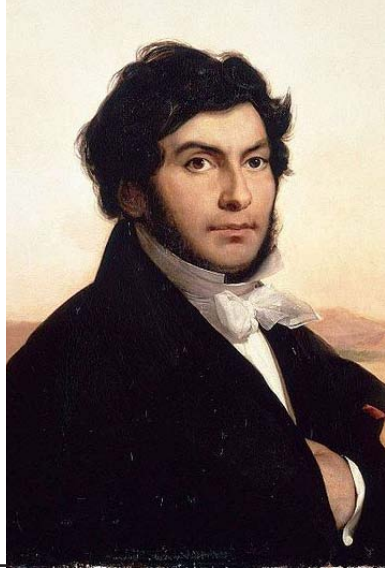
(...) За време разговора Фурије је, на своје чуђење, открио да ситни дечак, болешљивог изгледа течно говори латински и грчки и да се управо спремао да овлада хебрејским језиком. Натпросечна интелигенција овог малишана оставила је на њега тако велики утисак да га је позвао у свој дом. Провео га је кроз све собе и показао му богату збирку споменичких вредности донетих из Египта. Шамполион је све време ћутао, али када је спазио комадиће папируса исписане хијероглифима, бојажљиво је упитао:

- Да ли је неко то већ прочитао?

- На жалост није...

- Ја ћу то једном да одгонетнем – одговорио је дечак.

То је и учинио 1822. године прочитавши текст на Камену из Розете. (Прилагођено на основу текста из књиге 3. Косидовски, *Кад је Сунце било Бог,* Београд, 2002.)

Франсоа Шамполион

3.10 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. ***Веком револуције*** назива се: а) **XVII** б) **XVIII** в) **XIX век**

Заокружи слово испред тачног одговора.

2. У XVIII веку одиграле су се следеће револуције:

а) Индустријска револуција б) Низоземска револуција

в) Француска револуција г) Енглеска револуција

Заокружи слова испред два тачна одговора.

3а.) Шта је на слици?

Одговор упиши у празно поље

3. Индустријска револуција означава:

а) увођење машина у процес производње

б) развој индустријских центара

в) развој радничког покрета

Заокружи слово испред тачног одговора

4. Одговори:

а) Ко покреће грађанске револуције и са којим циљем? _____

_____

_____

б) До каквих промена доводе грађанске револуције? _____

_____

_____

5. „...Дакле, ми се као представници уједињених држава Америке, (...) обраћамо се највишем суду света: наше су намере честите и искрене и спроводимо их у име и под ауторитетом доброг народа ових колонија; свечано објављујемо и изјављујемо, да ове уједињене колоније имају право да буду слободне и независне државе, и да оне то јесу, да су оне ослобођене сваке верности британској Круни (...)“

а) Наведи назив декларације из које је презет овај текст:

_____

б) Ко је и када усвојио текст ове декларације? _____

_____

6. Одговори:

а) Када и којим догађајем је почела револуција у Француској?

_____

б) Ко је био краљ Француске у време избијања револуције?

_____

в) Када и којим догађајем је завршена револуција у Француској?

_____

7. Допуни реченицу:

Наполеонов поход у Египат познат је по великом открићу. Откривен је_____

_____на основу кога је дешифровано _____писмо.

8. Одговори:

а)Када и где је успостављен нови поредак у Европи, после пораза које је доживео Наполеон код Лајпцига и Ватерлоа? _____

_____

б) Које државе су учествовале у обликовању Европе на том конгресу? _____

_____

_____

9. ПОДВУЦИ...

а) Тачан одговор

Највећи противник уједињења италијанских државица и уједињења немачких држава била је:

• **Француска** • **Аустрија** • **Хабзбуршка монархија**

б) Тачан одговор

Уједињење италијанских државица је окончано: • **1866.** • **1871.** • **1870.**

в) Тачан одговор

Немачко царство проглашено је:

• **у Берлину 1871.** • **у Версају 1871.** • **у Бечу 1871.**

г) Тачан одговор

Мађари су стекли право да заједно учествују у власти са Немцима након стварања:

• **Мађарске** • **Аустријске монархије** • **Аустроугарске монархије**

10. Поређај догађаје хронолошким редом.

_____ Грађански рат у Сад _____Револуција у Мађарској _____Битка код Седана

_____Стварање Свете Алијансе _____Проналазак парне машине

4. СРБИ У XIX ВЕКУ

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК	ЂОРЂЕ ПЕТРОВИЋ – КАРАЂОРЂЕ	ОРАШАЦ СМЕДЕРЕВСКИ САНЏАК
ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК АУТОНОМИЈА	МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ	ТАКОВО
	ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ	
СРЕТЕЊСКИ УСТАВ		
НЕЗАВИСНОСТ	МИЛАН ОБРЕНОВИЋ	КНЕЖЕВИНА СРБИЈА
	НИКОЛА I ПЕТРОВИЋ	КНЕЖЕВИНА ЦРНА ГОРА

4.1 СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА 121

4.2 ОД АУТОНОМИЈЕ ДО НЕЗАВИСНОСТИ 137

4.3. СРПСКО ДРУШТВО У XIX ВЕКУ 152

4.4 ЦРНА ГОРА: Настанак и развој црногорске државе 157

4.5 СРБИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ 163

4.6 СРБИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ 168

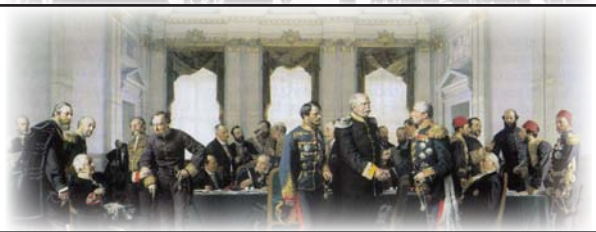
4.7 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ 172

4.8 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ 174

УСТАВЪ
КНЯЖЕСТВА
СЕРБІЕ.
Изданъ
и заключенъ потвержденъ
о СРЕТЕНСКОЙ СКУПШТИНИ 1835 ГОД.
У Крагуевцу.
У Княжеско-Сербской Типографіи
1835.
АУСТРО-УГАРСКА
Београд
Шабац
Смедерево
Ваљево
Орашац
Топола
Таково
Крагујевац
Г.Милановац
Параћин
Ужице
Карановац (Краљево)
Крушевац
Соко Бања
Иванице
Алексинац
Брус
Рашка
Ниш
Прокупље
Куршумлија
ТОПЛИЧКИ ОКРУГ
ЏИПСКИ ОКРУГ
Бела Палан
Лесковац
ВРАЊСКИ ОКРУГ

4. СРБИ У XIX ВЕКУ

Историју Срба у XIX веку одликују борба за ослобођење од османске власти и изградња нововековне српске државе. Борба за ослобођење је почела Буном на дахије, фебруара 1804. године, а окончана је стицањем независности и међународним признањем Кнежевине Србије на Берлинском конгресу, у лето 1878. године.

Година	Догађај	
1804–1835	СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА	
1804 1804-1813	Буна на дахије 1804. Први српски устанак	
1815	Други српски устанак	
1830 1833	Султанов хатишериф Султанов хатишериф	
1835	Сретењски устав	
1867	Турски војни гарнизони напуштају српске градове	
1878	Србија је постала независна и међународно призната држава	

4.1 СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА

Српска револуција је процес значајан за развој нововековне Србије као модерне државе. Трајала је око три деценије (1804-1835) и делила се на ратни и мирнодопски период. Револуција је почела у фебруару 1804. године Буном на дахије, а потом је прерасла у Први српски устанак. Током овог устанка, Срби су водили оружану борбу против турске власти и истовремено градили своју државу. Српска револуција је окончана 1835. године доношењем Сретењског устава, којим су у Србији укинути феудални друштвени односи, што је омогућило даљи развој српске државе.

Српска револуција је имала карактер ослободилачке борбе и друштвене (социјалне) револуције. Ослободилачки карактер огледао се у борби за ослобођење од турске власти. Иако није довела до потпуног ослобођења, била је значајна јер су Срби добили **аутономију** у оквиру Османског царства. Србима је аутономија призната султановим **хатишерифима** из 1830. и 1833. године.

Друштвени (социјални) карактер револуције огледа се у укидању феудалних друштвених односа, то јест, у чињеници да је српски сељак постао слободан и да је могао да буде власник земљишног поседа.

Аутономија је самоуправа, право на самостално унутрашње уређење државних послова.

Хатишериф је највиши правни акт у Турској, са потписом султана.

Феудални однос је однос зависности сељака (кмета) према господару (феудалцу), као и феудалаца у односу на владара.

Смедеревски санџак на прелазу из XVIII у XIX век

Територија Османског царства је била подељена на велике управне области – беглербеглуке. Они су се састојали од мањих управних области – санџака.

Смедеревски санџак је био област Османског царства. Основан је после освајања Смедерева и пада Српске деспотовине под Османску власт (1459.). У нашој традицији и у литератури назива се и Београдски пашалук. Углавном је био насељен Србима и на крају XVIII века подељен на 12 нахија. Свака нахија се састојала од неколико кнежина, а кнежине од неколико села. У нахијама, кнежинама и селима, Срби су имали самоуправу познату под именом кнежинска самоуправа. Кнежинска самоуправа је после укидања Пећке патријаршије постала најзначајнија установа код Срба. У нахијама, кнежинама и селима Срби су имали своје органе управе. У нахији су то били оборкнез и нахијска скупштина, у кнежини кнез и кнежинска скупштина, а у селу кмет и сеоски збор. Ови органи су имали право да сами сакупљају порез и предају га Турцима. Осим тога, старали су се о неким мањим пословима за које турске власти нису биле посебно заинтересоване, као што су одржавање

путева, цркава и манастира и решавање мањих личних спорова међу Србима. И поред постојања кнежинске самоуправе, Срби су у Смедеревском санџаку били изложени самовољи јаничара и спахија.

Султановим ферманом је 1766. године укинута Пећка патријаршија.

Крајем XVIII века Османско царство је даље слабило. Узроци су били престанак освајања, што је смањило прилив прихода у државну касу, неуспешни ратови и губитак територија у Европи, застарело наоружање и неразвијена привреда.

Опадање моћи османске државе почело је Великим бечким ратом крајем XVII века и настављено је током XVIII века.

Султан Селим III

Султан Селим III (владао од 1789. до 1807.) покушао је реформама да заустави слабљење царства. Циљ његових реформи је било јачање и модернизација државе, а посебно модернизација војске и реформисање финансијског система. Модернизација војске је подразумевала употребу савременог наоружања и оспособљавање за савремену тактику ратовања, а то су Турци постизали отварањем војних школа.

Граница ова два царства установљена је 1739. године на Сави и Дунаву, а потврђена је и миром у Свиштову 1791. године.

Султан је посебну пажњу поклањао и Смедеревском санџаку који је био најсевернија и погранична област Османског царства према Хабзбуршкој монархији.

Циљ султанових реформи у Смедеревском санџаку је био да се поправи положај раје како би се спречило да она сарађује са непријатељима Османског царства, као и да се умање ризици од избијања оружаног сукоба.

У намери да обезбеди мир, а у духу реформи, султан је донео неколико фермана који су побољшали положај српског становништва у Смедеревском санџаку. Ферманима су Срби добили повластице које су се односиле на право да плаћају јасно утврђене порезе и друга давања, а не да се она сакупљају према спахијиној самовољи. Добили су, такође, право на слободу вероиспо-

вести, право да оснују српску народну војску за одбрану санџака, као и право на слободну трговину.

Ферманом је султан јаничарима забранио да живе у Смедеревском санџаку. Забранио им је боравак јер су изазивали сукобе са становништвом, пљачкали и угњетавали народ, одбијали послушност султану и постајали одметници од његове власти. У складу са ферманом, јаничари су напустили Смедеревски санџак и склонили се на територију данашње Бугарске, код **видинског** паше, Османа Пазваноглу-а, који је био противник султанових реформи.

Одласком јаничара, за управника Смедеревског санџака султан је поставио Хаџи Мустафа-пашу, познатом по благонаклоном односу према српској раји, због чега је и прозван „српска мајка".

За Србе је наступио период у коме су плаћали јасно утврђен порез, обрађивали земљу, узгајали стоку и трговали. Посебно је била развијена трговина стоком. Стока се највише извозила у Хабзбуршку монархију. Због богатства које су стекли, трговци стоком почели су да се издвајају међу Србима.

Реформе султана Селима III наишле су на отпор у Царству. У пружању отпора реформама, поред јаничара истицали су се и бегова. Они су реформе доживљавали као угрожавање сопствених повластица. У намери да очувају повластице, отказивали су послушност султану. Под притиском противника реформи и пред опасношћу од Наполеонове војске, султан је био приморан да одустане од реформи, а крајем 1798. године протераним јаничарима је дозволио да се врате у Смедеревски санџак.

Видин је данас град у северозападном делу Бугарске. Крајем XVIII века у Видину је живео паша, Осман Пазваноглу који није прихватао реформе султана Селима III.

Током периода Директоријума Француска је водила више ратова у којима се прославио Наполеон. Он је организовао експедицију на Египат који је био провинција Османског царства

Дахијска управа у Смедеревском санџаку

Протерани јаничари и њихове вође, дахије, су по повратку у Смедеревски санџак почели поново да граде **ханове**, да злостављају становништво, посебно жене. Убрзо по повратку 1801. године, убили су Хаџи Мустафа-пашу и преузели власт. Тако је у Смедеревском санџаку поново успостављена дахијска управа, која је трајала од 1801. до 1804. године. У том периоду Санџаком су управљале дахије Аганлија, Кучук Алија, Мехмед Фочић и Мула Јусуф. Дахијска управа је за српски народ значила повратак насиља и самовоље.

Због злодела дахија, Срби су почели да се припремају за устанак. Иако су припреме обављане у тајности, дахије су сазнале за њих и одлучиле да спрече избијање устанка. Наредиле су да се побију народне старешине и угледни Срби, то јест сви они који би могли повести народ у борбу. Овај догађај је у народној традицији и историји познат под називом Сеча кнезова, а одиграо се у јануару 1804. године. Тада је убијено више од 70 истакнутих Срба, међу којима су били и Илија Бирчанин, Алекса Ненадовић, Хаџи Рувим и други.

Ханови су мања утврђења сграђена од дрвета поред путева или цркава у којима су боравили Турци. Ханови су били најомраженији симбол дахијске страховладе.

У *Грађи за српску историју,* Вук С. Караџић је описао дахијску владавину следећим речима:

„Сад већ ни судија други није било у земљи осим даија ... Они су људма судили и пресуђивали по својој вољи, људе били и убијали, глобљавали (или узимали као своје) коње и оружје, и друго, што им се гођ допало, најпослије стану силовати жене и ђевојке...“(Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи Н. Јовановић, Д. Илијин, Д. Хамовић, *Устаничка читанка 1804-1815*, Београд, 2004.).

Алекса Ненадовић

Муселимов конак

У Муселимовом конаку били су заточени кнезови, а данас се у тој згради налази Музеј града Ваљева.

Сеча кнезова није заплашила Србе, већ су их подстакли да се супротставе дахијској власти. На верски празник – Сретење Господње, фебруара 1804. године, у селу Орашац, код данашњег Аранђеловца, окупили су се виђенији Срби који су избегли Сечу кнезова. На скупу је одлучено да се Срби оружјем супротставе дахијској управи и за вођу је изабран Ђорђе Петровић Карађорђе.

Ђорђе Петровић је рођен у Шумадији, у селу Вишевац, у сиромашној породици. Претпоставља се да је рођен око 1762. године. Био је хајдук, а учествовао је у Кочиној крајини. Описан је следећим речима: „Карађорђе је био радин да му равна није било: кад није на војсци, он би код куће крчио, орао, копао, косио, као и други сељаци …У јелу и пићу био је смеран: погача и папула уз пост; а погача и суво месо уз мрс, и уз то чутурица шумадијске ракије, за њега је била најбоља гозба. Одело је носио као и други сељаци. На глави шубару; на ногама опанке или некад чизме; сељачку кошуљу, јелек, чакшире… поврх свега велики реснати гуњ.“ (Преузето из књиге *Знаменити Срби XIX века*, Београд, 1990.) Убијен је 1817. у Радовањском лугу (недалеко од данашње Велике Плане).

Први српски устанак

После збора у Орашцу, Срби су по Карађорђевом налогу почели да пале куће и ханове и да убијају Османлије. Овим је почела *Буна на дахије* која се проширила по читавом Смедеревском санџаку. Дахије су покушали да умире Србе, да их наговоре на помирење, али у томе нису успели.

Срби су ослобађали села и варошице, а дахије и њихови следбеници су се повлачили у утврђене градове. Да би смирила прилике у Смедеревском санџаку, Порта је послала Бећир-пашу из Босне да уклони дахије. Дахије су покушали да побегну, али су ухваћени и затворени у утврђењу на дунавском острву Адакале. По налогу султана и Бећир-паше, а предвођени Миленком Стојковићем, Срби су у лето 1804. године напали утврђење на острву Адакале и погубили омражене дахије.

Миленко Стојковић (1769-1831) био је трговац, војвода и учесник Првог српског устанка. Истакао се у борбама у Подунављу и Пожаревачкој нахији. После вишечасовне борбе, 1804. године погубио је озлоглашене дахије и њихове главе донео у српски логор. Пред крај устанка се сукобио са Карађорђем, отишао је у Русију и умро 1831. године на Криму.

Порта и Бећир паша су очекивали да ће погубљење дахија умирити Србе. По налогу султана, Бећир паша је обећао Србима да ће им вратити повластице које су имали пре повратка дахија у Смедеревски санџак. Срби су захтевали да Хабзбуршка монархија или Русија гарантују повластице које им Порта нуди. Овај српски захтев паша није прихватио, јер би то значило мешање неке стране државе у унутрашња питања Царства. Пошто захтеви Срба нису прихваћени, а неповерење обе стране је све више расло, борбе су настављене после краћег затишја. У лето 1805. године, буна започета против дахија прерасла је у устанак против турске власти и султана, а устанак је прерастао у ослободилачку борбу Срба.

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК				
УЗРОК	**ПОВОД**	**ПОЧЕТАК**	**ПРВЕ АКЦИЈЕ**	**ТРАЈАЊЕ**
насиље јаничара и дахија	сеча кнезова, јануара 1804.	збор на Сретење 1804. у Орашцу	паљење ханова убиство дахија	1804–1813.

Пошто се Срби нису смиривали, султан је одлучио да пошаље војску под командом Хафиз-паше. Султанова и устаничка војска сукобиле су се у августу 1805. године на Иванковцу, брду код Параћина. Битка на Иванковцу била је први сукоб српских устаника са регуларном султановом војском. Ова битка је завршена победом Срба. Исте године су устаници ослободили Ужице, Карановац (данашње Краљево) и Смедерево.

Бој на Мишару

Султан је 1806. године на устанике послао две велике војске. Једна је кренула са запада, из Босне, а друга са југа, од Ниша. Војска која је дошла из Босне сукобила се са устаницима на пољу Мишар код Шапца, у августу 1806. године. Под Карађорђевом командом, српски устаници су победили. У овој бици погинуо је велики број босанских исламизованих ага и бегова и заплењено је оружје и војна опрема.

Турска војска која је кренула од Ниша сукобила се 1806. године са устаницима код Делиграда, недалеко од Алексинца. Битка је трајала од јуна до августа 1806. године. Турци су били побеђени и присиљени на повлачење. Код Делиграда устаници су подигли утврђење од дрвета – шанац. Из овог утврђења Срби су храбро одбијали нападе султанових војника и наредних ратних година. Због битака које су вођене око шанца, место око утврђења названо је Дели - град, то јест јуначки град.

После победа на Мишару и Делиграду, устаници су крајем 1806. године ослободили београдску варош, а султанови војници су се повукли у Београдску тврђаву.

Споменик Васи Чарапићу у Београду

Почетком 1807. године устаници су освојили и ослободили Београдску тврђаву (војно утврђење на Калемегдану), ужичку тврђаву, Јадар, као и Рађевину и Шабац. Тако је почетком 1807. године ослобођен Смедеревски санџак.

Васа Чарапић је био српски јунак родом из Белог потока у подножју Авале. Учествовао је у хабзбуршко-османским сукобима борећи се против Османлија. Био је учесник Првог српског устанка, а погинуо је током ослобађања београдске вароши, крајем 1806.

Победе Срба 1806. приморале су Порту да са устаницима преговара о миру. По одлуци српских старешина, у име Срба са Портом је преговарао Петар Ичко.

Преговори Срба и Турака Османлија вођени су у Цариграду крајем 1806. и почетком 1807. године. Током преговора постигнут је усмени договор о миру, који је Ичко утврдио с представницима Порте (такозвани Ичков мир). Порта је обећала да ће испунити најважније захтеве устаника и Србима је обећана унутрашња самоуправа. Под утицајем Русије, која је подсти-

Петар Ичко (1775-1808) трговац и дипломата бугарског порекла. Као дипломата био је турски представник у Берлину и Бечу, а избијањем устанка почео је да заступа српске интересе пред Портом.

Ичкова кућа у Земуну

цала наставак борби, устаници су одбили да потпишу мир. Русима је наставак сукоба између Срба и султанове војске одговарао јер су се и сами спремали да зарате са Османским царством и веровали су да ће им устаничке акције олакшати вођење рата. Срби су се надали да ће уз руску помоћ извојевати независност и потпуно ослобођење од османске власти.

Рат између Турака Османлија и Руса почео је 1806. године када је Порта покушала да збаци са власти руске штићенике у Молдавији и Влашкој и затворила пролаз Дарданеле за руске бродове. Руска војска је имала више успеха, посебно у бици за Дарданеле где је уништила турску флоту. Поред ових победа, руска војска је 1807. године, заједно са српским устаницима на простору источне Србије, поразила султанову војску у две велике битке у близини Неготина – на Штубику и Малајници. Руси и Турци су 1807. године склопили примирје које се односило и на српске устанике, то јест, руске савезнике.

Ратовање устаника против султанове војске обновљено је 1809. године. Устаници су организовали неколико ослободилачких похода са циљем да ослободе крајеве изван Смедеревског санџака, који су били насељени Србима. У овим походима највише успеха имао је Карађорђе. Он је 1809. године водио српску војску према **Старој Србији,** Херцеговини и Црној Гори, а планирао је да успостави везе са Црногорцима и да херцеговачка племена подстакне на устанак. У Старој Србији устаничка војска је ослободила градове Сјеницу, Нови Пазар и Нову Варош. Даље напредовање је обустављено, јер је Карађорђе морао да крене према Нишу и помогне устаницима који су се борили против султанове војске предвођене Куршид-пашом.

Војници Куршид-паше су се сукобили са српским устаницима код Ниша. Код села Каменица, северно од Ниша, устаници су изградили неколико шанчева за одбрану. Један од њих је био на узвишењу Чегар, који је бранило око 3.000 Срба под командом Стевана Синђелића. На чегарски шанац је био усмерен главни удар вишеструко бројније османске војске. Када је увидео да је даљи отпор узалудан, а да би избегао предају, Стеван Синђелић је запалио складиште муниције и дигао у ваздух цео шанац. У снажној експлозији су погинули сви Срби, али и велики број Турака. Битка на Чегру, маја 1809. године, представља највећи пораз Срба у Првом српском устанку.

Победа на Чегру је султановим војницима отворила пут за напредовање према Београду. Карађорђе је успео да организује одбрану и да на Морави заустави османски продор.

Стара Србија је историјски појам под којим се подразумева Рашка (Санџак), Косово и Метохија и северна Македонија.

У *Историјским списима* Вук С. Караџић је овако описао Чегарску битку:

„...ресавски кнез Стефан Синђелић са својом војском начини шанац до самога Ниша на селу Каменици. У том, српском несрећом, Руси не могну због Дунава, који се био излио, рано пријећи у Бугарску, зато војска Турска, која се била доље скупила, потрчи сва Нишу у помоћ. ... Ударе Турци свом силом на Ресавски шанац. Војници су из другијех шанчева хтјели да иду Ресавцима у помоћ, али Милоје заповједи да се нико није макао, него свак да чува свој шанац. ..."(Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи Вука С. Караџића, *Историјски списи,* Београд, 1987.).

Ћеле кула, цртеж с краја XIX века

Од глава (лобања) погинулих српских бораца на Чегру, Турци Османлије су направили Ћеле-кулу. Оваква грађевина је требало да заплаши српски народ и присили га на послушност турским господарима.

Наполеон Бонапарта је 1812. године са великом војском кренуо на Русију. Да би одбранила земљу од Наполеонове војске, Русија није била у стању да паралелно ратује и са Османским царством. Због тога је била приморана да склопи мир са Турцима и тако оконча рат који је вођен од 1806. године. Мир је склопљен у Букурешту 1812. године. Осма тачка мировног уговора из Букурешта односила се на српске устанике. Према тој тачки уговора, предвиђено је помиловање за српске устанике, аутономија, односно, самостална унутрашња управа и повратак турских војних гарнизона у Смедеревски санџак.

Букурешки уговор – члан 8.

„... Висока Порта даје Србима потпуну амнестију и обећава да њихов мир неће моћи бити помућен због прошлих догађаја. Утврђења саграђена у њиховој земљи за време овога рата, а која нису раније постојала, биће сравњена са земљом ... Висока Порта заузеће као и раније друге градове и ставиће у њих артиљерију, муницију и гарнизоне ... Висока Порта ... ће оставити њима самима бригу о унутрашњој управи земље, примаће непосредно од њих новац од умерених пореза ... "

(Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи Р. Љушић, *Устаничка Србија (1804-1815)*, Историјски извори, Београд 2004,55.)

Срби нису хтели да прихвате одлуке мира у Букурешту, а поготово аутономију јер су сматрали да треба да добију независност. Такође нису желели да прихвате повратак Турака Османлија и њихову управу. Због тога су Турци Османлије 1813. године отпочели ратни поход како би поново успоставили власт. Срби су пружали жесток отпор, а највеће херојство српски устаници су показали на Делиграду, код Лознице и на Засавици, код Шапца.

Турци су почетком октобра 1813. године покорили устаничку Србију и поново успоставили своју власт. Већина српских команданата, укључујући и Карађорђа, напустили су земљу и прешла на територију Хабзбуршке монархије. Први српски устанак је био угушен.

Држава устаничке Србије

Током Првог српског устанка устаници су истовремено водили борбу за ослобођење, градили сопствену државу и нову власт. Од освајања султана Мехмеда Освајача до почетка XIX века Срби нису имали своју државу, већ су као поданици живели у Османском царству и признавали власт султана и његових везира. Појам Србија је постојао само као географски појам.

После збора у Орашцу, фебруара 1804. године, ситуација се променила. Током Буне на дахије устаници нису признавали дахијску власт, али су признавали власт **београдског везира.** Када је буна прерасла у устанак, Срби су престали да признају везирову власт и почели су да граде своје органе власти.

У изградњи устаничке државе велику помоћ, поготово у доношењу правних докумената и у организовању државне управе, устаницима су пружили учени Срби из Хабзбуршке монархије. Посебно су помагали Божидар Грујовић, професор права и митрополит Стеван Стратимировић, оснивач Карловачке гимназије и Карловачке богословије.

Божидар Грујовић је завршио права на Универзитету у Пешти и био је професор Харковског универзитета. Прикључио се устаницима 1805. године и био је први секретар Правитељствујушчег совјета.
Стеван Стратимировић је постао карловачки митрополит 1790. године. Радио је на подизању просветних прилика међу Србима у Хабзбуршкој монархији. Основао је Карловачку гимназију и Карловачку богословију. Помагао је устанике у Првом српском устанку.

У устаничкој држави која је почела да се ствара 1804. године централну власт су имали вожд, скупштина и Правитељствујушчи совјет. Вожд је титула која је прихваћена 1811. године, а носио ју је Ђорђе Петровић Карађорђе. До 1811. године он је имао звање врховног команданта. Као вожд, Карађорђе је био врховни командант војске, представљао је државу пред страним владарима, а повремено је обављао и судску власт.

Скупштина је била тело састављено од старешина нахија, кнежина и села, на којем се одлучивало о војним и државним питањима. То су била питања ратовања и ратних планова, упућивања писама страним владарима, усвајања законских аката, избора цивилних и војних органа власти и одлучивања о сакупљању пореза. Скупштине су држане у Орашцу, Остружници, Борку, Смедереву, Београду, Тополи и Крагујевцу.

Београдски везир је у народу одомаћен израз за управитеља Смедеревског санџака. Назив потиче од чињенице да је управитељ био смештен у београдској тврђави.

Прота Матеја Ненадовић

Правитељствујушчи совјет сербски основан је на скупштини у Борку (у близини Барајева) 1805. године. Уставним актом из исте године одређено је да се у надлежности Совјета налазе судови, унутрашње уређење устаничке државе и војска. Истим актом је утврђено да Совјет чине представници дванаест нахија. Први председник Совјета био је прота Матеја Ненадовић. Правитељствујушчи совјет је неколико пута преуређиван током свог постојања. Уставним актом из 1808. године постао је врховни суд, чиме су његове надлежности, а тиме и улога у држави, смањени. Поново је преуређен 1811. године, када је добио извршну власт, односно, постао влада која је имала задатак да извршава одлуке вожда и скупштине. Совјет је чинило пет **попечитеља**, и то за војску (Младен Миловановић), за унутрашње послове (Јаков Ненадовић), спољне послове (Миленко Стојковић), просвету (Доситеј Обрадовић) и за финансије (Сима Марковић). Председник Правитељствујушчег совјета, односно владе, био је вожд Карађорђе.

Попечитељ је министар.

Исте године је образован и Велики земаљски суд. Оснивањем овог суда завршен је процес организације судске власти у устаничкој Србији, који је почео на скупштини у Остружници 1804. године.

Паралелно са изградњом устаничке власти развијало се и образовање. Србији су били потребни образовани људи који ће устаничку државу градити у духу модерне европске државе. У Београду је 1808. године отворена Велика школа. Ђаци ове школе су, осим историје, географије, рачунице и немачког језика, учили и државно, међународно и кривично право, а спремали су се за послове државних службеника. Први професори били су Доситеј Обрадовић, Иван Југовић и Сима Милутиновић Сарајлија. Из Велике школе устаничке Србије, током XIX века, развило се више и високо образовање у Србији.

Након закључења мировног уговора у Букурешту 1812. године, који је Србима био неприхватљив, изградња нововековне српске државе је за неко време била заустављена.

Зграда Велике школе
у Београду, данас Вуков и Доситејев музеј

Други српски устанак

Мировни уговор склопљен у Букурешту између Русије и Османског царства односио се и на Србе. Осма тачка овог мировног уговора подразумевала је амнестију за српске устанике, самосталну унутрашњу управу, умерен порез али и повратак Турака Османлија и њихових војних гарнизона у Смедеревски санџак.

Одлуке осме тачке мира у Букурешту биле су неприхватљиве за Србе. Сматрали су да треба да добију независност, а не право на самосталну унутрашњу управу, односно, аутономију. Незадовољни устаници су покушали да оружјем спрече спровођење у дело ових одлука, али у томе нису успели, јер су султанови војници запосели Смедеревски санџак. У страху од одмазде, вожд и неке војводе су напустиле санџак и прво се склонили у Хабзбуршку монархију, а потом су прешли у Русију. Један број српских војвода је одлучио да остане у Санџаку. Међу њима је био и Милош Обреновић.

После слома Првог српског устанка, у јесен 1813. године у Смедеревском санџаку је поново успостављена османска власт. За управитеља санџака, београдског везира, постављен је Сулејман-паша Скопљак. У Смедеревски санџак су се вратиле протеране спахије које су паши помагале у управљању. Сулејман-паша се трудио да Србе застраши и од њих начини покорну рају. Србима је одузимао оружје, терао их на кулук и оптеретио их феудалним обавезама. Настало је тешко време за Србе, било је пуно насиља, понижавања и убистава.

Хаџи Продан Глигоријевић

Уз Србе су у тим тешким данима били Станоје Главаш, Милош Обреновић и Хаџи Продан Глигоријевић, учесници Првог српског устанка. Станоје Главаш је био хајдук и познати борац у устанку. После слома устанка остао је у санџаку и Турци су га именовали за надзорника Цариградског друма (пут који је водио од Београда ка османској престоници – Цариграду). Ипак, Турци нису имали поверење у Главаша и 1815. године су га убили. Хаџи Продан Глигоријевић је такође одлучио да остане у санџаку после повратка Турака Османлија. Предао се Турцима и настанио у манастиру Трнава код Чачка. Милош Обреновић, устанички војвода, у последњем тренутку је одлучио да не пређе Саву и да остане у санџаку са својом породицом и осталим Србима. Турци су му поручили да ће му бити опроштено ако се преда и помогне у умиривању српског народа. Милош је прихватио тај предлог и у Такову је 1813. године предао оружје. Сулејман-паша Скопљак га је именовао за оборкнеза Рудничке нахије, а касније му је дао на управу и Крагујевачку и Пожешку нахију.

Милош Обреновић (1780-1860) рођен је као Милош Теодоровић у селу Добриња у Пожешкој нахији. Рано је почео да тргује стоком, помажући у тим пословима свом брату по мајци – Милану Обреновићу. Ратовао је у Првом српском устанку, а 1813. године је одлучио да остане у Србији. Презиме Обреновић је узео када му је умро полубрат Милан, 1810. године. Био је ожењен Љубицом из породице Вукомановић.

Турско насиље, кулуци и велике дажбине довели су до нових побуна у Србији. Тако је у Пожешкој нахији у септембру 1814. године избила буна, а побуњеницима се придружио и народ Крагујевачке и Јагодинске нахије. Вођа буне је био Хаџи Продан Глигоријевић, због чега је буна позната под именом Хаџи Проданова буна. Старешине осталих нахија су одбили да се придруже побуни сматрајући да она није довољно добро припремљена и да није време за већи сукоб са Турцима. Тако је мислио и Милош Обреновић, који је чак помагао војницима Сулејман-паше Скопљака да угуше буну. Хаџи Продан и његови сарадници су пребегли у Хабзбуршку монархију. Након тога, као сурова одмазда, уследило је ново турско насиље.

Народ који је осетио слободу током Првог српског устанка није могао да трпи турска насиља и понижавања. Срби су поново почели да се окупљају и на збору народних првака у Такову, априла 1815. године, на црквени празник Цвети, донели су одлуку да се подигне нови устанак. У историји српског народа тај устанак је познат као Други српски устанак. За вођу је изабран Милош Обреновић, који је помагао Сулејман-паши Скопљаку и његовим следбеницима све док је њихова владавина била подношљива. Када се то

Сабор у Такову

променило и кад је и самом Милошу запретила опасност, донео је одлуку да се дигне против те власти и пристао да буде вођа новог устанка.

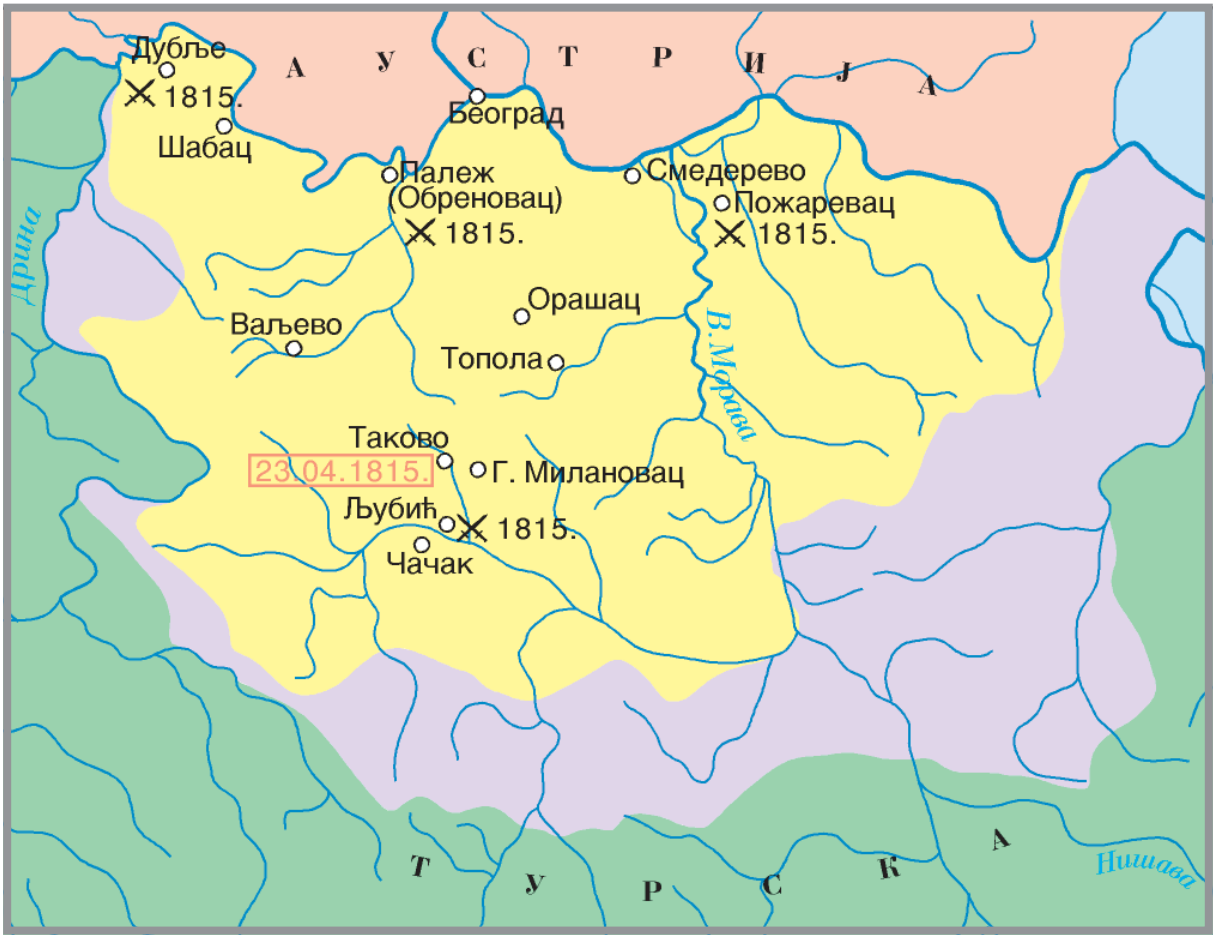
Током 1815. године устаници су ратовали око четири месеца, а потом су почели да преговарају са Портом.

У периоду ратовања, устаници су више од месец дана опседали Чачак, а велика битка се одиграла на брду Љубић код Чачка. У њој се херојски борио и погинуо војвода Танаско Рајић. Победа српске војске на Љубићу улила је самопоуздање устаницима који су потом низали победе код Палежа (данашњи Обреновац), на Дубљу у Мачви и код Пожаревца. После ових устаничких победа, Порта је, у намери да што пре угуши устанак, упутила две велике војске, једну из Босне, а другу из правца Ниша. Свестан да се устаници не могу супротставити на обе стране, Милош Обреновић је одлучио да преговора са Турцима. Порта је прихватила преговоре јер су међународне прилике више одговарале српским устаницима него Турцима.

Наполеон је 1815. године доживео коначан слом. Европа и Русија су се ослободиле опасности од Наполеонове Француске, а тиме је Русија могла више пажње да посвети приликама на Балкану. То је значило да је Русија могла да утврди да се Порта није придржавала одредби мира у Букурешту, посебно не осме тачке, којим је гарантована амнестија и аутономија Србима као и умерен пораз.

НАЈВЕЋЕ БИТКЕ У ДРУГОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

Марашли Али-паша

Преговори између Милоша Обреновића и Марашли Али-паше (Марашлије), румелијског беглербега који је постављен и за београдског везира, почели су 1815. године. Окончани су исте године, склапањем усменог споразума по коме су Срби добили делимичну самоуправу, односно полуаутономију. То је значило да Срби сами сакупљају порез, да у нахијама Србима заједно суде кнез и муселим (османски управник нахије) и да се у Београду успостави Народна канцеларија. Народна канцеларија је била састављена од 12 нахијских кнезова (Смедеревски санџак је имао 12 нахија), који су се старали о спровођењу споразума и који су имали судску власт.

Усменим споразумом између Милоша и Марашлије успостављена је српско – турска управа, завршен је Други српски устанак и ратни период Српске револуције (1804-1815).

На путу ка аутономији

Период српско-турске управе у Смедеревском санџаку почео је усменим споразумом Милоша Обреновића и Марашлије. Овај споразум је потврђен султановим ферманима из 1815. и 1816. године. Ферманима је потврђено следеће: харач је умањен са 13 на 3 гроша, спахија је морао да узима десетак у складу са султановим прописима, порез се сакупљао у две рате - о Ђурђевдану и Митровдану, турске војне посаде без јаничара могле су да буду само у градовима и забрањено им је да чине неправду народу, уз муселима по градовима и паланкама седео је и по један српски кнез, а у Београду је радила Народна канцеларија састављена од представника нахија. Овим ферманима није прихваћен устанички захтев за постављање наследног кнеза који би заједно са београдским везиром био султанов представник у санџаку, а потврђена је полуаутономија Србима у Османском царству.

Иако су добијена права само делимично задовољила Србе, она су представљала значајан корак на путу ка потпуној унутрашњој самоуправи. У борби за стицање аутономије водећа личност међу Србима био је Милош Обреновић. Иако од Порте није добио никакву потврду свог положаја, Милош је сматран за кнеза и представника српског народа пред Турцима. У току упорне и дуге дипломатске борбе, Милош се показао као мудар, енергичан и успешан преговарач који је султана и пашу често даривао богатим поклонима. Успеху је у великој мери допринело и то што су Срби уживали подршку и помоћ Русије.

Дипломатија означава умешност у јавном и тајном вођењу преговора између представника држава или народа, посредовање у међународним односима.

Дипломатска активност Милоша Обреновића крунисана је хатишерифима из 1829, 1830. и 1833. године, које је издао Султан Махмуд II (владао од 1808. до 1839).

Хатишериф из 1829. године је први документ овакве врсте који је стигао у Србију. Порта је била присиљена на овај документ после потписивања Једренског мира којим је завршен турско-руски ратни сукоб (1828-1829). Овим хати-

шерифом је султан најавио да ће Срби ускоро добити аутономију. Дуго очекивана аутономија стигла је Хатишерифом из 1830. године. Њиме су Срби добили право на унутрашњу управу, на јавно исповедање вере, границе аутономне српске области из Првог српског устанка, право на војску, на оснивање школа, болница, штампарија, право на слободну трговину, независно судство, организовање поштанске службе и право на дипломатског представника у Цариграду. Истим хатишерифом је Милошу Обреновићу потврђено звање српског кнеза са наследним правом. Бератом из 1830. године регулисано је наследно право кнеза, а то значи да је кнежевско достојанство могао да наследи његов најстарији син. Нови хатишериф је стигао у Србију 1833. године када је аутономна српска територија проширена, а у њен састав су ушли Кладово, Неготин, Зајечар, Гургусовац (данашњи Књажевац), Соко Бања, Алексинац, Параћин, Крушевац, Студеница, као и области Јадар и Рађевина. Одређена је висина укупних давања аутономне српске кнежевине према Османском царству. Давања су исплаћивана сваке године у две рате. Овим хатишерифом је одређен и статус Београда у којем су слободно могли да живе и баве се трговином Срби и Турци.

Хатишерифима је Србија постала аутономна кнежевина у оквиру Османског царства. Кнежевином су, као османски вазали, управљали кнезови из породице Обреновић и Карађорђевић. Турски војни гарнизони су све до 1867. године постојали у Београду, Смедереву, Кладову, Шабцу, Соко граду и Ужицу.

РАЗВОЈ НОВОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ		
УСТАНИЧКА СРБИЈА	СРПСКО - ТУРСКА УПРАВА	СРБИЈА АУТОНОМНА КНЕЖЕВИНА
(1804–1815)	1815–1830	(1830–1878)

Крај Српске револуције

У периоду Српске револуције од 1815. до 1835. године на челу српског народа налазио се Милош Обреновић који је познат по апсолутизму. Његов апсолутизам је изазивао незадовољство у народу и код народних старешина, због чега су избијале буне. Највећа буна против Милошеве владавине избила је у јануару 1835. године под вођством Милете Радојковића. Намера побуњеника је била да приморају кнеза да донесе устав којим ће се ограничити његова апсолутна власт. Под притиском побуњеника, Милош је пристао на доношење устава.

Устав је донет на Народној скупштини у Крагујевцу фебруара 1835. године, на верски празник Сретење Господње. Због тога је назван Сретењски устав. Написао га је Димитрије Давидовић, кнежев секретар, издавач и уредник првих новина у Србији, Новина сербских. Устав је припремљен и усвојен без претходних консултација са Османским царством и Русијом што је и наглашено у првом члану. По мишљењу Османског царства, Русије и Хабзбуршке монархије доношење овог устава представља прекорачење вазалних права српске државе. Због тога је кнез био приморан да овај устав повуче.

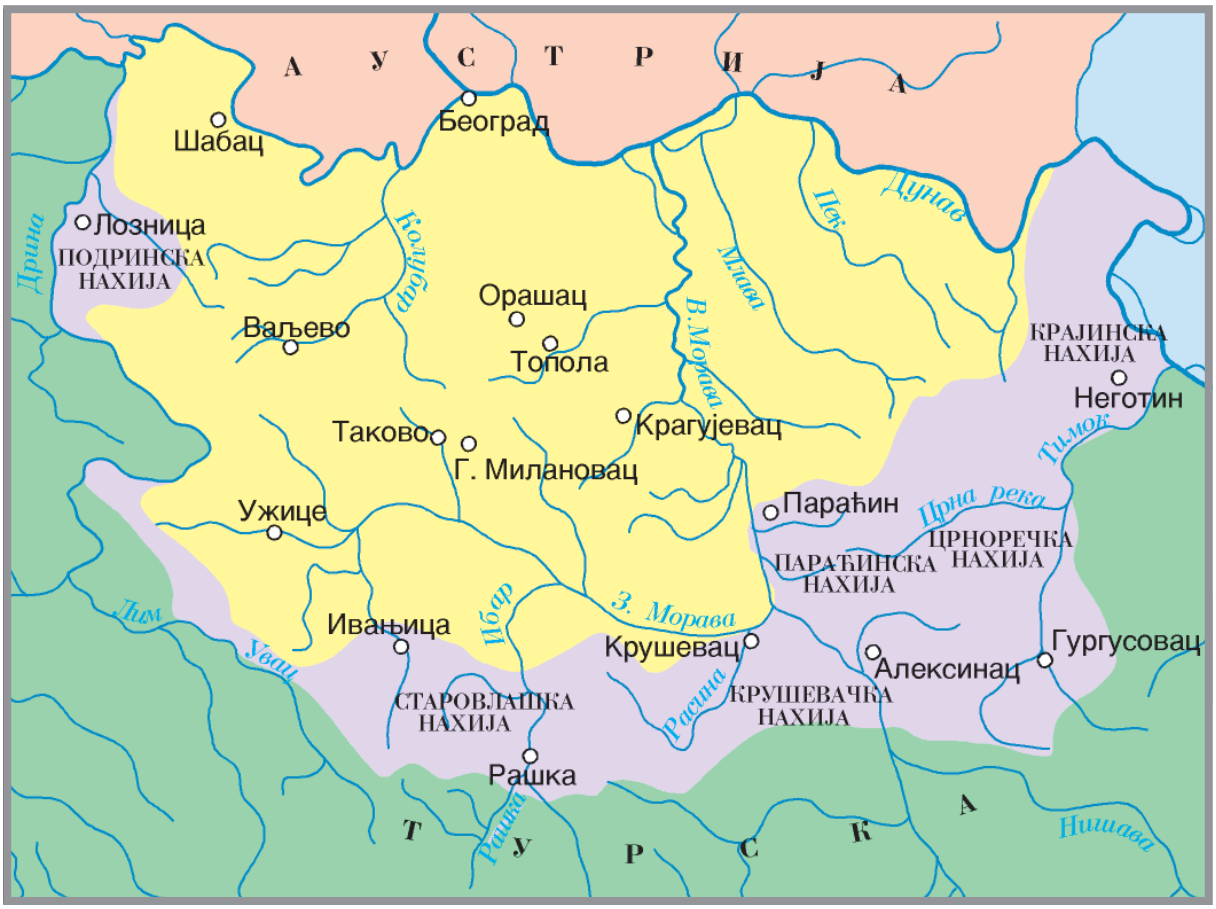
Први члан Сретењског устава гласио је:

„Сербија је нераздјелно и у правленију свом независимо Књажество по признанију Султана Махмуда другог, и Императора Николаја првог.“ (преузето из књиге Р. Љушића, *Историја српске државности*, Нови Сад 2001, стр. 106).

И поред тога што је био суспендован Сретењски устав је био од великог значаја за даљи развој Кнежевине Србије. Био је то први устав Кнежевине и прописивао је поделу власти на законодавну, извршну и судску. Законодавну и извршну власт имали су кнез и Државни совјет (савет) а судску судови. Државни совјет је имао право да поднесе законску иницијативу, а кнез је потврђивао законе. Поред кнеза и Државног совјета, постојала је и Скупштина која се сазивала онда када је кнез желео да добије њену сагласност. Устав је прокламовао права и слободе грађана која су се огледала у праву на: законито суђење, слободу кретања и настањивања, избор занимања, забрани кулука, слободном располагању земљом. Тако су одредбама овог устава сељаци постали власници земље, а укидањем кулука и обједињавањем свих давања Османском царству у једну суму која се у две рате давала Турцима укинути су феудални друштвени односи.

Српска револуција започета 1804. године окончана је 1835. године. У овом вишедеценијском процесу Србија је постала аутономна кнежевина .

СРБИЈА 1833. ГОДИНЕ

4.2 ОД АУТОНОМИЈЕ ДО НЕЗАВИСНОСТИ

Од 1830. до 1878. године Србија је била у положају аутономне кнежевине у Османском царству. За то време на престолу су се сменила шесторица кнежева (петорица из династије Обреновић и један Карађорђевић). Донета су три устава – Сретењски, Турски и Намеснички, а настао је и први програм српске спољне политике – Начертаније. У том периоду, и поред бројних унутрашњих тешкоћа и политичке нестабилности, Србија је од турске провинције постепено постајала модерна европска држава.

Прва владавина кнеза Милоша Обреновића

Кнез Милош Обреновић

Милош Обреновић, трговац, војвода, вожд и кнез, владао је Србијом два пута. Његова прва владавина је трајала од 1815. до 1839. године, а друга од 1858. до 1860. године. Обе његове владавине су обележили успешни преговори са Турцима у спољној политици и апсолутистички начин владања у унутрашњој политици.

Успешни преговори са Турцима током 1815. потврђени су султановим ферманима (1815. и 1816.) на основу којих су Срби стекли полуаутономију. Круна успешног преговарања Милоша Обреновића са Портом представљају Хатишерифи из 1830. и 1833. године по којима је Србима призната аутономија у оквиру Османског царства, као и територијално проширење. Овим хатишерифима и бератом из 1830. године Милош Обреновић је признат за кнеза.

Апсолутистичка власт кнеза Милоша почивала је на његовој самовољи и непостојању писаних закона. Све одлуке у држави је доносио сам, а скупштину је користио само када је њему то одговарало. Контролисао је трговину, што му је омогућило да стекне велико богатство, а народ је терао на кулук.

Кулук је обавезан, бесплатан рад.

По сопственој вољи је судио и одређивао казне (до Сретењског устава 1835. када је установљена судска власт). Самовоља у управљању и непостојање закона изазивало је незадовољство у народу, те је Милош Обреновић имао и велики број противника, које је сурово кажњавао, а најчешћа пресуда била је смртна казна. По наређењу Милоша Обреновића убијени су многи виђени Срби из Првог и Другог српског устанка. Међу њима су били и вожд Карађорђе Петровић, Сима Марковић, председник Правитељствујушчег совјета и Младен Миловановић, близак Карађорђев сарадник у Првом српском устанку.

Карађорђе, кум Милоша Обреновића, вратио се из Русије у Србију 1817, како би подигао нови устанак који је требало да прерасте у општебалкански устанак српског, бугарског и грчког народа. Подизање новог устанка није одговарало Милошу Обреновићу у тренутку када су Срби имали полуаутономију и када су чекали признавање аутономије, а и кад је он сам очекивао признање кнежевог достојанства. Видевши у Карађорђу опасност, Милош је наредио да се он убије. Карађорђе је убијен 1817, у Радовањском лугу, надомак данашње Велике Плане, а његову главу Милош је однео београдском везиру.

УСТАВЪ
КНЯЖЕСТВА
СЕРБІЕ.
Издань
и заклетвоть потверженъ
О СРЕТЕНСКОЙ СКУПШТИНИ 1835 ГОД.
У Крагуевцу.
У Княжеско-Сербской Типографіи.
1835.

Сретењски устав

Исте године, у Београду је убијен Сима Марковић, који је са својим истомишљеницима подигао буну против владавине Милоша Обреновића, а слична судбина је задесила и Младена Миловановића (1823) на Златибору.

Овакав начин владавине је у народу изазивао незадовољство и буне. Најпознатије су биле Ђакова и Кнез Милетина буна. Ђакова буна, коју је почетком 1825. подигао Милоје Поповић звани Ђак, избила је у Смедеревској нахији због високих пореза. Буна је сурово угушена, а Ђак убијен. Кнез Милетина буна је избила 1835. у Крушевцу и Јагодини. На челу побуњеника је био Милета Радојковић, а придружили су им се незадовољни сељаци, старешине нахија и трговци. Учесници буне су захтевали да се кнежева власт ограничи и да се донесе устав. Са вођама побуњеника је договорено да се мирно врате кућама, да ће им кнез све опростити и да ће у Крагујевцу бити сазвана скупштина. Та скупштина је у фебруару 1835, на верски празник Сретење Господње у Крагујевцу донела *Сретењски устав*.

Под притиском страних сила, Сретењски устав је повучен, али неке његове тековине су остале, као што су: подела власти између кнеза и Државног совјета, право на личну својину и ослобађање сељака од феудалних обавеза. Ипак, кнежеви противници (опозиција) су и даље били незадовољни и тражили су да се донесе нови устав који би ограничио кнежеву власт. Најгласнији у овим захтевима били су народни прваци Илија Гарашанин, Тома Вучић Перишић, Стефан Стефановић Тенка, Јеврем Обреновић - брат кнеза Милоша и други.

Под притиском бораца за устав – уставобранитеља, које је подржала Русија, кнез Милош је пристао да се донесе устав. Нови устав је написан у Цариграду и представљао је заједнички рад Турака, Срба и Руса, а у Србију је стигао у облику хатишерифа 1838. године. Пошто је стигао из Цариграда, Устав из 1838. године је добио назив Турски устав.

Овим уставом је успостављен Државни савет који је имао 17 чланова. Предвиђао је да саветници владају заједно са кнезом. Саветници су могли бити смењени само уз сагласност турске владе.

Кнез Милош је био присиљен да прихвати Турски устав, али није хтео да влада по његовим одредбама јер су му ограничавале власт. Одрекао се власти и напустио Србију у јуну 1839. године. Према Берату из 1830. године, власт је са Милоша прешла на његовог најстаријег сина, Милана Обреновића.

Кнез Милан Обреновић

Кнез Милан Обреновић, први син кнеза Милоша је на основу Берата из 1830. године преузео власт. Он је, међутим, био тешко болестан од туберкулозе и непуних месец дана од преузимања власти је умро (крајем јуна 1839).

Према Берату из 1830. године кнез је престо могао да остави свом најстаријем сину (принцип примогенитуре).

Пошто млади кнез Милан није имао потомака, није могао бити одређен кнез који би имао наследно право у складу са Бератом из 1830. године. Због ситуације у којој се нашла аутономна кнежевина Србија, Порта је пристала да, супротно Берату, нови српски кнез постане млађи син кнеза Милоша, Михаило Обреновић.

Кнез Милан Обреновић

Конак кнегиње Љубице је једна од најлепших грађевина из прве половине XIX века. Подигнут је у периоду од 1829. до 1831. године као двор српског кнеза Милоша. У Конаку је становала Милошева жена, кнегиња Љубица, са децом. Кнез Милош је само повремено боравио у Конаку, јер се у њему није осећао сигурно због близине турске посаде у Београдској тврђави.

Прва владавина кнеза Михаила Обреновића

Михаило Обреновић је био млађи син кнеза Милоша и кнегиње Љубице. Његова прва владавина трајала је од 1839. до 1842. године. Ову владавину је карактерисала подељеност народа и старешина на присталице кнеза Милоша и присталице уставобранитеља. Друга одлика Михаилове владавине је била његова немоћ да се супротстави народним старешинама и да им наметне апсолутну власт.

Током прве владавине кнеза Михаила организоване су прве позоришне представе у Београду. Пошто није постојала зграда позоришта, представе су се играле у ондашњим кафанама, али и у згради београдске царинарнице - Ђумрукане. Такође, за време ове владавине формирано је Друштво српске словесности, а један од оснивача овог друштва је био књижевник Јован Стерија Поповић. Задатак друштва је био да развија науку на српском језику, као и да негује и развија српски народни језик. Ово друштво је претеча Српске краљевске академије, која је у XX веку променила назив у Српска академија наука и уметности.

Михаило Обреновић

Незадовољство Михаилових противника његовим начином владања довело је до избијања буне 1842. године. У тој буни, коју је организовао Тома Вучић Перишић, један од уставобранитеља, кнез Михаило је збачен са власти, а за новог кнеза, уставобранитељи су довели Александра Карађорђевића.

Кнез Александар Карађорђевић и уставобранитељи

Кнез Александар Карађорђевић је владао од 1842. до 1858. године, а за време његове владавине најзначајнију улогу у Србији имали су уставобранитељи и Државни савет. Због великог утицаја уставобранитеља у Српској кнежевини, који не само да су довели кнеза на престо, већ су водили и државну политику, владавина кнеза Александра Карађорђевића позната је и под именом доба уставобранитеља.

Кнез Александар Карађорђевић је био најмлађи син Карађорђа Петровића и његове жене Јелене. Рођен је 1811. године у Тополи, а умро је 1885. године у Темишвару у Румунији. Школовао се у Бесарабији, а у отаџбину се вратио после Милошевог напуштања престола (1839) и службовао је у српској војсци. Био је ожењен Персидом из породице Ненадовић. Његов син Петар је био краљ Краљевине Србије и први краљ Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Избор кнеза Александра није био у складу са хатишерифом и бератом из 1830. године. Због тога су се уставобранитељи обратили Порти и Русији. Порта је потврдила новог кнеза као изабраног, а не наследног владара Кнежевине Србије, а тај избор је потврдила и Русија.

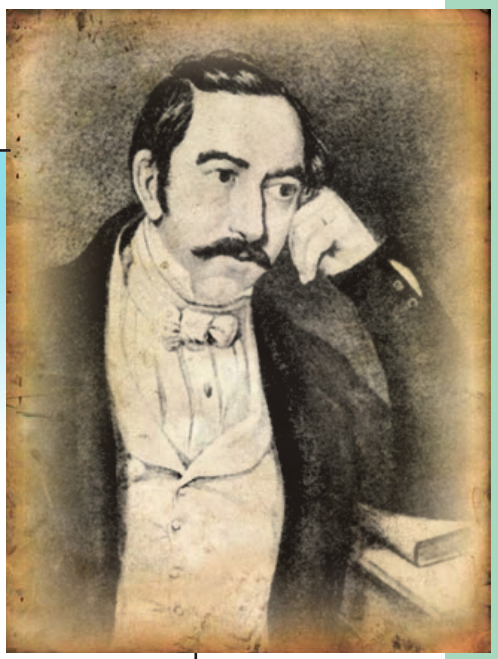
Доба уставобранитеља је познато као време снажног развоја просвете, судства и привреде Србије. У просвети се напредак огледао кроз ширење писмености, отварање нових школа и кроз бригу државе о школовању младих на високошколским установама у Европи. Бригу о образовању младих водило је Попечитељство просвештенија, једно од три попечитељства која су у то време постојала (попечитељство правосудија, просвештенија и внутрењих дела).

Попечитељ је појам који одговара данашњем министру, а попечитељство данашњем министарству.

Држава је полагала велику пажњу на образовање јер су јој за развој и обављање државних послова били потребни образовани људи. У то време, у Кнежевини Србији је отворено више од 200 нових школа, међу којима највише основних, али је било и средњих. Најбоље ђаке држава је слала на школовање у иностранство.

Напредак у судству се огледао у доношењу писаних закона, развоју судства и образовању судија и адвоката. За развој судства било је важно доношење Грађанског законика 1844. године. Овим законом је признато и дефинисано право на приватну својину, као и право на неповредивост приватне својине. Најзаслужнији за доношење Грађанског законика био је Јован Хаџић, књижевник и правник.

Јован Хаџић (1799-1869) рођен је у Сомбору у грађанској породици. Студирао је филозофију и право у Пешти. Својим радом је допринео развоју српске културе, као и развоју права код Срба. Био је један од оснивача *Матице српске* и уредник часописа *Летопис Матице српске*. Није се слагао са Вуком Караџићем у вези са књижевним језиком.

У држави која је настајала, значајан друштвени положај су имали чиновници, људи који су радили у државној служби. Њихова права и дужности, плате, пензије, напредовање и потребна стручна спрема били су прецизно утврђени. Као чиновник, на пример, могао је да се запосли само онај који је имао сведочанство о завршеној школи, а њихове плате заједно су одређивали кнез и Државни савет. Чиновничка служба је постала угледно занимање, а чиновници виши грађански друштвени слој.

Напредак у привреди се огледао у слободној трговини, развоју пољопривреде и зачецима индустријске производње. Слободна трговина је потврђена Уставом из 1838. године и сељаци су могли слободно да тргују производима са својих имања. Највише се трговало стоком. За транспорт робе су били потребни путеви, и њихова изградња је почела, али не у толикој мери да би се повезале све вароши у Србији. У пољопривреди се највише развијала земљорадња, појављивали су се први часописи на тему обраде земље и повећања приноса, а отварале се и прве пољопривредне школе. У градовима су се отварале бројне радионице, замирали стари и развијали се нови занати. Оснивана су и прва индустријска постројења као што је фабрика пива у Београду и Тополивница у Крагујевцу.

Тополивница у Крагујевцу

На селу је долазило до распада великих сеоских породица, односно задруга, што је довело до деобе породичног имања. Истовремено, како је нестала опасност од Турака, породице су почеле да напуштају неприступачне крајеве и да се масовније насељавају у билизини путева и у речним долинама. Трговина стоком је омогућила стварање богатог слоја сељака који су посебну пажњу поклањали образовању своје деце.

Градове су углавном настањивали трговци, занатлије, државни чиновници и образовани људи који су се школовали у иностранству. Из њихових редова се постепено формирала српска грађанска класа.

У спољној политици уставобранитељи су водили поми-

рљиву политику према Османском царству. Током уставобранитељске владе настао је документ који је дао смернице спољној и националној политици Кнежевине Србије. Аутор тог првог програма националне политике, названог Начертаније (нацрт), 1844. био је Илија Гарашанин, један од истакнутих уставобранитеља и министар унутрашљих послова (1843-1852).

Илија Гарашанин (живео од 1812. до 1874. године). Био је државник и радио је на утврђивању уставобранитељског режима. Основао је полицију у Србији.

Према Начертанију, циљ српске спољне политике требало је да буде уједињење Срба из Османског и Хабзбуршког царства, као и уједињење Срба са другим јужнословенским народима (Словенцима, Хрватима и Бугарима).

Током уставобранитељског периода, избегли кнежеви Милош и Михаило Обреновић нису се мирили са својим статусом. Уз помоћ својих присталица у Србији, организовали су неколико буна које, међутим, нису имале успеха.

Временом је дошло до неслагања између кнеза Александра и уставобранитеља. Кнез Александар је настојао да смањи моћ Државног савета и уставобранитеља, као и да ојача своју власт. Због тога су међу њима избијали и отворени сукоби. Неслагање се толико продубило да су чланови Државног савета 1858. организовали заверу са циљем да збаце кнеза. Завера је позната под именом Тенкина завера, по Стефану Стефановићу Тенки, председнику Државног савета и вођи завереника. Кнез је открио заверу и казнио њене учеснике. Под притиском Порте, кнез и завереници су морали да се помире. Овим помирењем нису решени проблеми између кнеза и Државног савета.

Уставобранитељи - Тома Вучић Перишић и Алекса Симић

На Светоандрејској скупштини, у децембру 1858. присталице Милоша Обреновића приморале су кнеза Александра Карађорђевића да се повуче са власти у Кнежевини Србији. Након повлачења, он је отишао на своје имање у Румунију. За новог кнеза, на Светоандрејској скупштини изгласан је Милош Обреновић. Остарели кнез стигао је из Беча у Београд почетком 1859. године и преузео власт. Тако почиње његова друга владавина у Кнежевини Србији.

Друга владавина кнеза Милоша Обреновића

Милош Обреновић је други пут дошао на власт 1858. на основу одлуке која је донета на Светоандрејској скупштини. Владао је до своје смрти, 1860. године.

"Када је 1859. наново стао на српско земљиште, свет је појурио као без душе да види старога Коџа Милоша, под чијим се ногама земља тресе и кога барјаци његових победа поздрављају. Људи, жене, деца, старци, све се тискало око њега да га пољуби у руку, или бар да се дотакне његових скута." (Преузето из књиге Слободана Јовановића, *Друīа влада Милоша и Михаила*, Београд, 1990).

Као и током своје прве владавине, тако је и током друге Милош Обреновић владао апсолутистички и није водио рачуна о мишљењу министара и Државног савета, чак ни о законима и прописима.

Државни савет, успостављен Уставом из 1838. године, постојао је јер кнез није могао да га укине, али је остао без утицаја на унутрашњу политику државе. Милош је променио све чланове савета и поставио је своје, углавном нешколоване сараднике из времена прве владавине.

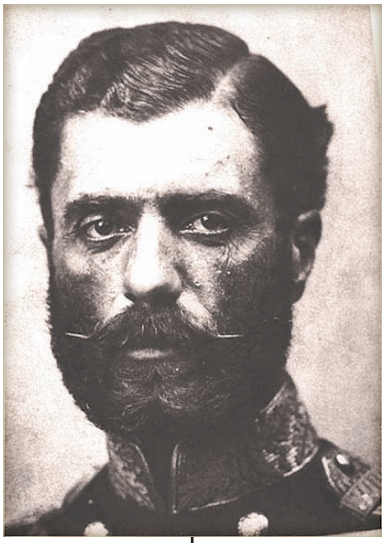
Остарели кнез Милош је током друге владавине имао два циља: утврђивање владалачке власти и задовољавање сељака. Први циљ је решио са Портом тако што је потврђено да Милоша после смрти на престолу наследи син Михаило, али није прихваћен кнежев захтев да се породици Обреновић призна право на наследну кнежевску титулу.

Задовољавање сељака је настојао да постигне тако што је упростио и убрзао судски поступак, али и тако што је решио питање задуживања сељака и отплате дуга.

Саборна црква подигнута је у Београду по налогу кнеза Милоша. Грађена је од 1837. до 1840. године, а унутрашња декорација цркве је завршена 1845. године

Друга владавина кнеза Михаила Обреновића

Кнез Михаило Обреновић

После очеве смрти 1860. године, Михаило Обреновић је по други пут ступио на српски престо. Као кнез аутономне Кнежевине Србије, владао је од 1860. до 1868. године.

Михаило Обреновић је непуне две деценије, односно највећи део свог емигрантског живота, провео у Бечу. Доста је путовао и тако је обишао немачке државе, Холандију, Белгију, Швајцарску, затим италијанске државе, Грчку, Чешку, Пољску, Француску и Британију. Посетио је и Русију, где је у Петрограду био гост руског цара. Током путовања је упознао многе владаре и истакнуте личности из Европе, разне народе и њихову културу, као и модерне идеје које су кружиле Европом.

Поставши по други пут српски кнез, Михаило је истакао да ће владати у складу са законом и обратио се народу речима: „Док је кнез Михаил на влади, нека сваки зна, да је закон највиша воља у Србији, којој се сваки покоравати мора."

За време владавине Михаила Обреновића, на снази је и даље био Турски устав из 1838. године који је ограничавао власт владара. Кнез Михаило није хтео да се сукобљава са Портом и да укине Устав. У намери да од Кнежевине Србије начини модерну европску државу, Михаило Обреновић је почео да је реформише. Реформе је почео доношењем низа нових закона, као што је *Закон о Народној скупштини* из 1861, којим је Народна скупштина постала само саветодавно тело српског кнеза, а њене одлуке више нису имале снагу закона. Према овом закону, Народна скупштина је могла да се састаје сваке треће године. Исте, 1861. године, донет је и *Закон о Државном савету*. Овим законом је кнез Михаило саветнике претворио у обичне државне чиновнике које је постављао и смењивао по својој вољи. Државни савет је могао да се бави доношењем само оних закона које је кнез желео. *Закон о централној државној управи* из 1862. године је омогућио кнезу да поставља министре који су били у обавези да извршавају све његове наредбе.

Поред ових закона који су омогућили да сва власт у држави буде концентрисана у рукама кнеза Михаила, током 1861. године донет је и *Закон о народној војсци*. Њиме је уведена општа војна обавеза за све мушкарце од 20 до 50 година старости. Војни обвезници нису служили војску у касарнама, већ су обучавани тамо где су и живели. Нова, обучена, народна војска требало је да допринесе остваривању националног циља – ослобађање и уједињење свих Срба на Балкану који су признавали османску власт.

ЗАКОНИ ДОНЕТИ У ВРЕМЕ КНЕЗА МИХАИЛА ОБРЕНОВИЋА

Закон о Народној скупштини	Закон о Државном савету	Закон о народној војсци	Закон о централној државној управи
1861.	**1861.**	**1861.**	**1862.**

Најзначајнији циљ спољне политике кнеза Михаила био је потпуно ослобођење српског народа од османске власти. У складу са тим, кнез је настојао да створи савез балканских народа који су, као и Срби, били заинтересовани за борбу против Турака. Требало је да се кроз овај савез хришћани на Балкану чвршће повежу и војно и политички припреме за подизање заједничког устанка против Турака. Оваква спољна политика захтевала је дипломатску вештину кнеза, али и његових најближих сарадника. Међу њима се највише истицао Илија Гарашанин, председник владе и министар спољних послова.

Илија Гарашанин је био један од најистакнутијих уставобранитеља у време владавине кнеза Александра Карађорђевића и министар унутрашњих послова (1843-1852). Аутор је Начертанија, првог програма националне политике Србије.

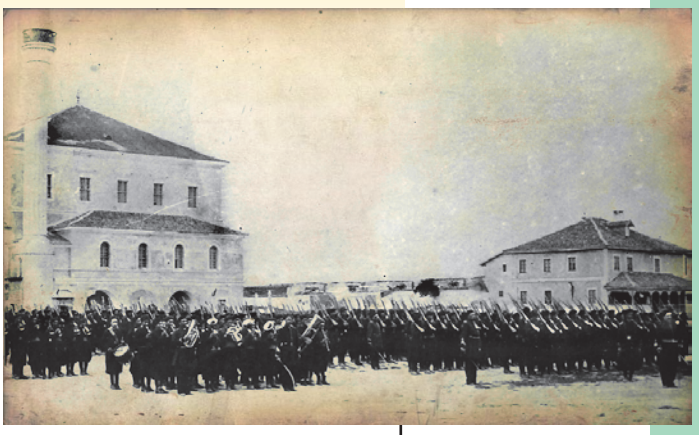
Србија је ради организовања заједничке борбе против Турака у периоду од 1866. до 1868. године склопила уговоре о сарадњи са независном државом Грчком, као и са аутономним кнежевинама Црном Гором и Румунијом. Постигнути су споразуми и са хрватским и бугарским револуционарним и политичким организацијама. Тако је створен Први балкански савез, који су чиниле: једна независна држава (Грчка), три аутономне кнежевине Османског царства (Србија, Црна Гора и Румунија), као и две револуционарне организације, хрватска и бугарска. До планиране заједничке борбе балканских народа против Турака није дошло.

Поред рада на стварању Балканског савеза, кнез Михаило је велике напоре улагао у борбу око коначног исељавања турског становништва из Србије, као и у повлачење турских војних посада из српских градова.

Према Хатишерифу из 1833. године, турске војне посаде су остале у утврђењима Београда, Смедерева, Шапца, Кладова, Ужица и Соко града.

Одласку турских војних посада из српских градова претходио је инцидент код Чукур чесме у Београду, у лето 1862. године. Тада је дошло до великог сукоба између српског варошког становништва и турских војника. Један турски војник убио је српског дечака, због чега су уследиле уличне борбе варошана и турских војника. Да би спречио даље уличне сукобе, али и казнио непокорне варошане, београдски везир је наредио турској војној посади на Калемегдану да бомбардује варош.

Турска војна парада 1867. године, Београдска тврђава

Да би се спречило избијање нових оружаних сукоба између Срба и Турака, велике силе су 1862. године одлучиле да поруше тврђаве Соко и Ужице. Кнезу Михаилу Обреновићу су 1867. предате и преостале четири турске тврђаве у Београду, Шапцу, Смедереву и Кладову. Тада су и последњи турски војници

напустили Србију. Једини преостали знак султанове врховне власти била је турска застава која је на Београдској тврђави стајала поред српске заставе. Повлачење турских војних посада из градова у Србији 1862. и 1867. године, као коначно исељавање преосталог турског становништва из Србије, сматра се највећим успехом спољне политике кнеза Михаила Обреновића.

Предаја кључева града Београда

Последњи командант Београдске тврђаве, Али Риза паша, предао је кључеве града Београда кнезу Михаилу априла 1867. године.

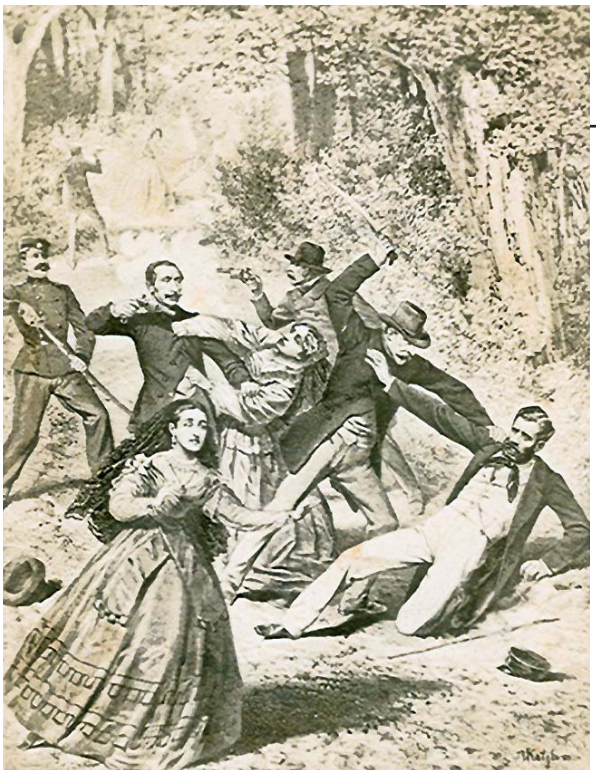
Кнез Михаило је због своје апсолутистичке владавине имао противнике, а посебно међу младим образованим људима, онима који су се школовали у иностранству и који су у Кнежевину Србију доносили идеје слободе, једнакости и правде. Они су критиковали кнежев апсолутизам, захтевајући веће учешће народа у власти.

Михаилов начин владавине, као и његову спољну политику, критиковала је и омладина окупљена у организацији под именом *Уједињена омладина српска*. Ова организација је основана у Новом Саду 1866. године. Један од основних циљева *Уједињене омладине српске* био је ослобођење и уједињење свих Срба, а залагали су се за ширење просвећености и јачање националне свести и патриотизма. Ова организација српских родољуба је највише замерала кнезу Михаилу одлагање рата са Турцима, као и то што се уместо оружаног сукоба одлучио за преговоре. Један од чланова ове организације био је и песник Јован Јовановић Змај, који је кнежеву владавину критиковао у песми *Јуштунска народна химна:*

„Овај народ врло добро знаде
да је створен само књаза ради,
да Му даје порезе и хвале
да Га двори и понизно кади...
Одузми нам и жеље и гласе,
одузми нам мудровања клета,
да Његову намеру не пречи,
да Његовој мудрости не смета.
Дај Му с неба најсветије даре,
полиције шпиуне, жандаре...“

Међу кнежевим непријатељима биле су и бројне присталице Карађорђевића, који су желели смену династије. Група завереника, припремила је атентат на кнеза у намери да изврши смену владарске породице. Кнез Михаило је 11. јуна 1868. године убијен у Београду. Пошто кнез није имао деце рођене у браку са књегињом Јулијом (Хуњади), за кнеза је проглашен Милан Обреновић, син његовог брата од стрица.

Атентат на кнеза Михаила, илустрација из 1870. године

Споменик кнезу Михаилу у Београду израдио је италијански вајар Енрико Паци. Кнез је приказан као победник, а споменик је откривен на Светог Николу 1882. године.

Владавина кнеза Милана Обреновића до 1878.

После убиства кнеза Михаила, на српски престо је ступио Милан Обреновић. Када је 1868. године постао кнез, Милан Обреновић је био малолетан и због тога је образовано намесништво које је управљало Србијом до кнежевог пунолетства 1872. године. Најутицајнији међу намесницима био је Јован Ристић, један од највећих српских политичара и дипломата XIX века.

Намесништво је 1869. године донело устав познат под називом Намеснички устав, којим је коначно укинут Турски устав из 1838. године. По новом уставу, кнез и Народна скупштина су делили законодавну власт, али нису били равноправни. Право на предлагање закона имао је искључиво кнез, а скупштина је могла само да изрази жељу да се неки закон донесе.

Скупштина се бирала на три године, а састајала се сваке године. У избору посланика су учествовали сви пунолетни мушкарци који су плаћали порез, а на свака три посланика, кнез је постављао једног бираног посланика из круга образованих људи. Чланове владе је постављао кнез и они су били одговорни једино њему, а не скупштини. Ипак, одредбе Намесничког устава као што су редовно сазивање Скупштине, изборно право грађана представљају видан напредак у правцу демократског развоја Србије.

Период намесничке управе трајао је до 1872. године када је кнез Милан постао пунолетан и преузео власт.

Милан Обреновић у доба намесништва

Милан Обреновић је као кнез владао Србијом од 1868. до 1882. године. Србија је проглашена за краљевину 1882, а Милан Обреновић за краља.

Српско-турски рат

Почетак владавине кнеза Милана обележен је устанком Срба против турске власти, који је у Босанском беглербеглуку избио средином 1875. године. Устанак је почео у околини Невесиња, те отуда и назив под којим је познат – Невесињска пушка. Устанак се из Невесиња брзо ширио и на друге крајеве Херцеговине, а затим и на Босну.

Херцеговачко-босански устанак је снажно деловао на српску јавност. Почело је окупљање добровољаца и сакупљање помоћи устаницима у оружју и новцу. Одлуку да се ступи у рат с Турцима, кнез и српска влада донели су годину дана касније, 1876. године.

Србија се укључила у овај рат како би свој народ који је остао под турском влашћу потпуно ослободила. Заједно са Србијом, у рат је ушла и Црна Гора, а уговор о савезништву у овом рату склопиле су у јуну 1876. године.

Уговор о савезу Србије и Црне Горе потписан у Венецији 15. јуна 1876

Члан 1.

„...Обе високе уговарајуће стране закључују савез коме је општи циљ ослобођење хришћана, а ближи и непосредни циљ ослобођење српског народа у Турској. ...“

Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи:
М. Перовић, *Велика источна криза и ослободилачки ратови Србије, Црне Горе, Русије и Румуније против Османског царства (Турске) од 1875.*

Херцеговачко-босанским устанком и уласком Србије и Црне Горе у рат против Турске опет је отворено Источно питање.

Источно питање је појам који је у свету дипломатије настао крајем XVIII века. У ширем смислу подразумева сукоб између ислама и европске цивилизације, а у ужем поделу Османског царства и стварање нових самосталних држава на његовим рушевинама.

Српско-турски ратови су, са прекидима, трајали од 1876. до 1878. године. Вођена су два рата. Србија је ушла недовољно спремна, са слабо наоружаном и лоше обученом војском, застарелим наоружањем и недовољним бројем официра. Први српско-турски рат је трајао од јула до новембра 1876. године. Одлучујући сукоби Срба и Турака у том рату одиграли су се у долини Јужне Мораве. Српска војска је имала успеха, али је претрпела и неколико великих пораза. Турска победа код Ђуниса у близини Алексинца, отворила је Турцима пут према Београду долином Мораве. Захваљујући руској интервенцији, рат је прекинут, а Срби и Турци су потписали примирје крајем 1876. године, затим и мир, почетком 1877. године. Према мировном уговору, Србији су остале границе које је имала и пре рата.

У рат против Турске ушла је и Русија у априлу 1877. године. На њен позив, Срби су, као савезници Русије, после неколико месеци почели нови рат. Охрабрена савезништвом са Русијом, српска војска је постигла велике и значајне успехе.

Битка за Моравац 1876. године под командом генерала Черњајева, гравира

Српска војска под командом руског генерала Черњајева 1876. године. На страни Србије борило се око 2.500 руских добровољаца, међу којима око 700 официра.

Официри српске војске

Други српско-турски рат је трајао од децембра 1877. до фебруара 1878. године. У овај рат Србија је ушла спремнија него за претходни, и то углавном захваљујући руској новчаној помоћи за обнову војне опреме. Борбени морал српских војника је био висок, за разлику од турске војске коју је захватило расуло. За месец и по дана сталних борби у тешким зимским условима, ослобођени су велики делови југоисточне Србије и градови: Пирот, Ниш, Лесковац, Врање, Прокупље, Куршумлија и Бела Паланка.

У рату са Турском, значајне успехе је постигла и руска војска. Ослободила је највећи део Бугарске и допрла до Цариграда. Русија и Турска су овај рат закључиле миром у Сан Стефану, у марту 1878. године. Тим миром је Русија, у договору са Турском, створила државу Велику Бугарску. Велика Бугарска је, поред ослобођених бугарских територија, обухватала и Македонију и део територија које је ослободила српска војска у Другом српско-турском рату (1877-1878). Санстефански мир је био велико разочарање за Србе.

Конгрес великих сила у Берлину, илустрација из европских новина

Стварањем Велике Бугарске, Русија је намеравала да прошири свој утицај на Балкану. Да би то спречиле, велике силе су сазвале међународни конгрес у Берлину, средином 1878. године, и тада су измењене одлуке Санстефанског мира.

На Берлинском конгресу донете су следеће одлуке:

• Србији је призната државна независност и територијално проширење на четири ослобођена округа: Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски.

На Берлинском конгресу од 13. јуна до 13. јула 1878. године учествовали су представици Русије, Велике Британије, Француске, Аустроугарске, Немачке, Италије и Турске. Представник Србије, Јован Ристић, није могао да присуствује седницама конгреса међународно признатих држава јер је Србија била вазална држава.

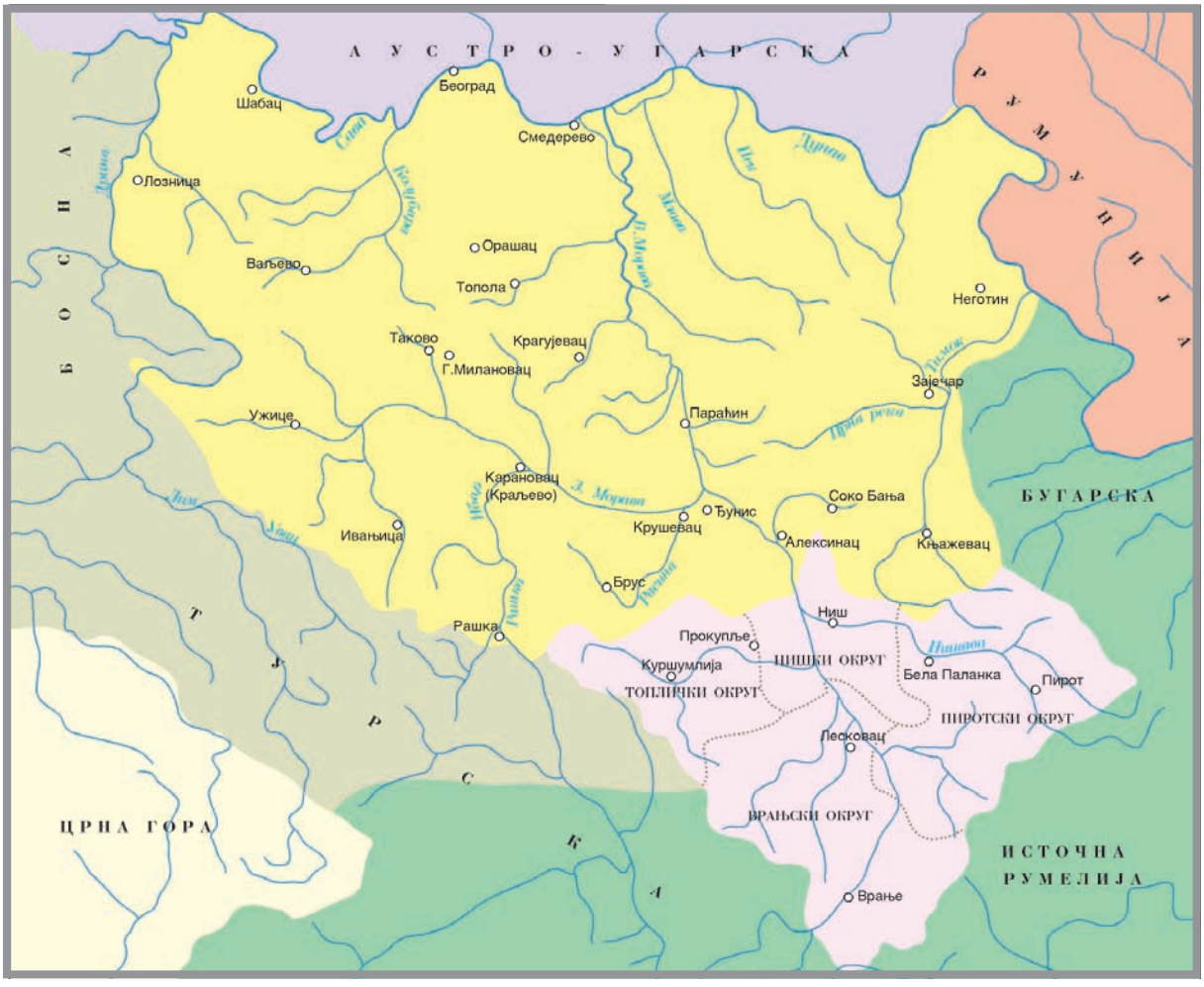
• Црној Гори је призната државна независност и територијално проширење на Подгорицу, Никшић, Колашин и Бар са околином.
• Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину и Новопазарски санџак
• *Санстефанска* Бугарска је поништена. Уместо ње, створене су две бугарске државе које су биле у вазалном односу према Османском царству: Кнежевина Бугарска и Источна Румелија.
• Румунија је стекла државну независност.
• Македонија је остала под турском влашћу.

Прокламација кнеза Милана

„ ...Европа је признала Србији независност. ... Обезбеђени благодетима мира, примљени у ред независних држава, поткрепљени заједницом наших нових сугрђана, заклоњени новим јаким границама – ми смо добили нову чврсту основу за повољан развитак. ... Враћајући се сада пословима мира, имајмо на уму да су догађаји створили Србији нов положај. ... С поља мудри, а унутра чврсти односшаји – то су једини путеви на којима може процветати независна Србија. ...”

Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи:
П. Опачић, С. Скоко, *Српско-турски ратови 1876-1878*.

СРБИЈА 1878. ГОДИНЕ

Борба за ослобођење од турске власти, коју су српски устаници почели 1804. године, крунисана је на Берлинском конгресу стицањем независности и међународним признањем. И поред ових, за Србе значајних одлука конгреса у Берлину, део српског народа је и даље остао у Османском царству. Били су то Срби у Македонији и на Косову, а Срби у Босни и Херцеговини морали су да прихвате окупацијску власт Аустроугарске монархије.

4.3 СРПСКО ДРУШТВО У XIX ВЕКУ

Развој модерне српске државе у XIX веку пратио је и развој српског друштва. Срби су се углавном бавили земљорадњом и сточарством, а било је и оних који су се бавили трговином. Током борбе за ослобођење од османске власти, почело је раслојавање становништва према богатству. Из редова сеоског становништва постепено су се почели издвајати сеоски трговци и народне старешине. Стицањем аутономије и стварањем државе развијала се и привреда, а носиоци привредног развоја били су трговци и занатлије.

На селу

Сељаштво је током XIX века чинило највећи део српског друштва. До 1835. године они су били у положају раје. Када је укинут феудализам, поседи на спахилуцима су припали сељацима, па су српски сељаци постали не само слободни већ и власници поседа.

„У Србији су највећа села око 100 кућа, у ђекојим нема ни 20, али ји највише има по од 40-60; тако да би човек, од прилике, могао узети сва села с једнога на друго по 50 кућа. По равним мјестима, особито по наији Пожаревачкој и Мачви, куће су по селима доста близу; али су по брдима тако раздалеко, да је ђекоје село од 40 кућа веће од Беча: докле гођ допире сеоска земља, дотле су и куће растркане; тако човек може имати ближега комшију из другог села, него из свога." (Скраћено о прилагођено према тексту објављеном у књизи Р. Љушић, *Устаничка Србија 1804-1815*, Београд, 2004.)

Поседи сељака су били мали, а од усева највише су гајене разне врсте житарица, посебно кукуруз, воће и поврће. У сточарству је најзначајније било свињогојство, али су узгајана и говеда, овце, коњи и живина.

Главни извозни производи Србије били су свиње и суве шљиве. Највише се извозило у Хабзбуршку монархију, а многи сељаци су том трговином стекли велику имовину.

Почетком XIX века, сеоске куће су биле мале и скромно опремљене. Грађене су од дрвета, са огњиштем у средини и кровом од сламе или **шиндре.** Имале су неколико отвора који су служили као прозори. У дворишту око куће налазиле су се разне помоћне просторије које су се служиле за чување стоке, жита, кукуруза и хране.

Током XIX века, сеоске куће су се постепено мењале – по изгледу, величини и материјалима од којих су грађене. Мењала се и њихова унутрашњост. Куће су имале више просторија и више намештаја – столове, столице са наслоном, ормаре, кревете од дасака. За осветљење су првобитно коришћене свеће од лоја, а касније петролејске лампе.

Шиндра је кровни покривач сачињен од дасака храста или јеле.

Вајат је посебна зграда од дрвета која је подигнута уз главну кућу у дворишту. Имала је само једну просторију у којој су ноћили млади брачни парови. Колико је било ожењених младих људи у породици, толико је било и вајата.

Унутрашњост сеоске куће у XIX веку, на слици Паје Јовановића

У средишњем делу куће налазило се отворено огњиште око којег су били троношци за седење. Изнад огњишта, на гвозденом ланцу, висио је котао у којем се спремала храна. По зидовима или на полицама дуж зида, налазило се разно посуђе и алат. Спавало се на слами, са простиркама од вуне.

Сеоске породице су биле бројне, а што су имале већи број чланова, сматрале су се богатијим, јер је више чланова могло да привређује. Старешина – глава сеоске породице био је мушкарац. Он је управљао кућом и имањем. Радио је на земљи и око стоке. Жена је обављала свакодневне кућне послове, спремала храну и подизала децу. Она је, такође, ткала, плела, шила и везла. Осим тога, сеоске жене су помагале мужевима у пословима на земљи и око стоке. Деца су од најранијег детињства помагала у свим пословима. У складу са узрастом, деца су чувала стоку и учествовала у лакшим пољским и кућним радовима. Школу је похађао мали број сеоске деце, и то углавном мушке, јер су многи родитељи сматрали да је корисније да деца раде него да иду у школу. Становници сеоске заједнице су се међусобно помагали при значајним сеоским пословима као што су орање, жетва, берба грожђа и кукуруза. Тај обичај се називао моба. Заједнички рад је пратило дружење уз песму.

Прела су била женске забаве. На њима су се окупљале девојке и удате жене да би заједно преле, ткале, плеле, везле и певале. Повод за окупљање и дружење били су црквени празници и породичне свечаности. Свадбе, рођења, крштења, породичне и сеоске славе, Ускрс и Божић били су повод за окупљање, дружење и забаву.

У граду

У градовима су живели Турци, Грци, Јевреји, Цинцари и Срби. На почетку XIX века у њима је највише било Турака, а најмање Срба, али се тај однос брзо мењао. У Србији је у XIX веку појам града означавао утврђење, односно тврђаву у којој су живели турски војници. За градско насеље употребљаван је израз варош.

„Народ Српски нема других људи осим сељака. Оно мало Срба, што живе по варошима као трговци (готово само дућанџије) и мајстори ... зову се варошани; и будући да се Турски носе и по Турском обичају живе, а уз буне и ратове или се затворе с Турцима у градове, или с новцима бјеже у Њемачку, зато они не само што се не броје међу народ српски, него јих још народ и презире. Срби, као сељаци, живе само од земље и од стоке." (Скраћено о прилагођено према тексту објављеном у књизи В. Стеф. Караџића, *Изабрана дела*, Београд, 1964.).

Београд варош у XIX веку

После стицања аутономије, градови у Србији су доживели велике промене. У складу са променама у саставу и броју становника, мењао се и изглед градова и начин живота у њима. Градови су губили турска и све више добијали европска обележја. Најзначајнији и највећи градови су били Београд, Крагујевац, Смедерево, Пожаревац и Шабац.

У градовима су живели занатлије, трговци, радници и чиновници. Међу занатлијама је било пекара, кројача, обућара, зидара, златара и столара. Трговци су се бавили куповином и продајом разноврсне робе. Били су најимућнија друштвена група у Србији. Трговали су у свом граду и околини, али и са суседним државама. Најбогатији међу њима су били и велики добротвори који су део своје имовине остављали српском народу у виду задужбина.

Државни службеници – чиновници, били су најобразованији људи у Србији, а уживали су велики углед у српском друштву. У чиновничка занимања убрајали су се писари, учитељи, судије, министри, полицајци, начелници и други службеници општинске или државне управе.

Жене у варошима нису радиле. Њихов живот је био посвећен кућним пословима, мужу и деци. Градска деца су имала више могућности за школовање од сеоске деце. Укупан број ученика је и даље био мали. Основна школа је трајала четири године. Већи број дечака је после завршена четири разреда одлазио на учење заната, а мањи број је настављао школовање у средњој школи.

Своје слободно време варошко становништво је углавном проводило у кругу породице или у кућном дружењу са пријатељима, комшијама и рођацима. Прва јавна места за забаву биле су кафане. У кафане су излазили само мушкарци. Сматрало се да оне нису примерено место за изласке жена.

Велики значај у друштвеном животу грађана имали су балови, раскошне забаве на којима су се окупљали виши слојеви друштва. Балове су организовали чланови владарске породице или угледни грађани, и то на двору или у неком отменом хотелу. Прве балове је организовао кнез Михаило Обреновић.

Варошки трговац, фотографија из 1874. године

Просвета и култура

Ослобођењем од Турака створени су услови за брзи развој просвете и културе. У време Првог српског устанка, отворен је велики број основних школа. Учитељи су, углавном, били школовани Срби из суседних крајева Хабзбуршке монархије. До краја устанка, у Србији је било око 50 школа. Развоју писмености међу Србима велики допринос су дали Доситеј Обрадовић и Вук Стефановић Караџић.

„У данашњој Србији, отприје до године 1804. ни у сто села није било свуда једне школе, него који су мислили бити попови и калуђери, учили по намастирима код калуђера, или по селима код попова. Код свакога намастира било је по неколико ђака, па који су мањи, они су љети чували козе, овце, јариће, јагањце, свиње, садили и пњели лук, ишли уз плуг, купили сијено, шљиве итд., а већи су ишли с калуђерима по **писанији**; а зими, пошто би сви ујутро донели дрва, а потом већи напојили калуђерске коње, а мањи почистили собе, скупили би се укакву собу (која се у Троноши звала **џагара**), те би им какав калуђер или ђакон показивао, да уче читати, или би сваки учио код свога духовника. Млоги љети забораве, што зими науче, и тако су гдјекоји учили по четири до пет година, пак још нијесу знали читати! ... У школи се је учило помало и писати, колико је учитељ знао..." (Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи Вук С. Караџић, *Изабрана дела*, Београд, 1964.).

Писанија је сакупљање прилога.

Џагара је соба у којој се учило.

Велика школа основана је у Београду 1808. године, а значајну улогу у њеном оснивању имао је Иван Југовић, Србин из Хабзбуршке монархије, који је постао и њен професор. Велика школа је припремала младе људе за будуће државне чиновнике и трајала је три године.

У Београду је 1810. године основана и Богословија, која је припремала ђаке за свештенички позив. Када је угушен Први српски устанак, Велика школа и Богословија су престале да раде.

Стицање аутономије 1830. године донело је нови талас напретка и развоја просвете и културе. Поред бројних основних школа, отворено је и неколико средњих, две гимназије (београдска и крагујевачка) и три полугимназије (шабачка, чачанска и зајечарска). За разлику од гимназија које су биле четворо разредне, полугимназије су имале два разреда. Називане су и „главне школе". Основане су и Богословија у Београду, Војна академија у Пожаревцу

Учионица у XIX веку, илустрација

Лицеј у Крагујевцу је основан 1838. године по налогу кнеза Милоша Обреновића. Отворен је због потребе српског друштва и државе за образованим људима који ће управљати државом. Лицеј је 1863. године прерастао у Велику школу, а 1905. у Београдски универзитет.

и Београду и висока школа под називом Лицеј у Крагујевцу. Велики и значајни резултати у области просвете и културе постигнути су током владавине уставобранитеља (1842-1858), који су донели и први школски закон, што је знатно унапредило организацију и рад у школама.

Поред школа, осниване су и друге културне и просветне установе. Народна библиотека је основана 1832. године као прва културна установа у Србији, њен назив је озваничио Ђура Даничић. Народни музеј је основан 1844. године указом Јована Стерије Поповића, министра просвете, као Музеум сербски. Налази се у Београду и у њему се као највећа музејска вредност чува ћирилички рукопис Мирослављево јеванђеље из XII века.

У Крагујевцу, тадашњој престоници кнеза Милоша, Јоаким Вујић је основао прво позориште у Србији. Био је то Књажевско српски театар у којем је прва представа одиграна 1835. године, у време заседања Сретењске скупштине. Гледаоци су били кнез са породицом, посланици у скупштини и други угледни гости. Позориште у Крагујевцу данас носи назив Позориште „Јоаким Вујић".

У Београду није постојала права и стална позоришна зграда. Позоришне представе су одржаване по салама у разним зградама. Једна од њих је била и зграда царине, такозване Ђумрукана. У њој је 1841. године основано прво јавно позориште у Србији, то јест, позориште за широку публику. Ово позориште је носило назив *Театар на Ђумруку*.

Зграда Народног позоришта у Београду подигнута је залагањем кнеза Михаила. Градња је завршена у јесен 1868. године. Кнез није доживео отварање позоришта, јер је неколико месеци пре тога убијен. Прва представа је изведена у јесен 1869. године и посвећена је кнезу Михаилу.

4.4 ЦРНА ГОРА: Постанак и развој црногорске државе

Нововековна црногорска држава је настала у XIX веку. Званично, територија је била позната под називом Црна Гора и **Брда** све до стицања независности 1878. године.

Назив Црна Гора је почео да се употребљава у XV веку, од времена породице Црнојевић. Територија ове породице је крајем XV века, 1496. године, прикључена Османском царству.

Брда – област између река Зета, Тара и Пива. Назив Црна Гора је крајем XIX постао званично име државе.

Све до XIX века Црногорци су живели у племенским организацијама. Племе је имало своју територију и састојало се од братстава, а једно братство су чиниле породице које су биле у крвном сродству. Племенима и братствима су управљале старешине који су се називали *ɪлавари*. Врховни орган власти је била племенска скупштина, или *збор*, на којој су се окупљали сви одрасли мушкарци и решавали важна питања за све чланове племена. На територији данашње Црне Горе постојало је око 30 племена.

Племена су била подељена на црногорска, брдска и источнохерцеговачка. Нека од племена била су: Његуши, Ђеклићи, Бјелице, Бјелопавлићи, Пипери, Васојевићи, Грахово, Бањани, Дробњаци...

Племена су била разједињена и сукоби међу њима су били чести. Избијали су око пашњака, вода, међа, крађа, увреда и свађа. Један од највећих узрока међуплеменских сукоба била је крвна освета.

Племенски сукоби су били главна препрека формирању и настанку јединствене црногорске државе.

ПЛЕМЕНА СТАРЕ ЦРНЕ ГОРЕ

„Кад овако... у Црној Гори нема никакаве власти, која би заштићавала од насиља и неправди, то је сваки остављен самом себи, и зато је овдје крвна освета постала света дужност. Не само најближи сродници већ читава села, племена и нахије осјећају дужност које се не могу одрећи да освете убиство или увреду свога човјека... Рођаци имају обичај да крваве хаљине убијеног чувају и износе их пред своје да би их подстицали на освету... Приповиједају многе случајеве да старјешина породице на смртној постељи оставља као аманет извршење освете... При освети кривац се много не тражи, већ први који падне шака из те нахије, племена, села или породице мора то платити. (Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи В. С. Караџића, *О Црној Гори – разни сйиси*, Београд, 1972.).

Међу разједињеним племенима владике су биле једина спона, неко ко их је мирио, окупљао и организовао у борби против Турака. Владике су припадале Цетињској митрополији чије је седиште било у Цетињском манастиру.

Цетињски манастир је подигао Иван Црнојевић 1485. године. Током векова манастир је рушен, обнављан и дограђиван. Био је седиште поглавара цркве, зетског (црногорског) митрополита и духовно средиште црногорских племена.

Архиепископ Сава је 1219. године основао епископију у Зети. Она је 1346. године уздигнута у ранг митрополије.

Цетињска митрополија је била у саставу Пећке патријаршије. Касније су њене епископије формално укључене у Васељенску патријаршију. Поред духовне, односно црквене власти, владике су преузимале и улогу владара и обављале су и световне дужности.

Владике су имале и значајну улогу у процесу формирања црногорске државе који је почео на прелазу из XVIII у XIX век. У процесу формирања нововековне Црне Горе разликујемо два периода: доба духовне (црквене) власти, односно доба владичанства и доба световне (државне) власти, односно доба кнежевине.

Доба владичанства

Владичанство је период током кога су црквени поглавари – владике имали водећу улогу у духовном (верском) и световном животу Црне Горе. Били су

црквени поглавари и учествовали су у изградњи црногорске државе. Међу владикама, посебно се истичу владика Петар I Петровић и владика Петар II Петровић Његош.

Владика Петар I

За време владичанства Петра I (1784-1830) положени су темељи будуће црногорске државе. И поред тога што је првенствено био духовна личност, владика Петар I је био вешт и политичар и државник, а имао је и војничких способности. После смрти је проглашен за светитеља.

Владика Петар I Петровић Његош био је црногорски владика од 1784. до 1830. године. За време његовог владичанства донет је први писани законик и образовани први органи државне власти у Црној Гори. Законик обшчи црногорски и брдски, познатији као Законик Петра I, донет је 1798. године. Законником су прописане казне за преступе као што су крађа, отмица девојака и жена, телесне повреде, издаја и убиство. Казне су биле новчане, затворске, прогонство или смртна казна.

Правитељство суда црногорског и брдског је био први орган државне власти у Црној Гори. Образован је од угледних главара на Општем црногорском збору 1798. године. Законик и пресуде Правитељства ретко су се примењивани у пракси.

Поред тога што је био вешт државник, владика Петар I је имао и велике војничке способности. Оне су се испољиле за време честих турских напада на Црну Гору. Током његовог владичанства Црногорци су однели неколико победа над Турцима. Победе су извојевали на Мартинићима и Крусима 1796. године.

У време владичанства Петра I, у Смедеревском санџаку је избио Први српски устанак. Током устаничких година, између владике и Карађорђа је вођена преписка у којој је изражена обострана воља и жеља за сарадњом и заједничким ратовањем против Турака, као и за ослобођењем српства. Најтешње везе између устаничке Србије и Црне Горе успостављене су 1809. године током Карађорђевог похода у Стару Србију. Тада је постојала могућност сједињења црногорске и устаничке војске у Рашкој. Али, и поред добре воље и жеље, није остварена шира и отворена сарадња. На то су у великој мери утицали догађаји у Боки Которској, па владика није био у могућности да се посвети сарадњи са устаничком Србијом.

Град Котор, XIX век

Миром у Пожуну 1805. године, Француска је добила Боку Которску. Тако је Црна Гора добила моћног суседа са којим је повремено била у сукобу због тежњи да се прошири на приморју.

Владика Петар I је наставио контакте са Србијом и после слома Првог српског устанка. Од тог времена, честе су биле и сеобе Црногораца у тада слабо насељену Србију. Узрок бројних црногорских сеоба била је велика оскудица, а највише у храни, као и немаштина и недостатак плодне земље у Црној Гори.

Владика Петар I кнезу Милошу Обреновићу, лета 1816. године:
„...Ја знам у каквој си муци, али код тебе има пустих области за моју сиротињу и она ће бити као вучад када треба кидисати на Турке..."
Кнез Милош Обреновић владици Петру I, октобар 1816. године:
„...Ми смо једно и од једнога. Нека дођу и примићемо их као рођену браћу..."

Петар II Петровић Његош, црногорски владика, наставио је рад на изградњи црногорске државе. У време његовог владичанства (1830-1851) настављена је реформа црногорске државе. Ипак, његов државнички рад је остао у сенци славе коју је стекао својим спевовима *Горски вијенац* и *Луча Микрокозма*.

За време владике Петра II Петровића Његош (био је владика од 1830. до 1851.) настављена је изградња црногорске државе и успостављени су нови органи државне власти: Правитељствујушчи сенат, Гвардија и Перјаници. Правитељствујушчи сенат је био највиши орган државне власти. Установљен је уместо Правитељства суда црногорског и брдског из времена Петра I. Састојао се од 16 чланова који су били истакнути главари. Гвардија је била државни орган који је спроводио у дело одлуке сената, обављао полицијске послове и судио у мањим споровима. Перјаници су били део Гвардије и имали су функцију владичине телесне гарде.

За време владичанства Петра II, између Турака и Црногораца је често долазило до пограничних сукоба. Ипак, великих турских похода на Црну Гору није било, јер су бројне побуне и ратови потресали Османско царство. Владика Петар II је развио и значајну културну делатност. У Цетињу је 1834. године отворена прва основна школа, а касније их је основано још неколико. Даровите појединце је Његош слао на школовање у Србију и Русију. У Цетињу је од 1833. године радила и штампарија у којој су, између осталог, штампана и његова дела.

Доба кнежевине

Половином XIX века, у Црној Гори је дошло до одвајања духовне (црквене) власти од световне. Први световни владар Црне Горе је био Данило Петровић, са титулом кнеза коју је обезбедио уз подршку Русије. Данилов наследник Никола био је прво кнез, а касније краљ.

Данило Петровић је био синовац и наследник владике Петра II. Доласком на власт 1851. године, одбацио је положај и звање владике. Подршком Русије, Данило се прогласио за кнеза, а Црну Гору за кнежевину.

Владика Петар II Петровић Његош је одредио Данила Петровића за свог наследника. Данило Петровић је био син владикиног брата и био је први световни владар Црне Горе. Одлуком Сената Црна Гора је проглашена за кнежевину, а први кнез је био Данило Петровић. Као кнез владао је Црном Гором од 1851. до 1860. године.

Кнез Данило је често долазио у сукоб са Турцима. Године 1852. сукобио се са султановом војском због проглашења кнежевине у Црној Гори. Султан и Порта нису прихватили проглашење кнежевине и напали су Црну Гору. После првих успеха турске војске кнез се обратио за помоћ Хабсбуршкој монархији и Русији. Интервенција ових царстава је приморала Османско царство да прихвати одлуку црногорског сената, односно проглашење Црне Горе за кнежевину и Данила Петровића за кнеза.

Нови сукоб кнеза и султанове војске одиграосе 1858. године. Ове године Турци су напали Црну Гору због тога што је помагала устанике у Херцеговини. У овим сукобима, Црногорци су 1858. године извојевали велику победу на Граховцу (висораван у југозападном делу Црне Горе).После ове победе, Турска је под притиском великих сила пристала на разграничење с Црном Гором. Образована је међународна комисија која је утврдила турско-црногорску границу.

Кнез Данило је владао апсолутистички. Оштрим мерама гушио је сваки отпор, а многе противнике је протерао из земље. Да би ојачао органе државне власти, кнез Данило је на сва важнија места у управи поставио своје присталице.

У време кнеза Данила, донет је Општи земаљски закон (1855.) познат као Законик кнеза Данила. Њиме су, између осталог, регулисана права и дужности грађана, надлежност судова и положај кнеза.

Кнез Данило је убијен 1860. године, у атентату када у Котору. У њега је пуцао црногорски емигрант Тодор Катић. Наследио га је синовац Никола Петровић.

Кнез Никола Петровић је ступио на престо млад. Владао је скоро шест деценија, од 1860. до 1918. године, прво као кнез, а од 1910. године са титулом краља.

Кнез Никола Петровић

Спољна политика кнеза Николе била је усмерена на борбу против Турака. Црна Гора је наставила да пружа помоћ херцеговачким устаницима, што је довело до новог рата са Турцима, 1862. године. Надмоћнија турска војска је нанела Црној Гори велике губитке и људске жртве. Захваљујући руској интервенцији, турски поход је заустављен. Нови сукоб између Османског царства и

Црне Горе је избио 1876. године. Узрок овог сукоба је било црногорско подржавање и пружање помоћи херцеговачким устаницима, 1875 године.

Србија и Црна Гора су у јуну 1876. године потписале уговор о савезу у рату против Турске.

Рат између Црне Горе и Османског царства трајао је од 1876-1878. године. Током прве ратне године (1876.) Црна Гора је постигла велике победе и то на Вучјем долу и на Фундини. Године 1877. вођена је велика битка у Острошком кланцу где су Турци поново били поражени.

Санстефански мир (између Русије и Турске) и међународни конгрес у Берлину 1878. године, признали су Црној Гори државну независност и територијално проширење. Црна Гора је двоструко увећана. Поред територија које су већ биле у њеном саставу, признате су јој и нове. У оквиру новодобијених области налазили су се и градови Никшић, Колашин, Подгорица, Улцињ, Бар, Спуж и Жабљак

Исте године када и Србија (1878.) Црна Гора је постала независна и међународно призната држава. Стицање независности ће омогућити бржи друштвени и привредни развој Црне Горе у последњој четвртини XIX века.

ЦРНА ГОРА 1878. ГОДИНЕ

4.5 СРБИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ

У борби против Турака, током XIX века, формиране су две националне државе, Србија и Црна Гора. У њима је живео највећи део српског народа. Део српског народа је, међутим, и даље остао под страном влашћу, у оквиру Хабзбуршке монархије и Османског царства.

Територија на којој је српски народ живео у Хабзбуршкој монархији, обухватала је подручје Угарске, Хрватске, Славоније, Далмације и Боке Которске.

Турска освајања на Балкану изазвала су бројне сеобе српског народа. Највеће сеобе су биле Прва или Велика сеоба Срба 1690. године и Друга сеоба Срба 1737. године. Срби су одлазили на север и запад, преко Дунава и Саве, и насељавали крајеве данашње Угарске и Хрватске, које су тада биле у саставу Хабзбуршке монархије.

Хабзбуршка монархија је преуређена 1867. године склапањем Аустрогарске нагодбе. Нагодбом је створена двојна монархија, Аустроугарска. Монархију су чинила два равноправна и углавном самостална дела – Аустрија и Угарска. Заједнички владар је био Фрањо Јосиф (владао је 1848-1916) из династије Хабзбурговаца, са титулом аустријског цара и угарског (мађарског) краља. Власт је била подељена између Немаца и Мађара. Највећи део Срба је живео у угарском делу царства.

Срби у угарском делу монархије

Верска и просветна аутономија била је значајна тековина српског народа у Угарској. Она им је омогућила да развију своју националну културу. Захваљујући развоју и неговању националне културе, Срби су се очували као народ и као православни хришћани. Средиште српске културе је била јужна Угарска, данашња Војводина, где су живели и стварали бројни српски књижевници и уметници. Посебно место међу књижевницима заузимали су Јован Стерија Поповић, Бранко Радичевић и Јован Јовановић Змај. Познати уметници су били и Урош Кнежевић, Ђура Јакшић, Стеван Тодоровић и Катарина Ивановић.

Најзначајнија српска културна институција је била Матица српска. Основана је у Пешти 1826. године са циљем да издавањем књига и часописа шири књижевност и писменост међу Србима. Матицу српску су основали књижевник Јован Хаџић и шесторица српских трговаца. Годину дана раније, 1825. године, у Пешти је почео да излази књижевни часопис *Српски летопис*. Матица српска је преузела издавање часописа, а он излази и данас под називом *Летопис Матице српске*.

Матица српска је најстарија и једна од најзначајнијих српских културних институција. Пресељена је 1864. године из Пеште у Нови Сад, где се и данас налази.

Међу Србима у јужној Угарској велика пажња је поклањана образовању и школству. Осим основних школа, осниване су и гимназије. Гимназија у Сремским Карловцима је основана 1792. године и представља једну од најстаријих и најзначајнијих српских школа која ради и данас. Ученици Карловачке гимназије који су настављали школовање уживали су велики углед на високим школама у Угарској. У Новом Саду је гимназија основана 1810. године, а у Сомбору 1816. учитељска школа.

У Пешти је 1838. године основана задужбина за школовање српских ђака и студената у Угарској. Названа је Текелијанум, по оснивачу Сави Текелији, богатом и образованом српском племићу и великом добротвору.

Политику Срба у Угарској, од времена сеоба до половине XIX века, водило је свештенство. У том периоду су организовани црквено-народни сабори, са којих су Срби своје захтеве упућивали цару и влади у Бечу.

За време револуције 1848/49. године, одржан је један од најзначајнијих српских црквено-народних сабора, познат под називом Мајска скупштина. Сабор је одржан у Сремским Карловцима у мају 1848. године.

Мајска скупштина

Овај сабор је значајан због тога што су на њему представници српског народа у Угарској донели следеће одлуке:

• проглашена је Српска Војводина на територији Барање, Бачке, Баната и Срема, где је српско становништво било у већини;
• Стеван Шупљикац, граничарски официр, именован је за војводу;
• Главни одбор је основан као извршни орган власти, односно влада.

Мађарска влада је одлуке Мајске скупштине прогласила незаконитим и одлучила да српски покрет угуши силом оружја. Срби су одговорили енергичним отпором. Угарско-српски рат је вођен на простору данашње Војводине око годину дана. Највеће борбе су биле код места Сентомаш. Због херојске одбране Срба, ово место је касније добило име Србобран. Србима из јужне Угарске помогли су добровољци из Кнежевине Србије, којима је командовао Стеван Книћанин.

Рат између Мађара и Срба вешто је искористио бечки двор. Обећањима и делимичним испуњавањем српских захтева, цар је превео Србе на своју страну и навео их да се боре против Мађара. Укључене у царску војску, српске трупе су учествовале у гушењу мађарске револуције.

У знак захвалности за указану помоћ у револуцији, цар је Србима подарио аутономну област. Та област је добила назив Војводство Србија и Тамишки Банат. Војводство је основано 1849. године у Јужној Угарској, на територији Бачке, Баната и источног Срема. Војводство је било непосредно подређено владару, хабзбуршком цару.

Српски народ није био задовољан проглашењем Војводства, а главни разлози незадовољства су били:
• у Војводству је било више Немаца и Румуна него Срба;

• у његов састав нису ушле оне области у којима је српско становништво било бројно (Шајкашки батаљон, као и сремска и банатска граница);
• седиште Војводства је било у Темишвару, а не у Новом Саду, где су Срби били у већини;
• званични језик је био немачки, а српски језик се могао користити само у српским основним школама;
• на свим важнијим положајима у Војводству били су Немци, а не Срби.

Политиком бечког двора, Војводство није имало српски карактер, иако је носило српско име. Аутономна област коју су Срби добили није испунила њихова очекивања. Због тога су се осећали превареним.

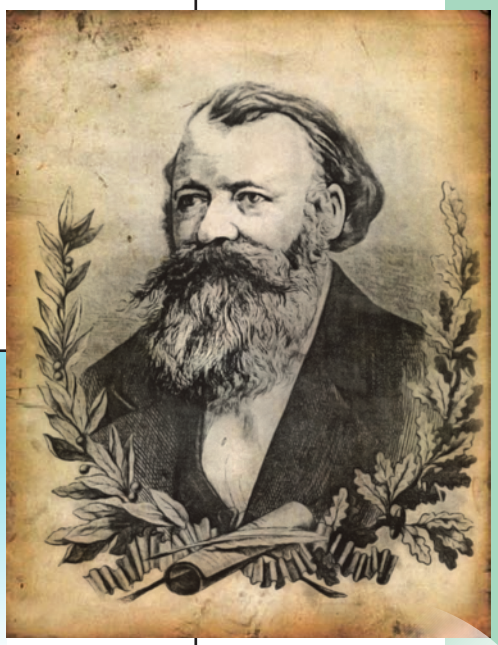
Формирање Војводства изазвало је незадовољство и међу Србима и међу Мађарима. Да би сузбио незадовољство Мађара, цар је крајем 1860. године укинуо Војводство, и Бачку и Банат прикључио Угарској, а Срем Хрватској (која је била у саставу Угарске).

После укидања Војводства, Срби су наставили борбу за стицање аутономије. Своје захтеве су изнели на новом црквено-народном сабору, у априлу 1861. године. Сабор је одржан у Сремским Карловцима, на верски празник Благовести, и познат је као Благовештенски сабор.

Са Сабора су бечком двору упућени следећи захтеви:
• формирати ново војводство, односно аутономну област у којој би Срби били у већини;
• званични језик војводства треба да буде српски;
• војводу бира сабор свих Срба;
• војводство треба да има своју скупштину;
• војводство треба да има свој грб и заставу.

Српски народ није био задовољан резултатима борбе за остваривање националних права. Нове идеје и нови методи борбе за националну равноправност почели су да се развијају међу припадницима све јачег српског грађанства, окупљеног око Светозара Милетића.

Светозар Милетић - адвокат, политичар, градоначелник Новог Сада

Светозар Милетић (1826 – 1901) – адвокат, политичар, градоначелник Новог Сада. Као политичар залагао се за права Срба у Хабсбуршкој монархији и супротстављао се процесу мађаризације. Организовао је прву скупштину Уједињене омладине српске. Покренуо је часопис „Застава“ и написао је велики број текстова. Био је градоначелник Новог Сада када је подигнуто Српско народно позориште.

У Великом Бечкереку (данашњи Зрењанин) 1869. године је основана Српска народна слободоумна странка, под вођством Светозара Милетића. У програму странке, познатом као Бечкеречки програм, изнети су захтеви српског грађанства, међу којима је био и равноправност свих народа у Угарској.

У деценијама које су следиле, Срби су водили одлучну борбу против **мађаризације**, као и борбу за очување националних права и посебности српског народа. На челу те борбе је био Светозар Милетић. Мађарска влада је предузимала низ мера да би сузбила српски покрет, а Милетић је био изложен прогону.

Мађаризација је наметање мађарског језика, вере, обичаја, културе

У националном покрету Срба у Војводини велику улогу је одиграла омладина. У Новом Саду је 1866. године основана организација која је окупљала Србе из свих крајева, без обзира на постојеће државне границе и друштвену припадност. Добила је назив Уједињена омладина српска. Значајну улогу у њеном оснивању и раду је имао, између осталих, и Владимир Јовановић, емигрант из Србије и један од најистакнутијих српских либерала.

Главни циљеви Уједињене омладине српске били су ширење просвете међу Србима, и неговање патриотског духа и националне свести. Иако се бавила културним радом, посебно књижевним, ова организација је имала и политичко обележје, изражено у тежњи за ослобођењем и уједињењем српства.

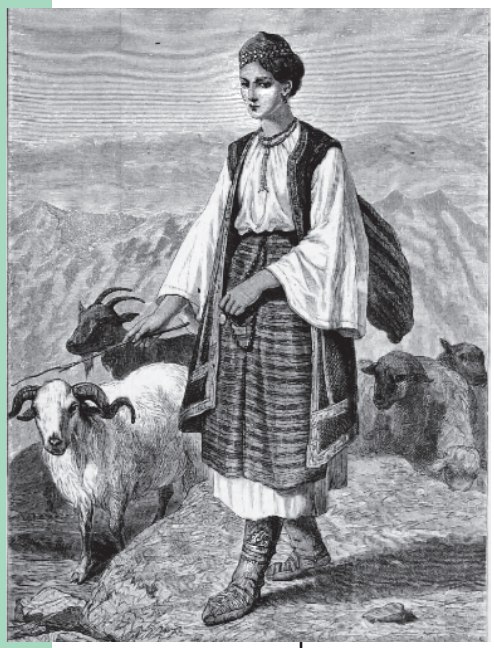
Седиште Уједињене омладине српске налазило се у Новом Саду. Ова организација се одржала до 1872. године, када је престала са радом.

Срби у Хрватској, Славонији, Далмацији и Боки

У XIX веку је српски народ у Хрватској и Славонији живео, као и раније, у оквиру две целине – у Војној крајини и у Банској Хрватској (Провинцијалу). Већи део Срба је живео у Војној крајини, а мањи део у Банској Хрватској, односно у областима које су биле под цивилном управом хрватских аутономних власти.

У XVI веку, аустријске власти су у пограничним просторима Хрватске и Славоније, према турској граници, основале посебну област – Војну крајину. Иако је настала на простору хрватског дела Хабзбуршке монархије, Војна крајина и њени поданици су били под директном заштитом аустријског цара, и нису имали никаквих обавеза према хрватским властима.

Српкиња из Книна, новинска илустрација из 1882. године

У XIX веку су Срби чинили око 30 одсто становништва Хрватске и Славоније. По бројности су били други народ, одмах иза Хрвата. Током треће и четврте деценије XIX века, Срби су се укључили у политички живот Хрватске и Славоније. Пуну активност испољавали од средине XIX века, када је талас револуција захватио Европу. У револуцији 1848/49. године, Срби у Хрватској и Славонији нису имали самостални покрет, попут оног у Угарској. Они нису имали ни свој посебан национални програм, него су били укључени у хрватски национални покрет. У оквиру њега, они су испољавали настојање да очувају своју нацију и веру, као и да остваре равноправност са Хрватима у оквиру заједничке државе (Хрватске).

После пораза револуције 1848/49. године, у Хабзбуршкој монархији је заведен строг режим, праћен укидањем свих политичких слобода и германизацијом. Овај режим је познат као Бахов апсолутизам, по Александру Баху, тадашњем министру унутрашњих послова Хабзбуршког царства. У време Баховог апсолутизма, ни Срби ни остали народи Монархије нису имали повољне услове за национални развој. Везе са Србима са осталих простора Монархије, као и са Србијом, биле су строго забрањене.

У тешком и неповољном положају биле су и српска црква и српско школство. Црква је била сиромашна, а свештенство скромног образовања. Српске

школе су биле малобројне и у великој мери запуштене. Учитељи нису били довољно обучени, па је настава била на ниском нивоу. У таквим околностима, за Србе је велики значај имало њихово писмо. Неговањем и употребом ћирилице, Срби су настојали да очувају своју нацију и веру.

После пропасти Баховог апсолутизма (1859), оживео је политички живот у Монархији. У њему је учествовао и српски народ. Срби у Хрватској и Славонији и даље нису имали своју посебну политичку странку.

Између српских и хрватских политичара долазило је до несугласица и спорова. Највеће супротности су избиле око признавања Срба као посебног народа, равноправног са Хрватима. Већина хрватских политичара је сматрала да сви становници Хрватске, без обзира на националну припадност, чине један хрватски народ. Део тог народа су били и Срби. Као грађани, Срби су уживали сва права, али нису признавани као посебан народ, већ као део хрватског народа.

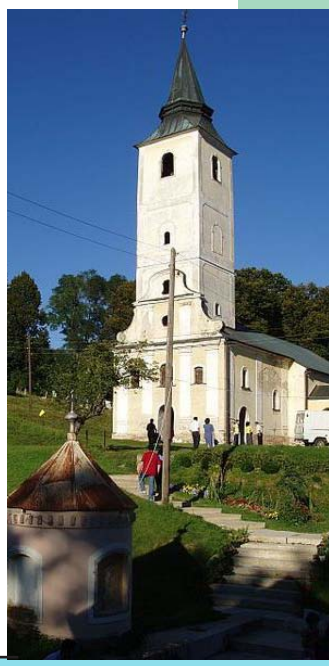
Став хрватских политичара према том питању се променио 1867. године. Те године је Хрватски сабор на свом заседању признао Србе као посебан народ, равноправан са хрватским. На такав став је утицала потреба за сарадњом ова два народа у борби за националну равноправност са Мађарима, као владајућим народом. Одлуком Хрватског сабора из 1867. године, између Срба и Хрвата је успостављена слога која ће трајати неколико наредних година.

Хрватско-угарском нагодбом 1868. године, Хрватима је наметнут неравноправан положај у односу на Мађаре. Положај Хрватске у угарском делу Монархије је побољшан после ревизије нагодбе 1873. године. После тога је поново оживело старо схватање да Срби нису посебан народ. Тиме су нарушени добри односи и сарадња између Срба и Хрвата.

Положај и улога Срба у Хрватској и Славонији промењени су укидањем Војне крајине крајем XIX века. Од тада су Срби почели организовану политичку борбу за национална права, између осталог и оснивањем властите политичке странке под именом Српска самостална странка.

Повлачећи се пред османлијским напредовањем, почев од XV века, сеобама у правцу запада, Срби су населили област Далмације и Боке Которске.

За време млетачке и прве аустријске владавине у Далмацији, православно српско становништво је било изложено притисцима римокатоличке цркве, која је тежила да га преведе у римокатоличку веру (унију).

Манастир Лепавина
Значајну улогу у очувању националне и верске посебности Срба у Хрватској и Славонији имали су српски манастири. Један од најпознатијих је манастир Лепавина код Копривнице.

Унијаћење је процес постепеног преласка у римокатоличку веру. Унијати су за свог верског поглавара признавали папу уместо патријарха, али су имали право да задрже неке православне обичаје.

У доба француске управе успостављена је верска равноправност и положај српског становништва је знатно побољшан. Када су Далмација и Бока поново дошле под аустријску власт, опет је почело унијаћење, које је трајало до средине XIX века. Оно је било израженије у Далмацији него у Боки, где је српско православно становништво било бројно, као и православни манастири. Српско свештенство је покушавало да спречи унијаћење и у томе се посебно истакао карловачки митрополит Јосиф Рајачић. Ипак, део православних Срба је прихватио унију.

4.6 СРБИ У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ

Српском револуцијом 1804. је почела борба Срба за ослобођење од османске власти и процес стварања нововековне српске државе. Борба је почела у Смедеревском санџаку, а касније се проширила и на остале крајеве који су били под османском влашћу. Ова борба је трајала око једног века.

Срби који су живели на на простору Босне и Херцеговине, Старе Србије и Македоније и даље су били султанови поданици.

Срби у Босанском беглербеглуку

Босански беглербеглук је формиран крајем XVI века и у народу је познат под називом Босански пашалук.

Први српски устанак је снажно одјекнуо међу свим хришћанима у Босанском пашалуку, а поготово међу Србима. Под утицајем устаничких победа, осетило се снажно антитурско расположење.

Порта је страховала од ширења српског устанка на Босански пашалуку и покушавала је да сузбије опасност од могућег избијања устанка. И поред тога, у Босанској крајини је 1809. године избила буна која је названа Јанчићева буна, по вођи Јовану Јанчићу. Иако су је Турци сурово угушили, а вођу буне ухватили и погубили, у Босанском пашалуку је и даље постојала спремност за нови устанак.

Омер-паша Латас

Босански пашалук је био једна од покрајина у којима је отпор Портиним реформама био нарочито снажан и видљив.

За босанске феудалце, реформе су значиле губитак привилегија, чему су се они супротставили започевши отворени оружани рат са Портом. Овај рат је са прекидима трајао око три деценије (1820-1851). Највећа побуна против реформи је избила 1831-32. године под вођством капетана Хусеина Градашћевића, познатог као Змај од Босне. Султанова војска је успела да угуши побуну, али је отпор босанских феудалаца и даље тињао, а реформе нису могле бити спроведене. Због тога је султан послао у Босну прослављеног војсковођу, Личанина српског порекла, Омер-пашу Латаса. Он је 1851-52. године коначно угушио устанак босанских феудалаца и сурово казнио противнике реформи.

Током сукоба је тешко страдала и хришћанска раја. Наметане су јој све веће дажбине и била је изложена све већем насиљу. Покушај турских власти да законским прописима регулишу обавезе раје, нису имали трајан успех. Због тога се и сељаштво често бунило. Највећи устанак раје је избио у Херцеговини, под вођством Луке Вукаловића и уз подршку Црне Горе. Са мањим прекидима,

трајао је пуних десет година, од 1852. до 1862. године. Вукаловић је добио од Турака извесне олакшице за своје Херцеговце, али су многа важна питања и даље остала нерешена. Међу њима је најзначајније било аграрно питање.

Највећи устанак хришћанске раје против турске власти у Босанском пашалуку је избио 1875. године, а познат је под називом Невесињска пушка.

Невесињски устаници, новинска илустрација из 1876. године

Захтев народа Невесиња Турцима:
...„2) да се даље не скрнаве хришћанске цркве и да се дозволи слобода вероисповести;
3) да се изједначе пред законом са Турцима;
4) да буду заштићени од насиља **заптија**;
5) да сабирачи не узимају више него што је легално и прописано...
6) да влада не узима на присилан рад ни људе ни коње, већ да се потребни рад плаћа како је то обичај свуда у свету..."
(Скраћено и прилагођено према тексту објављеном у књизи Артура Џ. Еванс *Кроз Босну и Херцеговину у вријеме побуне 1875.*).

Заптија јесте полицајац.

Устанак хришћанске раје је почео као отпор високим порезима, ванредним дажбинама и различитим облицима насиља којем је била изложена. Србија и Црна Гора су од почетка помагале устанак, Србија у Босни, а Црна Гора у Херцеговини. Уласком Србије и Црне Горе у рат против Турске, устаници су прогласили уједињење Босне са Србијом, а Херцеговине са Црном Гором. Тако је устанак, који је почео као отпор угњетавању, добио национални карактер. Најпознатије вође устанка си били Мића Љубибратић и Петар Петровић Пеција. Устанак се распламсао након уласка Србије и Црне Горе у рат, 1876. године.

Међутим, војнички неуспеси Србије у првом српско-турском рату довели су до слабљења устаничке борбе. Иако је још тињала, није имала већи војнички значај.

Збеī, слика Уроша Предића, приказује босанско-херцеговачке избеглице за време устанка

Санстефанским миром из 1878, за Босну је била предвиђена аутономија у оквиру Турске. Ова одлука је промењена на Берлинском конгресу 1878. године. Велике силе су дозволиле Аустроугарској да окупира Босну и Херцеговину. Врховну власт је и даље имао турски султан, али само формално. Берлинским конгресом је завршен и трогодишњи босанско-херцеговачки устанак. Наступило је ново доба, доба окупације.

Срби у Старој Србији и Македонији

Стара Србија је појам који означава области српске средњовековне државе које нису ушле у састав Кнежевине Србије, а то су Рашка (Санџак), Косово и Метохија и северна Македонија, са Скопљем. Јужно од Скопља се простирала Македонија.

Срби на простору Старе Србије и Македоније били су у положају раје, изложени разноврсним злоупотребама турских државних чиновника. Злоупотребе су се највише огледале у сталном и незаконитом повећању ионако високих пореза, у исламизацији и читлучењу. Крајем XVIII и у XIX веку турски моћници су сељацима одузимали законом гарантовано право корисника баштине и одузете поседе су претварали у читлуке. Сељаци су могли да остану и да раде на читлуку али као закупци и под условом да извршавају обавезе према власнику читлука. То је значило да је власник читлука у сваком тренутку могао да отера сељака, а посебно ако не би извршавао обавезе, пре свега плаћање дажбина које одреди власник читлука. Одузимање сељацима законом гарантованог права коришћења башти-

не и претварање баштине у читлук је појава која је позната под именом читлучење.

Порта је настојала да побољша тежак положај хришћанске раје, па и српске. Предузимане су различите мере, али су имале краткотрајан успех. Српски народ на Косову и Метохији је посебно страдао за време Јашар-паше, који је управљао Приштинским санџаком 20-их и 30-их година XIX века. Поред тога, Срби су били изложени и насиљу исламизованих албанских племена. Припадници ових племена су долазили из суседних планинских крајева, нападали, пљачкали и отимали имовину и насељавали се на просторе Косова и Метохије.

Услед сталне несигурности за живот и имовину, српско становништво се масовно исељавало у слободну Кнежевину Србију. Јужни делови Србије су ослобођени у другом српско-турском рату 1877. године.

Четири округа јужне Србије – Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички прикључени су и признати Кнежевини Србији на Берлинском конгресу 1878. године.

Остали део Старе Србије – Рашка (Санџак), Косово и Метохија, Македонија, ослобођени су тек у балканским ратовима 1912/13. године.

У положају раје, обесправљеног становништва оптерећеног бројним порезима и обавезама према Турској, живели су и Срби у Македонији. Они су најдуже били под турском влашћу.

Македонија је прва од јужнословенских области која је пала под власт Османлија 1371. године, после Маричке битке.

Из Старе Србије - Срчад из Призрена, фотографија објављена у новинама 1890. године

Дуготрајна турска власт је успоравала развој и напредак свих у Македонији, укључујући и Србе. Српска држава је помагала своје сународнике финансијски, слањем учитеља и уџбеника и школовањем ђака.

У Македонији се осећао и јак бугарски утицај, који се посебно појачао после 1870. године када је успостављена самостална Бугарска православна црква. Она је обухватала не само бугарске крајеве, већ и Македонију. Уз помоћ цркве, Бугарска је ширила свој утицај међу становницима Македоније, настојећи да их придобије у интересу својих освајачких тежњи. Бугарској политици су се супротставиле грчка и српска држава. Супарништво између ових држава испољило се у балканским ратовима 1912/13. године, када је Македонија после пет и по векова ослобођена од турске власти.

4.7 АКО ЖЕЛИШ ДА ЗНАШ ВИШЕ

Битка на Мишару

Кубура из Првог српског устанка

„(...) Рано ујутру 13. августа, у среду, битка је започета артиљеријском паљбом, а затим турским нападом. С оне стране Саве окупило се много нашег света, да би пратили окршај. Неки од њих достављали су устаницима писмена и усмена обавештења о турској војсци и њеним покретима. Кад су Срби узвратили на напад, пошто су им се Турци примакли шану, „велики звук" грмљавине проламао се Мишарским пољем и Сремом. Први турски напад био је одбијен, али су бегови и капетани успели да задрже војнике и да их поведу у јуриш „с неустрашивом жестином". Шанац је био опкољен упркос свим покушајима устаника да Турке одбаце. Срби су се грчевито бранили, под будним вождовим оком. Тад је уследио напад две хиљаде српских коњаника, с леђа и с бока, на Турке. То је ове поколебало. Затим су врата шана отворена, па је и пешадија пошла у напад. Крвави окршај трајао је до мрака. Тачни подаци о броју погинулих Турака не постоје, сем да су, поред Кулин-капетана (Мехмед бег Куленовић) живот изгубили и мула сарајевски, дервентски и зворнички капетан, и многи други. Никада није скинуто више турских глава са рамена као тог дана на Мишарском пољу, и наредних неколико дана у Китогу. У једном од првих аустријских извештаја стоји да су само на Мишарском пољу остала хиљаду сто седамдесет два Турчина. Срби су преузели од Бошњака огроман плен у злату и стоци. Они су имали мале губитке, а војвода Лука Лазаревић био је теже рањен. (...)" (Текст је преузет и прилагођен из књиге Радоша Љушића, *Вожд Карађорђе*, Београд, 2003.).

Живот у Крагујевцу

У време кнез Милошевог доласка, Крагујевац је био мала паланка, са нешто Турака и инарских породица. Године 1818. имао је 193 куће, 480 пореских глава, 722 лица способна за војску, 2235 становника. Од обичне паланке, Крагујевац је брзо постао једно од највећих насеља у Србији.

Стари Крагујевац

(...) Одлуку да се пресели у Крагујевац кнез је донео пре 1817, будући да је маја те године започео изградњу конака. (...) Године 1818. довршен је први, а започета градња другог конака, воденице и придворне цркве. Конак кнегиње Љубице, познат као Шарени конак, почео је да се зида 1819, а довршен је 1820. године. (...) Зато што је био офарбан и украшен споља и изнутра, са много разних слика и натписа на зидовима, назван је Шареним конаком. (...)

(...) На кнежевом двору у Крагујевцу живело се скромно и једноставно. Устајало се рано

и рано се легало. И храна је била једноставна, нарочито у време постова. Највише се користио пасуљ, сочиво, кисели купус и риба. Сва храна била је јако зачињена бибером. Вино, које се редовно пило после обеда, није било доброг квалитета. Кнез је радије пио бело вино, а његови чиновници црно. Јело се из глинених посуда, са дрвеним и калајним кашикама. Порцулан и сребрно посуђе ушли су у употребу тек тридесетих година.

После ручка сркала се кафа, пушило на лули и ишло на поподневно спавање. (Текст је преузет из књиге Радоша Љушић, *Кнеѕиња Љубица*, Београд, 1997.).

УСТАВ КЊАЖЕСТВА СЕРБИЈЕ

СУЛТАНСКИХАТИШЕРИФ
истекши около половине Шевала 1254 (од 10/22 до 12/24 Декемврија 1838)
содржавајући Устав, даровани Његовим Височеством житељима Његов
ПРОВИНЦИЈЕ СЕРБИЈЕ.

Мојему Везиру, ЈУСУФ-МУХЛИС-ПАШИ
(да би он био прослављен!) и

Књазу Народа Сербског МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ
(да би његов конац био шчастлив!).

По сили преимушчества и свобода, даровани житељима моје ПРОВИНЦИЕ СЕРБИЈЕ за њину вјерност и њину привржености, и по содржанију више Царски Хатишерифа, истекши раније и под различнима датумима од моје стране, показалосе нуждним, даровати овој Провинцији једно внутрење Правленије и један национални Устав постојан, особени и преимушчествени, под условијем, да Серби исполњавају точно у будушче дужности, вјерности и покорности, и да плаћају исправно на прописане термине мојој високој Порти данак, ког је плаћање опредјелено и закључено.

6.

Образоват'ћесе и устроити један Совјет, састављен из Старјешина и најважнији између Серба. Число Членова овог Совјета бит'ће 17, између који један бит'ће Предсједатељ.

10.

Јединствено дјело Совјета бит'ће; расуждавати о јавним интересима народа, и Теби чинити своје услуге и своје споможеније.

11.

Никаква уредба неће моћи бити примљена, и никакав налог неће моћи бити сабран, без да би он најпре и предходително од Совјета одобрен и примљен био.

Преузето: *Пројекаш Расшко*, Библиотека српске културе на интернету

4.8 ПРОВЕРИ КОЛИКО ЗНАШ

1. Територија данашње Србије, јужно од Саве и Дунава, у XIX веку била је у саставу једне провинције Османског царства.

а) Босански пашалук б) Темишварски пашалук в) Београдски пашалук

Заокружи слово испред тачног одговора.

2. Допуни реченицу тачним исказима и одговори на питања.

Српска револуција је почела _____ године, а завршила се _____ године.

Којим догађајем је почела? _____

Којим догађајем се завршила? _____

3. Прочитај стихове и одговори на питања:

'' ... Исјећ ћемо све Српске кнезове,
Све кнезове, Српске поглавице,
И кметове, што су за потребе
И попове, Српске учитеље,
Само луду ћецу оставити,
Луду ћецу од седам година,
Пак ће оно права бити раја,
И добро ће Турке послужити. ...''

а. Који догађај песник описује овим стиховима?

_____

_____

б. Ко је овај догађај организовао и због чега?

_____

_____

4. Наведене битке разврстај према устанку у коме су вођене: Битка на Љубићу, Малајници, Делиграду, Засавици, Дубљу, Палежу, Иванковацу, Мишару

Први српски устанак _____

_____

Други српски устанак _____

_____

5. Врховни органи власти српске државе у Првом устанку били су:

Вожд, Скупштина, Гвардија, Сенат, Правитељствујушчи совјет

Заокружи три тачна одговора.

6. Усменим споразумом између Милоша Обреновића и Марашлије, Срби су добили:

а) независност

б) потпуну самоуправу (аутономију)

в) делимичну самоуправу (полуаутономију)

Заокружи слово испред тачног одговора.

7. Наполеон Бонапарта је утицао на догађаје у Смедеревском санџаку.

а) Наполеонов поход на Египат – дахије се враћају у Смедеревски санџак

б) Наполеонова континентална блокада – успеси српских устаника 1806.

в) Наполонов повратак на власт 1814. – подизање Хаци Проданове буне

г) Наполеонов поход на Русију – 8. тачка мира у Букурешту

д) Коначни пад Наполеона 1815. – преговори Милоша и Марашлије

Заокружи слово испред три тачна одговора.

8. У празна поља, испод текста, упиши име и презиме личности о којој текст говори.

Рођен је у Шумадији у сиромашној породици. Био је хајдук и као фрајкор учествовао је у „Кочиној крајини". Напустио је Србију 1813. године.	Био је трговац, војвода, вожд и кнез. Владао је Србијом два пута. Успешно је преговарао са Турцима.	Током друге владавине овог кнеза донети су многи закони и турске војне посаде су напустиле Србију.	Чим је преузео власт избио је устанак у Невесињу. Током његове владавине Србија је стекла независност и међународно признање.

9. Допуни реченице тачним исказима:

Први световни владар Црне Горе, са титулом _____

био је _____

Наследио га је _____

10. Одговори на питања:

а) Наведи која одлука је донета на Берлинском конгресу у вези Босне и Херцеговине:

_____

б) Наведи назив царства у чијем саставу је била Босна и Херцеговина после Берлинског конгреса:

_____